

श्री पर्वतिथि-रथ्या संग्रह

परिच्छेद पड्डो

नम्र सूचन

इस ग्रन्थ के अभ्यास का कार्य पूर्ण होते ही नियत समयावधि में शीघ्र वापस करने की कृपा करें। जिससे अन्य वाचकगण इसका उपयोग कर सकें।

मुनि उदयाणुविजय

श्री जिनाय नमः

श्री पर्वतिथि-चर्या संग्रह

परिच्छेद पहलो

पर्वतिथिना इतिहास

:: लेखक ::

मुनिराज श्री कल्याणविजयल मळाराज

:: प्रकाशक ::

श्री क. वि. शास्त्रसंग्रह-समिति
जलोरे (भारवाड)

वीर संवत २४६३

विक्रम संवत १९९३

ईस्वीसन १९३७

प्रथमावृत्ति

नकल १५००

भा.भी. कैलासनागर सुरि ज्ञान मंदिर
भी महाशंकर जैन आराधना केंद्र, कोबा
भा. क. भूदय सदुपयोग

मुद्रक : शा. मण्डीलल छगनलल, धी वीरवलनथ प्री. प्रेस
ठ. रतनपोण सागरनी ढडकी अढदावाद

પ્રસ્તાવના

“ પર્વતિથિ ચર્યાસંગ્રહ ” એ પર્યુષણ અને અન્ય પર્વતિથિ સંબંધી જૈન સમાજમાં ચાલતી ચર્યાનું મૌલિક સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરનારો નિબંધ છે.

આના કુલ ૩ પરિચ્છેદો છે. પહેલો ‘પર્વતિથિનો ઇતિહાસ,’ બીજો ‘શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીના લેખ-પત્રોના ઉત્તરો’ અને ત્રીજો ‘અન્યાન્ય લેખકોના લેખોના ઉત્તરો.’

પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં માત્ર પહેલા પરિચ્છેદનો જ સમાવેશ છે, બાકીના પરિચ્છેદોનું પ્રકાશન હવે પછી થશે.

આ ચર્યા વિષયક નિબંધનું પ્રકાશન પુસ્તકને બદલે વર્તમાન પત્રોમાં જ રહ્યું હોત તો વધારે સાફ હતું એમ અમો માનીએ છીએ, પરંતુ અફસોસ છે કે જૈન સમાજનાં વર્તમાન પત્રોમાંથી પ્રામાણિકતાનો અંશ નીકલી ગયો છે, ગમે તે કારણે અમુક પક્ષનાં હથિયાર બનીને બીજા પક્ષને અન્યાય કરવો એજ આધુનિક જૈન વર્તમાનપત્રોની નીતિ થઈ પડી છે, ઉદાહરણ તરીકે ‘જૈન જ્યોતિ’ વિગેરે ગણી શકાય. એ પત્રો સુધારક અને મધ્યસ્થ હોવાનાં બળુગાં ફૂંકે છે છતાં આજે મહીનાઓથી તિથિચર્યાને અંગે ગુરુવાર-પક્ષનો એકધારો પ્રચાર કરી રહ્યાં છે, તે પક્ષના ગમે તેવા ચીંથરિયા લેખોથી તે પોતાનાં પૃષ્ઠોનાં પૃષ્ઠો ભરીને દર અઠવાડિએ બહાર પાડે છે, જ્યારે બુધવાર-પક્ષ તરફનો એક પણ લેખ લેતાં નથી, શું આ પત્રોની મધ્યસ્થ-નીતિનું જીવતું જાગતું દેવાલું નથી?, પત્રકારોની આવી એકપાક્ષિક વલણનું જ પરિણામ છે કે બુધવાર-પક્ષને આજે વગરમને પોતાના વિચારો પુસ્તકો દ્વારા બહાર પાડવાની ફરજ પડે છે.

અમોએ ચાલુ ચર્યામાં ઉતરીને ચાલતી પર્વતિથિવિષયક

રૂઢિઓની અશાસ્ત્રીયતા પ્રકટ કરી એ કેટલાકને મને અણુગમતું થયું છે, એમ આવતા ચર્ચા લેખોથી અને અમ્હારા ઉપરનાં ગુમનામ પત્રોથી અમને જણાયું છે, પણ અમ્હારો નિર્ધાર સમાજમાં ચાલતી આવી અશાસ્ત્રીય અને નિરર્થક રૂઢિઓને ખુલ્લી પાડી સમાજના ધાર્મિક માર્ગને પરિષ્કૃત કરવાનો હોવાથી લોકોની એ ટીકાટિપ્પણિઓ અમ્હારી પ્રવૃત્તિમાં મંદતા લાવી શકે તેમ નથી.

અમો એ પણ સમજીએ છીએ કે આવી ચર્ચાઓને લંબાવવા કરતાં સમાધાનને માર્ગે આવવું વધારે લાભકારક છે, પણ સમાધાન માટે બંને પક્ષોની એકસરખી દરકારની જરૂર હોય છે, એક પક્ષ ગમે તેટલો આતુર હોય પણ બીજો પક્ષ તેની દરકાર ન કરે તો સમાધાન થઈ શકે નહિ, ચાલુ ચર્ચાને અંગે સમાધાન માટે અમો બધા પ્રયત્નો કરી ચુક્યા છીએ, છતાં સામા પક્ષની તત્પરતા વગર કંઈ પરિણામ આવ્યું નથી, કારણ એ છે કે તે પક્ષના ઘણા આચાર્યો તો “મૌન સર્વાર્થસાધનમ્” એ નીતિને ખેસી રહ્યા છે, અને જેઓ લેખપત્રો દ્વારા ચર્ચા ચલાવે છે તેમની ઈચ્છા જ સમાધાન કરવાની નથી તો પછી સમાધાન કેવી રીતે થઈ શકે ?.

ગયા વર્ષના રવિવાર અને આ વર્ષના ગુરૂવાર પક્ષના મુખ્ય પ્રચારક શ્રી સાગરાનન્દસુરિજી હોવાથી અમોએ તેમને સમાધાન માટે અનેક પ્રાર્થનાઓ કીધી પણ પરિણામ શન્યમાં આવ્યું, છેવટે આજથી બરાબર દોઢ મહીના ઉપર અમોએ તેમને એક રનિસ્ટર્ડ પત્ર લખીને વસ્તુસ્થિતિ સમજાવવાની સાથે છેવટે બંને પક્ષના લેખિત પૂરાવાઓ દ્વારા સમાધાન ઉપર આવવાની પ્રાર્થના કરી હતી પણ અમ્હારા તે પત્રનો આજ સુધી તેમના તરફથી ઉત્તર જ નથી !,

અમ્હારા તે પત્રનો શાસ્ત્રાર્થ સંબન્ધી છેલ્લો ભાગ નીચે આપીએ છીએ, વાચકગણુ જ્નેશે કે અમોએ સમાધાન માટે આટલા આટલા માર્ગો સૂચવ્યા છતાં સામો પક્ષ તે તરફ ખેદરકાર રહ્યો હતો.

તા. ૨૩-૬-૩૭ મીએ શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી ઉપર લખેલા અમ્હારા પત્રનો ૮ મો ફકરો—

“ ૮ શાસ્ત્રાર્થનો માર્ગ હજી ખુલ્લો છે—

આપે (૧) શાસ્ત્રાર્થ કરવા અત્રે ન આવીને (૨) બુધવાર પક્ષ તરફથી કમીટીના ચાર ગૃહસ્થો સર કીકાભાઈ પ્રેમચંદ નાઈટ, શેઠ જમનાદાસ મોરારજી જે. પી. શેઠ જીવતલાલ પ્રતાપસીંહ અને શેઠ બકુભાઈ મણિલાલના નામો જાહેર થયા છતાં તમારી તરફના ન આપીને (૩) રવિવાર પક્ષના અત્રે રહેલા શ્રી દર્શનસૂરિજી કે શ્રી પદમસૂરિજીને પ્રતિનિધિત્વ આપવાની ના પાડીને, શાસ્ત્રાર્થની તમ્હારી અશક્તિ પૂરવાર કરી છે. છતાંયે સ્થાન અને કમીટીની ઢાલ આડી ધરીને વારંવાર શાસ્ત્રાર્થની વાત કરો છો ત્યારે મ્હારે કહેવું પડે છે કે શાસ્ત્રાર્થનો માર્ગ હજી ખુલ્લો છે. આપે સમય વાતોમાં કાઢ્યો છે, એટલે આપનું હવે અમદાવાદ આવવું તો અસંભવિત છે, છતાં લેખિત શાસ્ત્રાર્થ કરવો જ હોય તો હજી સમય છે. કમીટીના બંનેમાં સમય ન કાઢતાં કોઈક વ્યાવહારિક માર્ગ ગ્રહણ કરો. જે તમને પસંદ પડે તો હું તેવા કેટલાક માર્ગો સૂચવું.

૧. આપની પાસે આપના મતનું સમર્થન કરનારા જે જે પુરાવા, પ્રમાણ, લેખો, યુક્તિયો હોય તે બધાં લેખબદ્ધ કરીને આપના કોઈ એક ગૃહસ્થ પ્રતિનિધિને આપો અને એજ પ્રમાણે હું મ્હારા તરફનું વક્તવ્ય મ્હારા પ્રતિનિધિને લખી આપું. તે પછી આપણા તે બંને પ્રતિનિધિઓ જોધપુર, જયપુર, કાશી અથવા તેમની મરજી હોય ત્યાં જઈ પંડિતોની સલાહ કરીને અથવા તો પંચ અને સરપંચ નીમીને બંનેનાં વક્તવ્યો તેમને સોંપીને ન્યાયપુરસ્સર ફેંસલો આપવાની પ્રાર્થના કરે અને આપણા પ્રતિનિધિઓ જે ફેંસલો કરાવી લાવે તે આપણે બંનેએ માન્ય કરવો.

૨. એ શનિવાર પક્ષના અને એ રવિવાર પક્ષના આચાર્યો અથવા અનુભવી વૃદ્ધ ગીતાર્થો પંચ નીમવા, જેમાં શનિવાર પક્ષના એ નામો તમ્હારે આપવા અને રવિવાર પક્ષના મ્હારે. આમ અન્યોન્ય નામ સૂચવવાનું કારણ એટલું જ છે કે-એવી રીતે નિરાગ્રહી અને મધ્યસ્થ બુદ્ધિના પંચો નીમાશે અને ફેંસલો જલ્દી થશે. અન્યોન્ય પક્ષના એ એ પંચ સ્થાપીને પૂર્વની માફક પોતપોતાના પ્રમાણે, પોતપોતાના એક એક અથવા એ એ ગૃહસ્થ પ્રતિનિધિઓને આપીને પંચોની પાસે મોકલવા અને જૂદે જૂદે સ્થળે જઈને પ્રતિનિધિઓ પંચોની પાસે સર્વ-સંમત જે ફેંસલો કરાવી લાવે તે આપણે કબૂલ મંજૂર કરવો. કદાચિત ૪ ગીતાર્થ પંચો એકમત ન થાય તો અંન્ને પ્રતિનિધિઓ કોઈ મધ્યસ્થ વિદ્વાનને સરપંચ કાયમ કરીને તેમની પાસે ફેંસલો કરાવી લાવે.

૩. જે તમને કમીટી નીમવાનો જ આગ્રહ હોય તો સમાન મત-બળવાળી ગૃહસ્થોની એક કમીટી નીમવી, તેમાં પોત-પોતાના મેમ્બરોના નામ પોતપોતાના તરફથી સૂચવવા. તે કમીટીને અંન્ને પક્ષના પુરાવા લખી આપવા. કમીટી પોતાને યોગ્ય લાગે તે રીતે પંડિતો દ્વારા, પંચો દ્વારા કે સર પંચ દ્વારા ફેંસલો કરાવી લાવે તે અંન્નેએ કબૂલ કરવો.

૪. જે તમારો શ્રી નેમીસૂરિજીએ જ બનાવેલી કમીટીને વળગી રહેવાનો આગ્રહ હોય અને એટલા ખાતર શાસ્ત્રાર્થનો માર્ગ અંધ પડતો હોય તો તે કમીટીને પણ માનવાને હું તૈયાર છું પણ શરત એટલી જ છે કે કમીટી જે પંડિતો અથવા સર-પંચ નીમે તે સર્વ સંમતિથી નીમે.

શાસ્ત્રાર્થ માટે ઉપર સૂચવેલા ૪ માર્ગો પૈકી આપને જે પસંદ પડે તે એકનો સ્વીકાર કરીને ખબર આપો એટલે

આગળ વિચારણા ચલાવાય અને જેમ અને તેમ જલ્દી ખૂલાસો કરી લેવાય.

સૂચના—આપ રવિવાર પક્ષ તરફથી શાસ્ત્રાર્થ કરશો તો હું પણ શનિવાર પક્ષ તરફથી કરીશ, અને આપ વ્યક્તિગત રીતે કરશો તો હું પણ તેવી રીતે કરીશ. આપને જેવી અનુકૂળતા હોય તેમ કરશો, તો મહને કાંઈ વાંધો નથી.

હું ખરેખર આશા રાખું છું કે ઉપયુક્ત મહારી ન્યાયી માગણીનો સંતોષકારક ઉત્તર આપીને સમાજમાં વધતા જતા ક્ષેષના વાતાવરણને શાંત કરવામાં સહાયક બનશો.

આટલી હદની નમ્ર અને ઉચિત માગણીનો પણ જે આપ ઉડાઉ અને અતડો જવાબ આપશો તો મહને જ નહિં, સમસ્ત જૈનસંઘને માનવાનું કારણ મળશે કે આપનાં શાસ્ત્રાર્થનાં આઠાનોનો કાંઈ જ અર્થ ન હતો અને આવાં અર્થહીન આઠાનો ઉપેક્ષણીય ગણાઈ ભવિષ્યમાં કોઈ પણ સહૃદય વ્યક્તિ તેવાં આઠાનો ઉપર લક્ષ્ય આપશે નહિ.”

અમહારા એક જ પત્રનો ઉપયુક્ત અંશ વાંચીને મધ્યસ્થ વાચકગણ સારી રીતે સમજી શકશે કે યુધવાર-પક્ષ તરફથી અમોએ સમાધાન માટે બધા શક્ય માર્ગો કબૂલ કર્યા હતા, છતાં ગુરુવાર-પક્ષે તે તરફ લક્ષ્ય આપ્યું ન હતું, પરિણામે ચર્ચા આગલ ચાલી અને તેનું પરિણામ સમાજને ભોગવવું પડ્યું અને હજી ભોગવવું પડશે.

આ પહેલા પરિચ્છેદમાં અમોએ જે કાંઈ લખ્યું છે તે યથા-સંભવ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ તપાસીને લખ્યું છે અને એથી જ આનું નામ ‘પર્વતિચિનો ઈતિહાસ’ રાખ્યું છે, છતાં આમાં કોઈ સ્પષ્ટતા રહી હશે અથવા વિશેષ બલવાન પ્રમાણની પ્રાપ્તિથી કોઈ વસ્તુ ભવિષ્યમાં અન્યથા પ્રમાણિત થશે તો લેખક તેનો

ખુશીથી સ્વીકાર કરશે, કારણ કે આ લેખની સંપૂર્ણ જવાબદારી લેખકે પોતાના જ ઉપર રાખી છે.

અન્તમાં વાચકગણને પ્રાર્થના છે કે તેઓ જિજ્ઞાસુપણે મધ્યસ્થભાવે આ લેખને વાંચે, અને હાર્દ સમજે, યુધવારે સંવચ્છરી માનનાર તો શું પણ યુરવારે સંવચ્છરીની શ્રદ્ધાવાલાઓ પણ જો નિરાગ્રહભાવે આ લેખ વાંચશે તો અમને આશા છે કે તેઓ ચાલુ ચર્યાનું ખર્ચ રહસ્ય સમજી શકશે. તથાસ્તુ

શ્રી જ્ઞેન વિદ્યાશાળા
અમદાવાદ.
તા. ૧૧-૮-૩૭.

મુનિ કલ્યાણવિજય.

વિષયાનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠાંક.
૧ પર્વોની ઉત્પત્તિ	૧
૨ પર્વાનું જ્ઞાન	૩
૩ પર્વાસંધનમાં પરિવર્તનો	૪
૪ આરંભી શતાબ્દીના તિથિ અને માસ સંબંધી મતભેદો	૫
૫ તપાગચ્છની તિથિ વિષયક પ્રાચીન માન્યતા	૬
(૧) ઔદયિક તિથિ જ શા માટે મનાય છે ?	૬
(૨) ઔદયિકની વ્યાખ્યા	૭
(૩) ક્ષય-વૃદ્ધિને અંગે વ્યવસ્થા	૮
(૪) લૌકિક પંચાંગોનો આધાર	૯
૬ સત્તરમી શતાબ્દીની તપાગચ્છની તિથિ વિષયક માન્યતા	૧૦
(૧) શ્રી હીરપ્રશ્ન ગ્રન્થના આધારો	૧૧
(૨) શ્રી સેનપ્રશ્નના આધારો	૧૭
(૩) ઉપાધ્યાય શ્રી ધર્મસાગરજીના ગ્રંથોના આધારો	૨૦
૭ ઝોગણીસમી શતાબ્દીની તિથિ—સંબંધી માન્યતાઓ	૨૫
(૧) સંવત્ ૧૮૬૯ નું સમાધાન	૨૬
(૨) ઉપરના સમાધાનથી વિરુદ્ધ ત્રયોદશી-વૃદ્ધિની હિમાયત	૨૬
(૩) ત્રયોદશી-ક્ષયનો પ્રતિવાદ	૨૮
(૪) જૈન ટીપણામાં પર્વતિથિની હાનિ વૃદ્ધિ	૩૧
(૫) શ્રી પૂજ્યોની કલ્પિત પરમ્પરાઓ	૩૨

૮ વીસમી શતાબ્દી—

૩૩

- (૧) સત્તાના કિલ્લા તૂટવા લાગ્યા ૩૩
- (૨) સંવત્ ૧૯૨૯ ની સાલની હેંડબિલ-બાજી ૩૩
- (૩) શ્રી શાન્તિસાગરજીનું હેંડબિલ ૩૫
- (૪) શ્રી ધરણેન્દ્રસૂરિજીનું હેંડબિલ ૩૯
- (૫) સંવત્ ૧૯૩૫ ની સાલની ચર્ચા ૪૦
- (૬) શ્રી જ્વેરસાગરજીનું હેંડબિલ ૪૦
- (૭) એ રૂઢિયો હવે છોડવી જોઈયે ૪૩
- (૮) સંવત્ ૧૯૫૨ ની સાલથી સંવચ્છરી-સંબન્ધી
ઝગડાનો સૂત્રપાત ૪૪
- (૯) પંચમીનો ક્ષય માન્યો તો વૃદ્ધિ કેમ નહિ માનવી ૪૭
- (૧૦) સંવત્ ૧૯૩૦ ની સાલની સંવચ્છરીનો દાખલો
૧૯૯૨-૧૯૯૩ માં લાગુ પડી શકે નહિ ૪૯

૯ ચૌમાસીથી સંવચ્છરી કેટલા દિવસે થવી જોઈયે

૫૦

૧૦ પર્યુષણા પ્રશ્નોત્તર શતકં

૫૬

- (૧) પર્વ અને પર્યુષણા-પર્વ વિષે ૫૬
- (૨) પંચાંગ વિષે ૭૩
- (૩) પર્વની હાનિ વૃદ્ધિએ અપર્વની હાનિ વૃદ્ધિ વિષે ૭૮
- (૪) પર્વની હાનિવૃદ્ધિમાં અપર્વની હાનિ વૃદ્ધિ ન
માનવાથી ઉભી થતી શંકાઓ વિષે ૮૨
- (૫) તિથિ-ચર્ચાના સાહિત્ય વિષે— ૮૪
- (૬) સંવચ્છરી-નિર્ણયના શાસ્ત્રાર્થ વિષે— ૮૭

૧૧ નિર્ણય—

૯૩

ધન વાવવા માટે ઉત્તમ ક્ષેત્ર

જૈન શાસ્ત્રોમાં ધન વાવવાનાં જે ૭ ક્ષેત્રો કહ્યાં છે તેમાં 'જ્ઞાન' પણ એક ઉત્તમક્ષેત્ર છે, તેમાંય વલી અજ્ઞાન-પ્રદેશમાં જ્ઞાનદાન આપવું એ તો દુષ્કાલમાં અન્નદાનની પેઠે મહાલાભનું કારણ થાય છે.

બંધોર (મારવાડ)માં લગભગ ત્રીજા વર્ષ ઉપર ત્યાંના શ્વેતાચ્ચર મૂર્તિપૂજક જૈનસંઘે “ શ્રી વર્ધમાન જૈન વિદ્યાલયન ” નામની એક શિક્ષણ-સંસ્થા ખોલી છે, જેમાં મુનિ મહારાજ શ્રી કલ્યાણવિજયજી સાહેબના ઉપદેશથી જૈનધર્મના શિક્ષણની ખાસ સંગવડ રાખી છે, જેથી ૩૦-૩૫ ગામોના ૧૦૦ થી અધિક વિદ્યાર્થીઓ ત્યાં દેવદર્શન, જિનપૂજ, સામાયિક, પ્રતિક્રમણુ આદિ ધાર્મિક ક્રિયાઓ શીખવાનો અને કરવાનો લાભ લે છે. આ પ્રમાણે આ સંસ્થા જૈનત્વને ભૂલતા મનુષ્યોને ખરા જૈન બનાવવાનું કામ કરે છે.

સંસ્થા વિદ્યાર્થીઓને અર્ધા ખર્ચે રાખે છે તેથી આની આર્થિક સ્થિતિ નબલી હોઈ સખી ગૃહસ્થોએ આને સહાયતા આપવાની જરૂર છે !

નીચે લખ્યા પ્રમાણે કોઈ પણ રીતે સહાયતા કરી શકાય છે—

- ૧ ધાર્મિક શિક્ષકને માસિક પગાર આપીને,
- ૨ ધાર્મિક શિક્ષણમાં ઉંચે નંબરે પાસ થનાર વિદ્યાર્થીઓને ઈનામો તથા સ્કોલરશિપો આપીને,
- ૩ ધાર્મિક શિક્ષણુ ખાતાના ફંડમાં રકમ આપીને,
- ૫ ધાર્મિક પુસ્તકો ભેટ આપીને,

૬ ધાર્મિક ક્રિયાઓમાં કામે લાગે તેવાં ઉપકરણો આપીને,
 ૭ ધાર્મિક જીવન ગુણરતા વિદ્યાર્થીઓને સાદું અથવા
 મિષ્ટાન્નનું ભોજન આપીને.

સૂચના—મકાન બનાવી આપનાર સદ્ગૃહસ્થના નામનો તે ઉપર
 શિલાલેખ લગાડવામાં આવશે અને ખીજી સહાયતા
 કરનારને પાકી રસીદ આપવામાં આવશે.

વિશેષ પત્રવ્યવહાર નીચેને ઠેકાણે કરો—

મેનેજિંગ સેક્રેટરી,
 શ્રી વર્ધમાન જૈન વિદ્યાલયન. જાલોર, (મારવાડ).

॥ श्रीजिनाय नमः ॥

श्री पर्वतिथि अर्था संग्रह.

—:०:—

लेखकः—मुनिराजश्री कटयाणुविजयण महाराज.

परिच्छेद पहेलो.

पर्वतिथिनो धृतिहास.

१. पर्वोनी उत्पत्ति.

‘पर्व’ शब्दने भौलिक अर्थ ‘अनेक संधिवाली वस्तुने जे संधियो (सांधाओ) वच्चेने सरभो लाग’ जे उतो अने जे उपरथी ज वांस अने शेलडीनी गांठो वच्चेना लागो, आंगलियोना रेभा-विलकत लागो अने ग्रन्थेना भिन्न भिन्न अधिकारवाला सरभा लागो^१ ‘पर्व’ कहेवाता.

जेण अर्थने अनुसारे जेक भासना सरभा जे लागो-पक्षोनी ‘पर्व’ संज्ञा उती अने ते उपरथी पूर्णिमा अने अभावास्या पर्वान्त तिथिओ होवाथी ‘पर्वतिथि’ कहेवाती उती.

१ महाभारत, त्रिषष्टिशलाका पुरुषयरित्र आदि ग्रन्थेमां ‘विभाग’ अर्थमां ‘पर्व’ शब्द वपरायो छे.

માસમધ્ય જ્ઞેમ પર્વ કહેવાતું તેજ રીતે પક્ષમધ્યને પણ પર્વ ગણીને ત્રન્ધકારોએ અષ્ટમીને પર્વતિથિ માની^૧ છે.

નન્દાભદ્રાદિ તિથિ-સામ્યથી પડતા એક પક્ષના સમાન ત્રણ વિભાગો પણ 'પર્વ' ગણાતા હોઈ તેના અન્તની ૫-૧૦-૧૫ એ તિથિઓ પણ 'પર્વતિથિ' કહેવાતી.

આપણા જ્ઞેન શાસનમાં ઘણા કાલ પૂર્વે અવસ્થાનલક્ષણ 'પર્યુષણા' પર્વ આવી તિથિઓમાંની જ કોઈ એક 'પર્વતિથિ'માં કરવામાં આવતું હતું એમ નિશ્ચયચૂર્ણિ^૨ કલ્પચૂર્ણિ^૩ આદિ જ્ઞેન શાસ્ત્રો ઉપરથી જાણી શકાય છે.

જ્ઞેમ વાંશનો ભંગ તેની પર્વસંધિઓમાંથી થવાનો વિશેષ સંભવ રહે છે તેજ પ્રમાણે મનુષ્યજીવનની સમાપ્તિ અને આગામી જીવનના આયુષ્યનો અન્ધ વિશેષ કરીને કાલની પર્વસંધિઓમાં થતો જાણી જાની પુરૂષોએ આ સંધિના દિવસોમાં વિશેષ પ્રકારે ધર્મ સાધના કરવાનો ઉપદેશ કર્યો.^૪

૧. “માસદ્ધ-માસિઆણં પવ્વં પુણ હોઈ મજ્ઞં તુ ૧”^x
 “પક્વસ્સ અટ્ટમી સ્વલુ, માસસ્સ ય પક્વિચયં મુણેયવ્વં”
 (વ્યવહાર ભાષ્યે)

૨. “તં પુણિમાણ, પંચમીણ, દસમીણ ઇવમાદિપવ્વેસુ
 પજ્જોસવેયવ્વં ણો અપવ્વેસુ”
 (નિ. ચૂ. ડ. ૧૦)

૩. આસાઢપોન્નિમાણ, અતિગંતું પંચહિં દિવસેહિં પજ્જોસ-
 વણાકપ્પં કહેત્તા સાવણવહુલપક્વસ્સ પંચમીણ પજ્જો-
 સવેંતિ x x x”
 (કલ્પચૂર્ણિ પ. ૧૫૫)

૪. “ભયવં ઘીઅપ્પમુહાસુ પંચસુ તિહીસુ વિહિઅં

જ્ઞાનિઓના ઉપદેશના પરિણામે ધર્મરુચિ જીવો પર્વતિથિઓમાં ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ અને તન્નિમિત્તક ઉત્સવો વિશેષ પ્રકારે કરવા લાગ્યા, ફલસ્વરૂપ કાલાન્તરે ‘પર્વ’ શબ્દ અસુક તિથિઓ અને ઉત્સવોના અર્થમાં પ્રસિદ્ધ થયો જે આજ પર્વાન્ત પ્રાયઃ તેજ અર્થોમાં પ્રસિદ્ધ છે.

૨. પર્વોનું જ્ઞાન.

પર્વોનું જ્ઞાન તિથિજ્ઞાનનો, અને તિથિજ્ઞાન જ્યોતિષનો આધાર રાખતું હોવાથી દરેક ધર્મશાસ્ત્રમાં જ્યોતિષને સ્થાન અપાયું છે, એજ નિયમાનુસારે જૈન ધર્મમાં પણ સૂર્યપ્રગ્નપ્તિ, ચન્દ્રપ્રગ્નપ્તિ આદિ જ્યોતિષ શાસ્ત્રોને મહત્વ અપાયું છે.

પ્રાચીનકાલીન જ્યોતિષનો વિષય ઘણો સુગમ હતો. ૫ સંવત્સરો (વર્ષો)નો એક યુગ ગણાતો અને જૈન ગણનાએ શ્રાવણવદિ (ગુજરાતી આષાઠ વદિ) એકમથી અને લૌકિક ગણનાએ ભિન્ન ભિન્ન મહીનાઓથી યુગનો આરંભ માનવામાં આવતો.

યુગના ૫ સંવત્સરો, અનુક્રમે ૧ ચાન્દ્ર, ૨ ચાન્દ્ર, ૩ અભિવર્ધિત, ૪ ચાન્દ્ર અને અભિવર્ધિત એ નામોથી ઓલખાતા. ચાન્દ્ર અને સૌર સંવત્સરના પ્રત્યેક બળ્ખે મહિને એક એક અહોરાત્ર ઘટતું અને વધતું, અર્થાત્ પ્રકર્મ સંવત્સરની અપેક્ષાએ એક ચાન્દ્ર સંવત્સરમાં ૬ અહોરાત્રો ઘટતાં અને સૌર સંવત્સરમાં ૬ અહોરાત્રો વધતાં, કારણ કે પ્રકર્મ અથવા સાવન સંવત્સર ૩૬૦ દિવસનો

**ઘમ્માણુદ્દાણં કિંફલં ભવઈ ગોયમા ! વહુફલં હવઈ, જમ્હા
પઆસુ પંચસુ તિહીસુ પાણં જીવો પરમવાડઅં સમજ્જિણઈ ।”**

(વિચારામૃતસંગ્રહના અંતમાં પત્ર ૪૦ માં ઉપર્યુક્ત પાઠ નિર્યાવલિઆસુઅક્ખંધ ચૂણિનો છે એમ જણાવ્યું છે, ત્યારે વિચાર-રત્નાકર પત્ર ૧૮૪ માં એજ પાઠ મહાનિશીથમાં હોવાનું જણાવ્યું છે.)

ગણાતો જ્યારે ચાન્દ્ર અને સૌર અનુક્રમે ૩૫૪ અને ૩૬૬ દિન પ્રમાણુ ગણાતા, તેથી એકની અપેક્ષાએ ૬ અહોરાત્ર ઘટતાં અને બીજાની અપેક્ષાએ ૬ વધતાં.

ઉક્ત હાનિ અને વૃદ્ધિ સદા નિયત રહેતી હોવાથી પર્વોને અંગે વાંધા નહોતા ઉઠતા પણ તે પછી પ્રાચીન જ્યોતિષનું સ્થાન નવીન જ્યોતિષે લીધું એટલે પ્રાચીન જ્યોતિષ માત્ર પુસ્તકોમાં રહી ગયું.

વિક્રમની ત્રીજી શતાબ્દી પછી ભારતમાં વ્યાપકરૂપે નવ્ય જ્યોતિષપદ્ધતિ દાખલ થઈ અને સમય સમય પર સંસ્કારો વડે પરિષ્કૃત થતી તેજ પદ્ધતિ આજ પર્યન્ત ચાલી રહી છે.

૩. પર્વારાધનમાં પરિવર્તનો.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે નવ્ય જ્યોતિષ-પદ્ધતિ વિક્રમની ચતુર્થ શતાબ્દીમાં દાખલ થવા છતાં વિક્રમની અગ્યારમી શતાબ્દી સુધી પર્વતિથિને અંગે જૈન સંઘમાં કોઈ મતભેદ પડ્યો જણાતો નથી. શ્રી કાલકાચાર્યે પ્રતિજ્ઞાનમાં ભાદ્રવા શુદ્ધિ ૪ ના દિવસે પર્યુષણપર્વ કર્યું ત્યારથી સર્વ શ્રમણસંઘે ચતુર્થીજ કાયમ રાખી, પણ ત્રણ ચૌમાસી પર્વો જે પૂર્વે પૂનમના દિવસે થતાં હતાં તે ચૌદશે કરવાનું નિશ્ચિત થયું અને આજસુધી તેજ પ્રમાણે કરાય છે, પણ આ ચૌમાસી પર્વો પૂર્ણિમાથી ચતુર્દશીમાં ફેણે સ્થાપ્યા; એનો સૂત્રોમાં કોઈ લેખ નથી, કોઈના મત પ્રમાણે ચૌમાસી અને પર્યુષણાની વચ્ચેના ૫૦ અને ૭૦ દિવસોનો મેળ મેળવવા માટે કાલકાચાર્યેજ ચૌમાસી પર્વો ચતુર્દશીમાં રાખ્યાં હતાં, જ્યારે કોઈના કહેવા પ્રમાણે સ્વાતિસૂરિથી પહેલવહેલું ચૌમાસી પર્વ ચતુર્દશીમાં થયું હતું, આ વિષયમાં નીચે પ્રમાણે એક પ્રકીર્ણક ગાથા ઉપલબ્ધ થાય છે.

“વારસવાસસષસુ, પન્નાસહિપસુ વદ્ધમાણાઓ ।

ચઝદસિપદમપવેસો પકપ્પિઓ સાહસૂરીહિ ॥ ૬૩ ॥”

(રત્નસંચયપ્રકરણ, પ૦ ૩૨)

અર્થ:—‘વર્હમાનસ્વામિ પછી આરસો પચાસ વર્ષે સ્વાતિ-સૂરિણએ ચતુર્દશીમાં ચૌમાસીનો પ્રથમ પ્રવેશ કર્યો.’

ઉપર પ્રમાણે ચૌમાસી પર્વ પરિવર્તનને અંગે મતભેદો છે, છતાં એટલું તો નિશ્ચિત છે કે ચોથની સંવત્સરી થયા પછી ચૌદશની ચૌમાસી થઈ છે.

૪. આરમ્બી શતાબ્દીના તિથિ અને માસ સંબંધી મતભેદો.

વિક્રમની આરમ્બી શતાબ્દીના પૂર્વાર્ધ સુધીમાં ઉક્ત ચોથ અને ચૌદશ સિવાય પર્વતિથિને અંગે કંઈ પણ પરિવર્તન થયું ન હતું. સં. ૧૧૫૬ માં ચન્દ્રપ્રભાચાર્યે પૂર્ણિમામાં પાક્ષિક સ્થાપિત પૌર્ણમીયક ગચ્છની સ્થાપના કરી, તે પછી સાધુ પૌર્ણમીયક, અંચલ, ખરતર અને આગમિક ગચ્છવાલાઓએ પોતપોતાની માન્યતાઓ સ્થાપિત કરી જેમાં પર્વતિથિઓની માન્યતા પણ સામેલ હતી, દરેક ગચ્છવાલાઓ ઔદયિક તિથિ માનવાનું તો કબૂલ કરતા હતા પણ ઔદાયકનો અર્થ તેઓ જુદો લગાવતા હતા. સનાતન-પરમ્પરાની ઔદયિક તિથિનો અર્થ “સૂર્યોદયકાલીન તિથિ”^૧ એવો થતો પણ આ નવા સુધારક ગચ્છોએ તેનો અર્થ “પ્રવિષ્ટતિથિ” એટલે ‘વર્તમાન તિથિ’ એવો કર્યો, જેમ વર્તમાન લગ્ન ઉદય પ્રાપ્ત ગણાય છે તેજ પ્રમાણે જે વખતે જે તિથિ વર્તતી હોય તેજ વખતે તે તિથિને ‘ઉદયતિથિ’ કહેવી,^૨ આ નવી વ્યાખ્યાથી ઔદયિક તિથિનો

૧ “આદિત્યોદયવેલાયાં, યા સ્તોકાપિ તિથિર્ભવેત્ ।
સા સંપૂર્ણતિ વિજ્ઞેયા, પ્રભૂતા નોદયં વિના ॥”

૨ જત્ય વિ તિહીપવેસો, ઉદયતિહી સા મણિજ્ઞપ લોષ ।
x x તુચ્છફલં તિહિઅંતે । (તિહિટાણપદ્મચયે, રુદ્રપહ્લીયઅમ-
યદેવસૂરિકૃતે)

સિદ્ધાન્ત જ પલટાઇ ગયો, પાક્ષિક ચાતુર્માસિક આદિ પર્વો પૂર્વે સૂર્યોદયકાલીન તિથિઓમાં થતાં હતાં પણ આ નવીન વ્યાખ્યા પ્રમાણે પાક્ષિક અથવા ચાતુર્માસિક પ્રતિક્રમણના ટાઈમે ઉક્ત પર્વસંબંધ તિથિઓ હોવી જ નેઈથે આવો આગ્રહ થવા માંડ્યો અને પરિણામે ઘણાક નવા ગચ્છો પ્રાચીન પરમ્પરાથી જુદા પડ્યા, ખરતરગચ્છે યદ્યપિ ચતુર્થાંચ્મે સંવત્સરી અને ચતુર્દશીંચ્મે ચૌમાસી કરવાની પ્રાચીન પરમ્પરા કાયમ રાખી પણ ઔદયિક તિથિને અંગે તે પણ અન્ય નૂતનગચ્છોને મલતો થયો.

તિથિની જેમ માસવૃદ્ધિ પ્રસંગે પણ નવીન ગચ્છો પ્રાચીન પરમ્પરાથી જુદા પડ્યા, પૂર્વે જ્યારે પ્રાચીન જ્યોતિષનો વર્તાવ હતો તે વખતે માસવૃદ્ધિને અંગે કંઈ પણ વાંધા ન હતો, કેમકે તે પદ્ધતિ પ્રમાણે યુગમાં પૌષ અને અષાઢ એ બે મહીના જ વધતા હતા તેથી માસવૃદ્ધિ-નિમિત્તક ડોઠ મતભેદ ન હતો, યદ્યપિ નવા જ્યોતિષનો પ્રચાર ઘણા જુના વખતથી ચાલતો હતો પણ માસની હાનિ-વૃદ્ધિ પ્રાચીન-શૈલિએ કરાતી હોઈ વિક્રમની આઠમી નવમી શતાબ્દી સુધી જૈન સંઘમાં માસ-સંબંધી મતભેદ ન હતો, પણ તે પછી પ્રાચીન-પદ્ધતિએ અતનાં તિથિપત્રકો સદાને માટે લુપ્ત થયાં અને તિથિની સાથે માસસંબંધી મતભેદનો વધારો થયો, આજે તપગચ્છની પ્રાચીન પરમ્પરા શ્રાવણની વૃદ્ધિમાં ભાદરવે અને ભાદરવાની વૃદ્ધિમાં ખીજે ભાદરવે પર્યુષણ પર્વ માને છે ત્યારે ખરતર આદિ અનેક પરમ્પરાઓ શ્રાવણની વૃદ્ધિમાં ખીજ શ્રાવણે અને ભાદરવાની વૃદ્ધિમાં પહેલે ભાદરવે પર્યુષણપર્વની આરાધના કરે છે.

૫. તપાગચ્છની તિથિવિષયક પ્રાચીન માન્યતા.

(૧) ઔદયિક તિથિ જ શા માટે મનાય છે ?

તપાગચ્છની તિથિવિષયક માન્યતા સનાતન માન્યતા હતી, પરાપૂર્વથી જે સંપ્રદાય ચાલ્યો આવતો હતો તેનો જ એક ભાગ

કાલાન્તરે ‘તપગચ્છ’ એ નામથી પ્રસિદ્ધ થયો હતો પણ તેની ક્રિયા રીતિઓ કે તિથિવિષયક માન્યતાઓ ધણા પૂર્વકાલની જુની હતી, પણ આરમી સદીથી જેમ જેમ નવીન ગચ્છોની સૃષ્ટિ થતી ગઈ તેમ તેમ સનાતન રીતિઓ ઉપર પણ પ્રહાર થતા ગયા, દરેક ગચ્છવાલાઓ પોતપોતાની માન્યતાઓનું સમર્થન કરવાની સાથે પ્રાચીન માન્યતાઓનું ખણ્ણન કરવા લાગ્યા, પરિણામે તપાગચ્છ જેવા મૂલપરમ્પરાગામી સંપ્રદાયોએ પણ મૂલ માન્યતાઓના સમર્થનમાં અનેક લેખો અને પ્રકરણો લખ્યાં અને તે તે વિષયને વિશેષ સ્પષ્ટ રીતે પ્રમાણિત કરીને તેનો અચ્ચાવ કર્યો.

જૈનધર્મની દરેક ક્રિયા તપઃપ્રધાન હોય છે અને તપનો પ્રારંભ સૂર્યોદયથી થાય છે તેથી જ મૂલપરમ્પરા સૂર્યોદયકાલીન તિથિને પ્રમાણુ માનતી હતી, અને તે તમામ તિથિવિષયક માન્યતાઓ તપાગચ્છમાં પણ સ્વીકારાઈ હતી અને ગચ્છરથવિરો તેના અનુસારે ધર્માનુષ્ઠાનો કરતા કરાવતા હતા.

(૨) ઔદયિકની વ્યાખ્યા.

નવીન ગચ્છવાલાઓ ‘ઔદયિક તિથિ’ના અર્થ ‘ક્રિયાકાલે વર્તતી તિથિ’ આલો કરીને ભદ્ર લોકોને ભ્રમણામાં નાખવાની પ્રવૃત્તિઓ કર્યાં કરતા તેથી લોકો આવી વાતોથી ભ્રમમાં ન પડી જાય એટલા માટે સનાતન માન્યતાના અનુયાયિઓએ કેટલાક સ્પષ્ટ ખુલાસાઓ લખીને ઔદયિક તિથિની નીચેના પદોમાં સ્પષ્ટ વ્યાખ્યા કરી નાખી.

“ચાઝમ્માસિઅવરિસે, પક્ષિજ-પંચટ્ટમીસુ નાયવ્વા ।
તાઓ તિહોઓ જાસિં, ઉદેહ સૂરો ન અન્નાઓ ॥૧॥

અર્થાત્—‘ચાતુર્માસિક, સાંવત્સરિક, પાક્ષિક, પંચમી કે અષ્ટમીમાં તેજ તિથિ પ્રમાણુ ગણુવી કે જેમાં સૂર્ય ઉગે છે, ખીજ સૂર્યોદય વગરની નહિ.’

यस्यामुदयते सूर्यः, सा प्रमाणं तिथिर्भवेत् ।
प्रत्याख्यानादि कर्तव्यं, तस्यां विवेकिभिर्जनैः ॥ १८ ॥

અર્થ:—‘ જેમાં સૂર્ય ઉગે તેજ તિથિ પ્રમાણ છે માટે વિવેકી મનુષ્યોએ પ્રત્યાખ્યાન આદિ તેજ તિથિમાં કરવું.’

“ उदयमि जा तिही सा, पमाणमिअरीइ कीरमाणीए ।
आणाभंगणवत्था-मिछत्तविराहणं पावे ॥ १० ॥

અર્થાત—‘ સૂર્યોદયમાં જે તિથિ હોય તેને જ પ્રમાણ કરવી, બીજી તિથિને પ્રમાણ કરવામાં આજ્ઞાભંગ, અનવસ્થા, મિથ્યાત્વ અને વિરાધના પ્રાપ્ત થાય છે.’

ઉપરની ગાથાઓ તિથિવિષયક તપાગચ્છની પ્રાચીન માન્યતાનું પ્રતિપાદન કરે છે, એ ગાથાઓ મૂલ કયા અન્યની છે તેનો નિર્ણય થઈ શક્યો નથી પણ વિક્રમની પંદરમી શતાબ્દીના ઉતારમાં બનેલ શ્રી શ્રાદ્ધવિધિ કૌમુદી અને સોલમી સદીના મધ્યભાગમાં બનેલ ઉપદેશકલ્પવલ્લી આદિ ગ્રંથોમાં પ્રમાણ તરીકે ઉદ્ધરેલી છે, આથી એટલું તો નિશ્ચિત છે કે ઉક્ત ગ્રંથકારોના સમયમાં એ ગાથાઓ પ્રામાણિક મનાતી હતી, આ ગાથાઓથી તિથિવિષયક માન્યતા એકદમ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે, ઔદયિક તિથિ કોને કહેવી, અને જૈન વ્રત નિયમ વિગેરે કઈ તિથિમાં પાળવા એ ઉપરની ગાથાઓની સ્પષ્ટ થઈ જાય છે.

(૩) ક્ષય-વૃદ્ધિને અંગે વ્યવસ્થા.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ચાલુ તિથિઓમાં તો તપાગચ્છની માન્યતા સ્પષ્ટ થઈ ગઈ છે, પણ પર્વતિથિના ક્ષય અને તેની વૃદ્ધિમાં પર્વારાધનની વ્યવસ્થા કેવી હોઈ શકે એ વિષયમાં હજી કંઈ કહેવાયું નથી, સૂર્યોદયકાલીન તિથિમાં પર્વારાધન કરવું એ તો ઠીક પણ

પર્વતિથિના ક્ષયમાં ઔદયિક તિથિજ ન હોય ત્યારે શું કરવું ? પર્વના ક્ષયમાં પર્વકૃત્યને પણ ક્ષય કરવો ? વળી પર્વતિથિની વૃદ્ધિમાં જ્યારે એકજ તિથિ એ સૂર્યોદયને સ્પર્શતી હોય ત્યારે શું એ દિવસ તેની આરાધના કરવી ? આ શંકાનું સમાધાન અમ્હારા પૂર્વાચાર્યોએ ભગવાન ઉમાસ્વાતિના વચનને આધારે કરી દીધું છે, તેઓ શ્રી ઉમાસ્વાતિના નામથી નીચેનો શ્લોક પ્રમાણુ તરીકે આપે છે.

“ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા, વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા ।
શ્રી વીરમોક્ષકલ્યાણં, કાર્યં લોકાનુગૈરિહ ॥”

અર્થાત્—‘ પર્વતિથિના ક્ષયમાં પર્વ તરીકે પૂર્વતિથિ પાલવી અને વૃદ્ધિમાં ઉત્તરતિથિ આરાધવી, વળી શ્રી મહાવીરસ્વામિનું નિર્વાણકલ્યાણક લોક જે દિવસે દીવાળી કરે તે દિવસે પાલવું.’

ઉપર્યુકત વચન શ્રી ઉમાસ્વાતિજનું હોવાનો પ્રધોષ છે એમ આચાર્યશ્રી રત્નશેખરસૂરિજી શ્રાદ્ધવિધિકૌમુદી નામક ગ્રન્થમાં કહે છે, ગમે તેમ હો પણ આ વચન તપાગચ્છનો શ્રમણુસંઘ ઠેઠથી પ્રામાણિક માનતો આવ્યો છે એમાં તો એ મત નથી જ.

(૪) લૌકિક પંચાંગનો આધાર—

તપાગચ્છમાં ધણુ પૂર્વકાલથી લૌકિક પંચાંગનો સ્વીકાર થતો આવ્યો છે. ખરતરગચ્છ, અંચલગચ્છ આદિ કરે છે તેમ તપાગચ્છ અધિક માસને પ્રમાણુ માનીને ૫૦ દિવસે પર્યુષણુ કરતો નથી એ પણ એ ગચ્છની લૌકિક પંચાંગવિષયક માન્યતાને જ સિદ્ધ કરે છે, શ્રીકુલ-મણ્ડનસૂરિજી પોતાના વિચારામૃતસંગ્રહ નામક ગ્રન્થમાં ખુલ્લા શબ્દોમાં પર્યુષણુદિ પર્વોનો નિર્ધાર લૌકિક ટીપણુઓ ઉપરથી જ કરવાનું કહે છે, જુઓ તેમના નીચેના શબ્દો—

“લૌકિકટિપ્પનકાદેવ દીક્ષોપસ્થાપનાદિષુ તિથિ-વવાદિ-

કરણ-સંધ્યાગતાદિનક્ષત્ર-પ્રથમાદિચન્દ્ર-ગ્રહચારાદિશુદ્ધ-મુહૂર્તાદાનં પર્યુષણાદિપર્વકરણં ચ ।”

(વિચારામૃતસંગ્રહ, વિચાર ૧, પત્ર ૫)

અર્થ:—‘દીક્ષા અને ઉપસ્થાપના (વડી દીક્ષા) આદિમાં તિથિ, ખવાદિ કરણ, સંધ્યાગતાદિ નક્ષત્ર, પ્રથમાદિ ચન્દ્ર અને ગ્રહચાર આદિથી શુદ્ધ મુહૂર્તાનું લેવું અને પર્યુષણાદિપર્વનું કરવું એ બધું લૌકિક ટીપણા ઉપરથી જ થાય છે.’

એજ વિષયમાં શ્રી ગુણરત્નસૂરિજી પોતાના વાસોન્તિકાદિ પ્રકરણમાં નીચે પ્રમાણે લખે છે—

“ લૌકિકટિપ્પનોપરિ દીક્ષાદાનં પર્યુષણાદિપર્વકરણં ચ કસ્માત્ ક્રિયતે ?, સિદ્ધાન્તેનાઽસ્ય લૌકિકટિપ્પનસ્ય સંવાદા-ભાવાત્ ૧૨ ।”

(વાસોન્તિકાદિ પ્રકરણ પૃ ૩)

અર્થ:—(સિદ્ધાન્તની વાતો કરનાર તમે) લૌકિક ટીપણા ઉપરથી દીક્ષા કેમ આપો છો ? અને પર્યુષણા પર્વ તેના આધારે કેમ કરો છો ?, કારણ કે સિદ્ધાન્તની સાથે એ ટીપણું મળતું નથી ’ ઉપરના અવતરણોથી સ્પષ્ટ છે કે સિદ્ધાન્તના જ્યોતિષની સાથે નહિ મળવા છતાં જ્ઞેનોમાં સંકડો વર્ષોથી લૌકિક ટીપણું જ વર્તાય છે અને દીક્ષા આદિનાં મુહૂર્તો તથા પર્યુષણાદિ પર્વો આ ટીપણાના આધારે જ નિશ્ચિત કરાય છે.

૬ સત્તરમી શતાબ્દીની તપાગચ્છની તિથિ- વિષયક માન્યતા.

વિક્રમની સત્તરમી શતાબ્દી સુધીમાં તપાગચ્છની તિથિવિષયક માન્યતામાં કંઈ પણ પરિવર્તન થયું જણાતું નથી, તપાગચ્છના ધુરંધર આચાર્ય શ્રી વિજયહીરસૂરિજી તથા તેમના પદ્ધર આચાર્ય

શ્રી વિજયસેનસૂરિજીની પાસે આવેલ તિથિસંબંધી પ્રશ્નોના તેઓએ જે ઉત્તરો આપ્યા છે તે ઉપરથી તત્કાલીન તપાગચ્છની તિથિવિષયક માન્યતા ઉપર સારી રીતે પ્રકાશ પડે છે.

(૧) શ્રી હીરપ્રશ્નપ્રત્યના આધારે—

શ્રી તપાગચ્છની પરમ્પરા મુજબ તિથિવૃદ્ધિમાં ઉત્તરતિથિ પર્વ તરીકે આરાધાતી હતી, પણ કારણુ વિશેષે શ્રી હીરસૂરિજી પૂર્ણિમા અમાવસ્યાની વૃદ્ધિમાં પૂર્વતિથિ પલાવતા હતા એમ જણાય છે આથી પૂર્વતિથિ પાળવાની હિમાયતવાલાઓ તે દાખલો આપી શ્રી હીરસૂરિજીના નામથી પોતાના મન્તવ્યનું સમર્થન કરવા લાગ્યા, પરિણામ સ્વરૂપ શ્રી હીરસૂરિજી પાસે નીચેનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો.

“ પૂર્ણિમાઽમાવાસ્યયોર્વૃદ્ધૌ પૂર્વમૌદયિકી તિથિરારાધ્યત્વેન વ્યવહિયમાણાઽઽસીત્ , કેનચ્ચિદુક્તં શ્રીતાતપાદાઃ પૂર્વતની- મારાધ્યત્વેન પ્રસાદયન્તિ તત્ કિમિતિ પ્રશ્નઃ । અત્રોત્તરમ્- પૂર્ણિમાવાસ્યયોર્વૃદ્ધૌ ઔદયિક્યેવ તિથિરારાધ્યત્વેન વિજ્ઞેયા ।”
(પ્રશ્નોત્તરસમુચ્ચય પ. ૧૪)

અર્થ—‘ પૂર્ણિમા અને અમાવસ્યાની વૃદ્ધિમાં પૂર્વે ઔદયિકી (ઉત્તર) તિથિને આરાધ્ય તરીકે ગણવાનો વ્યવહાર હતો, કોઈએ (અમને) કહ્યું છે કે પૂજ્ય શ્રી હીરસૂરિજી પૂર્વતિથિને આરાધ્ય તરીકે જણાવે છે, તે કેમ ?, (ઉત્તર) પૂર્ણિમા અને અમાવસ્યાની વૃદ્ધિમાં ઔદયિક (ઉત્તર) તિથિજ આરાધ્ય તરીકે જણવી ’ ઉપરના પ્રશ્નોત્તરમાંથી જે વાતો ફલિત થાય છે, એક તો શ્રીહીરસૂરિજી ઉત્તરતિથિને ઔદયિક તિથિના નામે ઓળખાવે છે તેથી આ તિથિવિષયક માન્યતાની પ્રાચીનતા, અને બીજી કારણુ વિશેષે પૂર્વતન તિથિને આરાધ્ય તરીકે માનવાની મૌનસ્વીકૃતિ !

શુકલ પંચમીનો ઉપવાસ કરનારાઓ માટે ભાદ્રવા શુદ્ધિ પંચ-

મીના ઉપવાસને અંગે શ્રી હીરસૂરિજીને પાંડિત જગમાલગણિએ નીચેનો પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો.

“ પર્યુષણોપવાસઃ પञ्चमीमध्ये गण्यते नवा ?, (उत्तरम्)
 પર્યુષણોપવાસઃ षष्ठकरणसामर्थ्याभावे पञ्चमीमध्ये गण्यते
 नाऽन्यथेति ७ ।”
 (શ્રીહીરપ્રશ્ન પ. ૧૦)

‘ પર્યુષણાનો ઉપવાસ પંચમીમાં (પંચમીના ઉપવાસ તરીકે) ગણાય કે નહિ ?, ઉત્તર-છઠ કરવાની શક્તિ ન હોય તો પર્યુષણાનો ઉપવાસ પંચમીમાં ગણવો અન્યથા નહિ. ’

આ પ્રશ્નોત્તરથી પંચમીથી પર્યુષણ ચતુર્થીની શ્રેષ્ઠતા સિદ્ધ થાય છે, કારણ કે શક્તિમાન પંચમી તપ કરનારને ચોથ પાંચમનો છઠ કરવાનું કહ્યું અને શક્તિહીનને પંચમીનો ઉપવાસ ચોથમાં ગણી લઈને ચોથે ઉપવાસ કરવાનું જણાવ્યું પણ પંચમીને ખાતર ચોથની વિરાધના કરવાની સલાહ ન આપી, એથી સિદ્ધ થાય છે કે શ્રી હીરસૂરિજીના વિચારમાં ભાદરવા શુદ્ધિ પંચમી કરતાં ચતુર્થીનું મહત્વ વિશેષ હતું.

એજ પંચમીના તપને અંગે શ્રી જ્ઞેસલભેરના સંઘે શ્રી હીર-સૂરિજીને નીચેનો પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો.

“ तथा येन शुक्लपञ्चमी उच्चारिता भवति, स यदि पर्युषणायां द्वितीयातोऽष्टमं करोति तदैकान्तेन पञ्चम्यामेका-शनकं करोति उत यथाहच्येति । अत्र (उत्तरम्) येन शुक्ल-पञ्चमी उच्चारिता भवति तेन मुख्यवृत्त्या तृतीयातोऽष्टमः कार्योऽथ कदाचिद् द्वितीयातः करोति तदा पञ्चम्यामेकाशन-करणप्रतिबन्धो नास्ति. करोति तदा भव्यमिति ॥ १४ ॥”

(શ્રીહીરપ્રશ્ન ૭૫-૭૮)

અર્થ:— (પ્રશ્ન) જોણે શુદ્ધિ પંચમી ઉચ્ચરેલી હોય તે જો પયુષ્ણામાં બીજથી અઠમ કરે તો પંચમીના દિવસે અવશ્યતયા એકાશન કરે કે રૂચિ પ્રમાણે કરે ?

(ઉત્તર) જોણે શુદ્ધિ પંચમી ઉચ્ચરેલી હોય તેણે મુખ્યપણે ત્રીજથી અઠમ કરવો જોઈએ, છતાં કદાચ બીજથી કરે તો પંચમીના દિવસે એકાશન કરવાનો પ્રતિબંધ (આગ્રહ) નથી. જો કરે તો સાઈં.

આ પ્રશ્નોત્તરમાં પંચમી ઉચ્ચરેલી હોય છતાં બીજથી પયુષ્ણાનો અઠમ કરે અને પંચમીને દિવસે છુટે મુખે ભોજન કરે તો પણ પંચમીની પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થતો નથી આમ જણાવ્યું છે આથી ભાદરવા શુદ્ધિ ૫ મી કરતાં પયુષ્ણા ચતુર્થીનું જ મહત્વ સિદ્ધ થાય છે.

પંચમી (ભાદરવા શુદ્ધિ) તથા પૂર્ણિમાના ક્ષયમાં આ તિથિ-ઓનું તપ કઈ તિથિઓમાં કરવું જોઈએ આવો પણ એક પ્રશ્ન દીવ્યંદરના સંઘ તરફથી શ્રી હીરસૂરિજીને પૂછવામાં આવ્યો હતો જે નીચે પ્રમાણે છે—

“ તથા પञ्चमी तिथिश्चुटिता भवति तदा तत्तपः कस्यां तिथौ क्रियते, पूर्णिमायां च त्रुटितायां कुत्रेति । अत्र पञ्चमी तिथिश्चुटिता भवति तदा तत्तपः पूर्वस्यां तिथौ क्रियते, पूर्णिमायां च त्रुटितायां त्रयोदशी-चतुर्दश्योः क्रियते, त्रयोदश्यां विस्मृतौ तु प्रतिपद्यपीति ।” (શ્રીહીરપ્રશ્ન ૯૦)

અર્થ:— (પ્રશ્ન) ‘ પંચમી તિથિ તૂટી હોય ત્યારે તેનો તપ કઈ તિથિમાં કરાય ?, અને પૂનમ તૂટી હોય તો ક્યાં કરાય ? (ઉત્તર) ઈહાં પંચમી તૂટી હોય તો તેનો તપ પૂર્વતિથિમાં કરાય છે અને પૂર્ણિમા તૂટી હોય તો તેનો તપ તેરસ ચૌદશે કરાય છે, જો તેરસે ભૂલી જવાય તો પૂર્ણિમાનો તપ પ્રતિપદામાં પણ કરાય છે. ’

ઉપરના પ્રશ્નમાં પંચમીને અંગે જે પૂછાયું છે તે ભાદરવા શુદ્ધિ પંચમીના તપસંબંધમાં સમજવાનું છે, કારણ કે ક્ષીણ દ્વિતીયા, અષ્ટમી, એકાદશી, ચતુર્દશીની માફક અન્ય ક્ષીણ પંચમીના સંબંધમાં “ક્ષયે પૂર્વા તિથિ કાર્યા” આ અતિપ્રસિદ્ધ નિયમ લાગુ પડતો હોઈ તે સંબંધે પ્રશ્ન ઉઠવાનું કંઈ કારણ ન હતું પણ પ્રશ્ન ઉઠ્યો છે અને તેનું કારણ ભાદ્રશુક્લ પંચમીની પૂર્વતિથિ પર્યુષણ ચતુર્થી પર્વરૂપ હોવાથી ‘ક્ષયે પૂર્વા’વાળો સામાન્ય નિયમ આ પંચમીના ક્ષયમાં લાગુ પડી શકે કે કેમ? આવી શંકા છે, આથી નિશ્ચિતપણે સિદ્ધ થાય છે કે ઉક્ત પંચમીના ક્ષય સંબંધી પ્રશ્ન ભાદરવા શુદ્ધિ પંચમીના ક્ષયમાં તેનો ચતુર્થીમાં સમાવેશ ન માનતાં તૃતીયાનો ક્ષય માનનારાઓએ પોતાની ભૂલ સમજી લેવી ઘટે છે.

પ્રશ્નનો બીજો ભાગ પૂર્ણિમાના ક્ષયને લગતો છે, કેમકે જેમ પૂનમ પર્વતિથિ છે તેમ તેની પૂર્વતિથિ ચૌદશ પણ પર્વતિથિ છે તેથી પૂનમના ક્ષયમાં ‘ક્ષયે પૂર્વા’ વાળો નિયમ લાગુ પડી શકે કે કેમ? આવી શંકા ઉત્પન્ન થઈ અને પ્રશ્ન પૂછાયો, અને ઉત્તરમાં શ્રી હીરસરિજી મહારાજે ‘તેરસ અથવા ચૌદશે તપ કરવાનું’ જણાવ્યું, કારણ કે ચતુર્દશી પર્વતિથિ હોઈ તે દિવસે ઘણા ભાગ તપ કરતો હોય છે તેથી પૂર્વોક્ત ‘ક્ષયે પૂર્વા’નો નિયમ લાગુ પડતાં ચતુર્દશીના તપને અંગે નવો પ્રશ્ન ઉભો થશે એમ ધારી પૂજ્ય આચાર્યે પ્રથમથી જ એ તિથિઓનો નિર્દેશ કરીને એમ સૂચવ્યું કે જેમને ચૌદશ ઉચ્ચરેલી હોય અથવા તે દિવસે નિયમિત રીતે પાક્ષિકનો ઉપવાસ કરતા હોય તેઓ પૂર્ણિમા સંબંધી તપ તેરશે કરે અને ચૌદશને ચૌદશ માટે રાખે, પરંતુ જેઓને ચતુર્દશીની આરાધના ન ચાલતી હોય તેઓ ‘ક્ષયે પૂર્વા’ના નિયમે પૂર્ણિમાનો તપ ચૌદશે કરી લે, એમ ચતુર્દશી અને પૂર્ણિમાના સંયુક્ત આરાધકોને અને કેવલ પૂર્ણિમાના આરાધકોને માર્ગસૂચન કરવા માટે

શ્રી હીરસૂરિણએ પૂર્ણિમાના તપ માટે તેરસ અને ચૌદશ બંનેનો નિર્દેશ કર્યો છે.

ઉત્તરમાં વપરાયેલ “ત્રયોદશી-ચતુર્દશ્યોઃ” આ દિવચનાન્ત શબ્દો ઉપરથી કેટલાક આવો અર્થ કાઢે છે કે ‘પૂર્ણિમાના ક્ષયે તેરસે ચૌદશ અને ચૌદશે પૂનમ કરવી’ પરન્તુ આવો અર્થ કાઢવો પ્રશ્નસંગત નથી, પ્રશ્ન એકલી પૂનમના તપને અંગે છે તેથી ઉત્તરમાં અપાયેલ વ્યવસ્થા પણ પૂનમના તપ સાથે જ સંગત હોઈ શકે, ઉત્તરના અન્તભાગમાં લખાયેલા “ત્રયોદશસ્યાં વિસ્મૃતૌ તુ પ્રતિપદ્યપીતિ” એ શબ્દોથી પણ ત્રયોદશીમાં પૂનમના તપની જ વ્યવસ્થા છે એ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે.

પર્યુપણાની અદાહિમાં તિથિની ઘટવધ થતાં કલ્પવાચના એક દિવસ પહેલાં પછી આવે તો પાક્ષિક અને કલ્પવંચનથી છઠ કેવી રીતે કરવો ?, આવો પણ એક પ્રશ્ન હીરસૂરિણને પૂછાયો છે, જેના શબ્દો નીચે પ્રમાણે છે—

“ તથા યદા ચતુર્દશ્યાં કલ્પો વાચ્યતે અમાવસ્યાદિવૃદ્ધૌ અમાવસ્યાયાં પ્રતિપદિ વા કલ્પો વાચ્યતે તદા ષષ્ટતપઃ ક્વ વિધેયમ્ ? ૭ । (અત્રોત્તરમ્) તથા યદા ચતુર્દશ્યાં કલ્પો વાચ્યતે इत्याद्यत्र षष्ठतपोविधाने दिननैयत्यं नास्तीति यथारुचि तद्वि धीयतामिति कोऽत्राग्रहः । ૭ ।”

(શ્રી હીરપ્રશ્ન પૃ. ૪૩-૪૬)

અર્થ:—(પ્રશ્ન) જ્યારે ચૌદશના દિવસે કલ્પ વંચાય અથવા અમાવસ્યાંદિની વૃદ્ધિમાં અમાવસ્યા અથવા એકમના દિવસે કલ્પ વંચાય ત્યારે છઠ તપ ક્યાં કરવો ?, (ઉત્તર-) ‘જ્યારે ચૌદશે કલ્પ વંચાય’ ઇત્યાદિ પ્રશ્નમાં પૂછેલ છઠ તપ કરવામાં દિવસનો નિયમ નથી, ઇચ્છાનુસાર ગમે તે બે દિવસોમાં છઠ કરો, એમાં કોઈ આગ્રહ નથી.’

ઉપરના પ્રશ્નોત્તરથી શ્રી હીરવિજયસૂરિજીના સમયમાં પર્વતિથિની હાનિવૃદ્ધિ વિષયક શી માન્યતા હતી તે ઉપર સ્પષ્ટ પ્રકાશ પડે છે.

હવે આ છઠ્ઠ તપ સંબંધી પ્રશ્ન શા કારણે ઉત્પન્ન થયો છે તે તપાસીએ, સામાન્ય રીતે ગુજરાતી શ્રાવણ વદિ ૧૨ થી પર્યુષણની અઠાહિ બેસે છે અને ભાદરવા સુદિ ૪ ના દિવસે સાંવત્સરિક પર્વની આરાધના થાય છે, આમાં ત્રીજે દિવસે ચૌદશ અને ચોથે દિવસે અભાવસનો કલ્પ આવતો હોવાથી ચૌદશ-અભાવસનો સીધો છઠ્ઠ આવવાથી પ્રશ્નને અવકાશ રહેતો નથી, પણ ચૌદશ પછીની કોઈ પણ અઠાહિની તિથિના ક્ષયમાં અઠાહિ વદિ ૧૧ થી બેસી ચૌદશનું પાક્ષિક અને કલ્પવાચના એક દિવસે આવવાથી, તેમજ ચૌદશ પછીની કોઈ પણ તિથિની વૃદ્ધિમાં અઠાહિ વદિ ૧૩ થી બેસી બીજે દિવસે પાક્ષિક અને ચોથે દિવસે કલ્પવાચના આવવાથી છઠ્ઠ કયા બે દિવસોમાં કરવો ? આવી શંકા થવાથી જ પ્રશ્ન ઉઠ્યો છે.

ઉક્ત પ્રશ્નના કારણોમાં અભાવસ્યાની વૃદ્ધિ પણ એક કારણ જણાવ્યું છે, આથી સિદ્ધ થાય છે કે તે કાલમાં અભાવસ્યાની વૃદ્ધિમાં ત્રયોદશીની વૃદ્ધિ કલ્પવાનો રિવાજ ન હતો, આજ કાળની માફક તે વખતે અભાવસ્યાની વૃદ્ધિમાં ત્રયોદશીની વૃદ્ધિ કરાતી હોત તો બે અભાવસ્યાને સ્થાને બે તેરસો કલ્પતાં ચતુર્દશી ત્રીજે અને કલ્પવાચના ચોથે દિવસે આવવાથી અભાવસ્યાની વૃદ્ધિમાં છઠ્ઠનો પશ્ચ ઉઠતજ નહિ. પણ પ્રશ્ન ઉઠ્યો છે આથી જ જણાય છે કે શ્રી હીરસૂરિજીના સમયમાં અભાવસ્યાની વૃદ્ધિમાં તેરશની વૃદ્ધિ નહોતી કરાતી.

ઉપર્યુક્ત શ્રી હીરપ્રશ્નના પાઠોથી ત્રણ સિદ્ધાન્તો ખાસ પ્રકાશમાં આવે છે. એક પૂનમના ક્ષયમાં તેનો તપ તેરશે કરવાનો, બીજે ભાદરવા સુદિ ૫ ના ક્ષયમાં તેનો તપ ચોથમાં ગણવાનો અને ત્રીજે અભાવસ્યાની વૃદ્ધિ કાયમ રાખવાનો, આ ત્રણ સિદ્ધાન્તોથી આજ કાલની રૂઠિ કેટલી વિરૂદ્ધ છે તે વિચારકગણુ બેઠ શકશે.

(૨) શ્રી સેનપ્રશ્નના આધારો —

હવે અમે શ્રી વિજયસેનસૂરિજીના પ્રશ્નોત્તરોથી તિથિવિષયક માન્યતાના સંબંધમાં થોડુંક લખીશું.

પંચમી ઉચ્ચરેલી હોય અને છઠ્ઠ કરવાની શક્તિ ન હોય તો તે માણસે પંચમીએ ઉપવાસ કરવો કે પર્યુષણા—ચતુર્થીએ ? એવી શંકા કરીને વૃદ્ધ પંડિત શ્રી કનકવિજયજીએ શ્રી વિજયસેનસૂરિજીને નીચે પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછેલો—

“ તથા પષ્ટકરણશક્ત્યભાવે પञ्चम्युपवासः पञ्चम्यां विधीयतेऽथवा चतुर्थ्यामिति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्-पर्युषणाया-मुपवासे कृतेऽपि शुध्यति, श्री हीरविजयसूरिप्रसादितप्रश्न-समुच्चयेऽपि तथैवोक्तत्वादिति ॥ ૮ ॥”

(શ્રી સેનપ્રશ્ન પૃ ૨૮)

અર્થ:—(પ્રશ્ન) છઠ્ઠ કરવાની શક્તિ ન હોય તો પંચમીનો ઉપવાસ પંચમીએ કરવો કે ચોથે ? (ઉત્તર—) પર્યુષણામાં ઉપવાસ કરે છતે સૂજે (પંચમીનો ઉપવાસ વળે) શ્રી હીરસૂરિજીએ પ્રસાદ કરેલ પ્રશ્નોત્તરસમુચ્ચય ગ્રન્થમાં પણ તેમજ કહેલ હોવાથી.

ઉપર્યુક્ત પ્રશ્નોત્તરથી પંચમી કરતાં પર્યુષણા—ચતુર્થીની શ્રેષ્ઠતા તો સિદ્ધ થાય છેજ પણ સાથે એ પણ દલિત થાય છે કે ‘પર્યુષણા ચતુર્થીને કારણે પંચમીની આરાધના મૂકી શકાય પણ પંચમીને ખાતર ચતુર્થીની આરાધના ન મૂકાય,’ આ સ્પષ્ટ થતા અર્થ ઉપરથી પંચમીને તિમિત્તે ચતુર્થીને આગળ પાછળ ખસેડનારાઓએ સમજવું ઘટે છે.

ગણિ શ્રી સૌભાગ્યહર્ષજીએ ‘કારણે મળતી તિથિ (અનૌદયિક તિથિ)માં ઉપવાસ કરાય કે નહિ’ એ વિષે શ્રી વિજયસેનસૂરિજીને નીચે પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો—

“ તથા રોહિણ્યુપવાસઃ પञ્ચમ્યાદ્યુપવાસશ્ચ કારણે સતિ મિલન્ત્યાં તિથૌ ક્રિયતે નવા ? इति प्रश्नः । अत्रोत्तरम्—कारणे सति मिल्न्त्यां तिथौ क्रियते कार्यते चेति प्रवृत्तिर्दृश्यते, कारणं विना तूदयप्राप्तायामेवेति बोध्यम् ॥ ૪૭૭ ॥”

(શ્રી સેનપ્રશ્ન ૧૮)

અર્થ— (પ્રશ્ન) રોહિણીનો ઉપવાસ તથા પંચમી આદિનો ઉપવાસ કારણુયોગે મલતી તિથિમાં કરાય કે નહિ ? (ઉત્તર) કારણુ વિશેષે મલતી તિથિમાં કરવા કરાવવાની પ્રવૃત્તિ દેખાય છે, પણ કારણુ વિના તે ઉદય પ્રાપ્ત તિથિમાંજ તેનો ઉપવાસ કરવો જોઈએ. ’

આ પ્રશ્નોત્તર ઉપરથી કારણુ જોગે ઉત્તર તિથિનો તપ પૂર્વ-અનૌદયિક તિથિમાં કરવા કરાવવા પ્રવૃત્તિ પૂર્વે હતી એમ ખુલ્લું જણાય છે, શ્રી હીરસૂરિશ્ચ દ્વારા કારણુ-વિશેષે પૂર્વતન પૂર્ણિમામાં તપ કરાવવાના સંબન્ધમાં અમોથે જે અનુમાન કર્યું છે તેનું આ પ્રશ્નોત્તરથી પણ સમર્થન થાય છે.

આ દાખલાઓ ધ્યાનમાં રાખીને પૂર્ણિમા અને ભાદરવા શુદ્ધિ પ મીની વૃદ્ધિમાં પ્રથમ પૂર્ણિમા અને પ્રથમ પંચમીએ પૂર્ણિમા પંચમીનો ઉપવાસ કરવામાં આવે તે આજકાલ પર્યુષણને અંગે ચાલતો મતભેદ સ્વયં શાન્ત થઈ જાય.

શ્રી સેનપ્રશ્ન ગ્રન્થમાંજ ચૌમાસી અને ઓલીની અઠાહિઓમાં પૂનમો ગણાય કે નહિ એ વિષે નીચે પ્રમાણે પ્રશ્નો થયેલા છે—

“ તથા ચતુર્માસકાષ્ટાહિકા ચતુર્દર્શીં યાવદ્ ગણનીયા પૂર્ણિમાં યાવદ્વા ગણનીયેતિ । અત્રોત્તરમ્—ચતુર્માસકાષ્ટાહિકા સાંપ્રતં ચતુર્દર્શીં યાવદ્ ગણનીયા, પૂર્ણિમા તુ પર્વતિથિત્વેના-રાઘ્યા ષ્વેતિ ॥ ૨૬૯ ॥”

(શ્રી સેનપ્રશ્ન ૫૦ ૭૫)

અર્થ—‘(પ્રશ્ન) ચૌમાસી અઠાહિ ચૌદશ સુધી ગણવી કે પૂનમ સુધી? (ઉત્તર) ચૌમાસી અઠાહિ હવણાં ચૌદશ પર્યન્ત ગણવી જોઈએ, પરંતુ પૂનમને પર્વતિથિ તરીકે આરાધવી જોઈએ.’

“ તથા ચતુર્માસકત્રયાષ્ટાહિકા કુત ઉપવિશતીતિ પ્રશ્નઃ, અત્રોત્તરમ્-સપ્તમીત ઉપવિશતિ પરં પૂર્ણિમાવાસરસ્તુ પર્વતિથિ-ત્વાત્ પાલ્યતે इति ॥ ૧૫૫ ॥”

(શ્રી સેનપ્રશ્ન પ૦ ૧૨૧)

અર્થ—‘(પ્રશ્ન) ત્રણ ચૌમાસી સંબન્ધી અઠાહિ ક્યાંથી બેસે? (ઉત્તર) અઠાહિ સાતમથી બેસે છે પણ પૂનમનો દિવસ પર્વતિથિ તરીકે પલાય છે.

“ તથા ચૈત્રાશ્વિનાષ્ટાહિકામધ્યે પૂર્ણિમા ગણ્યતે નવા इति પ્રશ્નઃ, અત્રોત્તરમ્ ચૈત્રાશ્વિનાષ્ટાહિકામધ્યે પૂર્ણિમા ગણ્યતે ।૨૭૦।”

(શ્રી સેનપ્રશ્ન પ૦ ૭૫)

અર્થ:—(પ્રશ્ન) ચૈત્ર અને આશ્વિન માસની અઠાહિમાં પૂનમ ગણાય કે નહિ?, (ઉત્તર) ચૈત્ર આસોજ માસની અઠાહિમાં પૂનમ ગણાય છે.’

ઉપરના પ્રશ્નોત્તરોથી સિદ્ધ થાય છે કે પૂર્વે આઠમથી અઠાહિઓ બેસતી હતી પણ ચાતુર્માસિક ચૌદશમાં આવ્યા પછી તે અઠાહિ સાતમથી બેસાડવાનો રિવાજ ચાલ્યો અને તેજ સમયથી પૂર્ણિમા અઠાહિની બાહર ગણાવા લાગી, ચૈત્રી અને આશ્વિની અઠાહિઓ પણ પૂર્વે શુદ્ધિ આઠમથી બેસતી અને વદિ એકમે નવમું આબેલકરાતું,^૧

૧ ચિત્તાસોઅસિઅઠમીઈ પુન્નિમાઈ પજ્જન્તે ।

અઠ્ઠાહિઆઠ ષઠ્ઠા, પન્નત્તા સાસયા સુત્તે ॥ ૬ ॥

(ઉપદેશકરૂપવહ્ણી ૯૮)

પણ પાછળથી એ અઠાહિઓ પણ શુદ્ધિ સાતમથી બેસી પૂર્ણિમાએ અંતિમ આંબિલ કરવાની પ્રવૃત્તિ ચાલી, એજ પ્રમાણે પર્યુષણાષ્ટાહિકા પણ પૂર્વે વદિ તેરમથી શુદ્ધિ પાંચમ સુધી ગણાતી, પણ ચોથની સંવત્સરી થયા પછી તે આરસે બેસી શુદ્ધિ ચોથે સમાપ્ત થવા લાગી, આમ એકંદર વાર્ષિક છ અઠાહિઓ જે પૂર્વે એક દિવસ પછી બેસતી હતી તે કાલાન્તરે એક દિવસ પહેલાં બેસવા લાગી, તેથી તે પછીની તિથિઓ પૂર્ણિમા, પંચમી અઠાહિથી જુદી પડી માત્ર પર્વતિથિરૂપે રહી ગઈ.

આથી સ્વતઃ સિદ્ધ છે કે ચોથની સંવત્સરી થયા પછી ભાદ્રવા શુદ્ધિ પંચમી અઠાહિમાં ન રહેવાથી પર્યુષણાની અઠાહિને અંગે પંચમીની હાનિ વૃદ્ધિનો વિચાર કરવાની જરૂર રહી નથી અને તે માટે પર્યુષણતિથિનું પરિવર્તન કરવું યોગ્ય નથી.

(૩) ઉપાધ્યાય શ્રી ધર્મસાગરજીના ગ્રન્થોના આધારો—

આચાર્યશ્રી હીરસૂરિજી અને શ્રી વિજયસેનસૂરિજી કરતાંયે ઉપાધ્યાય શ્રી ધર્મસાગરજીએ તિથિચર્યાને અંગે ઘણું લખ્યું છે, એમ તો પ્રવચનપરીક્ષા, કલ્પકિરણાવલી, પર્યુષણાશતક આદિ અનેક ગ્રન્થોમાં એમણે પર્વતિથિના સંબંધમાં ઉલ્લેખ કર્યા છે છતાં તિથિચર્યાનો એમનો મુખ્ય ગ્રન્થ ‘તત્ત્વતરંગિણી’ છે,

તત્ત્વતરંગિણીમાં ઉપાધ્યાય ધર્મસાગરજીએ મુખ્યતયા ખરતર-ચ્છવાલાઓની માન્યતાનું ખંડન કર્યું છે. અને એ ખંડન ઉપરથી જ તત્કાલીન તપાગચ્છની તિથિવિષયક માન્યતા ઉપર પ્રકાશ પડે છે.

આસોચસિયઅટ્ટમિ-દિનાઓ આરંભિકુળમેયસ્સ ।

અટ્ટવિહપૂયપુવ્વં, આયામે કુળહ અટ્ટદિના ॥ ૧૭ ॥

નવમંમિ દિણે પંચામણ ન્હવણં હમસ્સ કાઠ્ઠણં ।

પૂયં ચ વિત્થરેણં, આયંબિલમેવ કાયવ્વં ॥ ૧૮ ॥

(શ્રીપાલચરિત્રે)

શ્રી ધર્મસાગરજીનો ખાસ પ્રયાસ-‘ પર્વતિથિના ક્ષયમાં પૂર્વ-તિથિ અને વૃદ્ધિમાં ઉત્તર તિથિ ગ્રહણ કરવી ’ એ સિદ્ધાન્ત પ્રતિ-પાદન કરવાનો છે. આ પ્રતિપાદનમાં નીચે જણાવેલી બીજી પણ અનેક વાતોના આડકતરી રીતે ખુલાસા મળી આવે છે કે જે વાતો આજકાલ વિવાદ-અસ્ત બનેલી છે.

૧-પર્વતિથિના ક્ષયમાં પૂર્વતિથિ પર્વારાધન માટે ગ્રહણ કરવી નહિ કે તેનો ક્ષય કરવો.

૨-જે તિથિ વ્યતીત થઈ ગઈ હોય તેનો ઉપરની તિથિમાં આરોપ કરવો મિથ્યાવાદ છે.

૩-ચૌદશ પૂનમનો છઠ્ઠ કરનારે પૂનમનો ક્ષય હોય તો છઠ્ઠ ચૌદશ એકમે કરવો.

૪-આરાધ્યપણામાં પૂર્ણિમા અને કલ્યાણુક તિથિમાં કંઈ ભેદ નથી.

૫-પર્વતિથિના ક્ષય અને વૃદ્ધિમાં પૂર્વતરનો ક્ષય કે વૃદ્ધિ કલ્પવાનું વિધાન નથી.

૧-“ ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા, વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા ” એ વચનને અનુસારે આજકાલ કેટલાકે પર્વતિથિનો ક્ષય કરવાનું કહે છે પણ ઉપાધ્યાય શ્રી ધર્મસાગરજીના સમયમાં એવી કલ્પનાનો જન્મ નહોતો થયો એમ તત્ત્વતરંગિણીના પાંકઠી ખુદ્ધુ જણાઈ આવે છે, ભગવાન ઉમાસ્વાતિના ઉપર્યુક્ત વચનનો અનુવાદ કરતા ઉ૦ શ્રી ધર્મસાગરજી કહે છે—

“ તિહિવાપ પુવ્વતિહી, અહિઆમ્ ઉત્તરા ય ગહિઅવ્વા×××
વૃત્તિઃ—‘તિહિવાપ’ તિથિપાતે-તિથિક્ષયે પૂર્વેવ તિથિ-
ગ્રાહ્યા, અધિકાર્યાં ચ વૃદ્ધૌ ચોત્તરૈવ ગ્રાહ્યા ।”

(તત્ત્વતરંગિણી પૃ૦ ૩)

અર્થ:—‘તિથિપાતમાં એટલે કે તિથિક્ષયમાં પૂર્વતિથિ (આરાધનામાં) ગ્રહણ કરવી અને વૃદ્ધિમાં ઉત્તર-એટલે ઉપરની તિથિ લેવી.’

તત્ત્વતરંગિણીના ઉક્ત વચનોથી ‘તિથિના ક્ષયમાં પૂર્વતિથિ આરાધવી’ એટલું જ માત્ર સિદ્ધ થાય છે, પણ પૂર્વ તિથિનો ક્ષય કરવાનું કોઈ રીતે સિદ્ધ થતું નથી.

૨-આજે કેટલાકે વીતિ ગયેલી પૂર્વતિથિનો ઉત્તરતિથિમાં આરોપ કરીને ઉત્તરતિથિને પૂર્વતિથિના નામે ઓળખાવે છે, દાખલા તરીકે ભાદ્રવા શુદ્ધિ ૪ વીતિ જવા છતાં પ્રથમ પંચમીમાં તેનો આરોપ કરીને પંચમીને ચોથ તરીકે ઓળખાવે છે પણ ઉપાધ્યાય શ્રી ધર્મસાગરજીની માન્યતા મુજબ વીતિ ગયેલી પૂર્વતિથિનો ઉત્તર-તિથિમાં આરોપ કરવો તે મૃષાવાદ છે, જુઓ તેમનાં નીચેનાં વચનો—

“ કિંચ ક્ષીણપાક્ષિકાનુષ્ઠાનં પૌર્ણમાસ્યામનુષ્ઠીયમાનં કિં પञ्चદश्यनुष्ठાનં પાક્ષિકાનુષ્ઠાનં વા વ્યપદિશ્યતે ?, આદ્યે પાક્ષિકાનુષ્ઠાનવિલોપાપત્તિઃ, દ્વિતીયે સ્પષ્ટમેવ મૃષાભાષણં, પञ्ચદશ્યા ઈવ ચતુર્દશીત્વેન વ્યપદિશ્યમાનત્વાત્ ।”

(તત્ત્વતરંગિણી ૫)

અર્થ:—‘પૂનમે કરાતા અનુષ્ઠાનને પૂનમનું અનુષ્ઠાન કહેશે કે પાક્ષિકનું ?, જો પૂનમનું કહેશે તો પાક્ષિકનું અનુષ્ઠાન લોપાયું ગણાશે, અને જો તેને પાક્ષિકાનુષ્ઠાન કહેશે તો પૂનમનો જ ચૌદશ તરીકે વ્યપદેશ કરવાથી ખુલ્લું મૃષાભાષણ કર્યું ગણાશે.’

પૂનમમાં ચૌદશ તરીકેનો વ્યપદેશ કરવામાં ‘મૃષાભાષણ’ શા કારણે કહેવાય છે તે નીચેના શબ્દોમાં જણાવે છે—

“ ભવતા તુ ચુટિતચતુર્દશી પૂર્ણિમાયાં બુદ્ધ્યાઽઽરો-
પ્યાઽઽરાધ્યતે, તસ્યાં તદ્ભોગગન્ધાભાવેઽપિ તત્ત્વેન સ્વીક્રિય-
માણત્વાત્ । આરોપસ્તુ મિથ્યાજ્ઞાનમ્ ।” (તત્ત્વ૦ ૫)

અર્થ:—પૂનમમાં ચૌદશના ભોગની ગંધ માત્ર ન હોવા છતાં તમે કલ્પનાથી પૂનમમાં ચૌદશનો આરોપ કરો છો પણ ‘આરોપ’ તો ‘મિથ્યાજ્ઞાન’ છે.’

ચૌદશના ક્ષય પ્રસંગે પૂનમે ચૌદશનું કાર્ય કરવાની હિમાયત કરનાર ખરતરગચ્છવાળાનું ઉપરના પાઠોથી શ્રી ધર્મસાગરજીએ ખંડન કર્યું છે, અને પૂનમે ચૌદશનો ભોગ ન હોવાથી તેને ચૌદશ કહેવી તે મૃષાભાષણ છે એમ જણાવ્યું છે.

ગણિતવશાત્ ઔદયિક ચૌદશ ન હોવાથી પૂનમને ચૌદશ માનનારાઓ જ્યારે મૃષાભાષી ઠરે છે તો પછી છતી ઔદયિક ચતુર્થીને જતી કરી પાંચમે ચોથ કરનારાઓ શ્રી ધર્મસાગરજીના મતે કેવા ઠરશે એનો વાંચકગણ સ્વયં વિચાર કરી લેશે.

૩-પર્વતિથિનો ક્ષય માનતાં પૂનમના ક્ષયમાં ચૌદશ પૂનમનો છડ કેવી રીતે કરાશે? એવો આજે પ્રશ્ન ઉઠાવાય છે પણ આ પ્રશ્નનો ઉત્તર ઉપાધ્યાયશ્રી ધર્મસાગરજીએ ક્યારનોએ આપી દીધો છે કે જે તરફ આપત્તિવાદિયોનું ધ્યાન પહોંચ્યું જણાતું નથી, જે કલ્યાણકતિથિઓ પૈકી ઉપરની તિથિનો ક્ષય થતાં કોઈ અનન્તર દિવસે અને કોઈ આવતા વર્ષના તે દિવસે તપ કેમ કરે છે? આવા મતલબનો ખરતરગચ્છવાળા તરફથી પ્રશ્ન થતાં ઉપાધ્યાય ધર્મસાગરજીએ નીચે પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો છે.

“ નનુ કથં તદ્દર્શનન્તરદિને ભવિષ્યદ્વર્ષકલ્યાણકદિને ચ પૃથક્ તપઃ સમાચર્યતે इति चेत्, उच्यते-कल्याणकाराधको हि प्रायस्तपोविशेषकरणाभिग्रही भवति, स च द्विधा-निरन्तरतपश्चिकीर्षुः सान्तरतपश्चिकीर्षुश्च, तत्राद्ये एकस्मिन् दिने द्वयोरपि कल्याणकतिथ्योर्विद्यमानत्वेन तदाराधकोऽपि सन्नन्तरोत्तरदिनमादायैव तपःपूरको भवति, नान्यथा, यथा पूर्णिमा-

પાતે પાક્ષિક-ચાતુર્માસિકપષ્ટતપોભિગ્રહીતિ, દ્વિતીયસ્તુભવિવ્ય-
દ્વર્ષકલ્યાણકતિથિયુક્તદિનમાદાયૈવેતિ નાત્ર શંકાવકાશ इति ।”

(તત્ત્વ. ૬)

અર્થ:—(પ્રશ્ન) કલ્યાણકતિથિના ક્ષયમાં ‘અનન્તર દિવસે’
અને ‘આગામી વર્ષના તેજ કલ્યાણક દિવસે’ આમ જુદો તપ કેમ
કરાય છે ?, (ઉત્તર-) કલ્યાણકનો આરાધક પ્રાય તપવિશેષ કરવામા
અભિગ્રહવાલો હોઈ તે એ પ્રકારનો હોય છે, નિરન્તર તપકારી
અને સાન્તર તપકારી, પહેલો એક દિવસે અને કલ્યાણક તિથિઓ
વિદ્યમાન હોવાથી અન્નેનો આરાધક હોવા છતાં અનન્તર એવા
ઉપરના દિવસને ભેગો લઈને જ તપની પૂર્તિ કરે છે, જેમ પાક્ષિક
અને ચાતુર્માસિક છઠ કરવાના અભિગ્રહવાળો પૂર્ણિમાના ક્ષયમાં
(અનન્તર ઉપરનો દિવસ સાથે લઈને છઠ) કરે છે, ખીજો (સાન્તર
તપકારી) આવતા વર્ષે તે કલ્યાણક તિથિવાલા દિવસે તપ પૂરે છે,
માટે આમાં શંકાને સ્થાન નથી.’

ઉપરના પાઠમાં અપાયેલ પદાભિગ્રહીના દાખલા ઉપરથી
સ્પષ્ટ થઈ જાય છે કે ધર્મસાગરજ્ઞના સમયમાં પૂર્ણિમાના ક્ષયમાં
પાક્ષિક અથવા ચાતુર્માસિક છઠ ચતુર્દશી પછીનો અનન્તર દિવસ
(એકમનો દિવસ) ભેગો લઈને કરાતો હતો.

૪-આજે અમુક સાધુવર્ગ પર્વતિતિની હાનીવૃદ્ધિ ન કરવાનો
આગ્રહ સેવે છે પણ ધર્મસાગરજ્ઞના સમયમાં આવું કાંઈજ ન હતું,
તેમના મત પ્રમાણે પૂર્ણિમા અને કલ્યાણકતિથિમાં કંઈ પણ વિશે-
ષતા ન હતી, તેમની દ્રષ્ટિમાં જેવી પૂર્ણિમા આરાધ્ય હતી તેવી જ
કલ્યાણકતિથિ પણ હતી, જુઓ તેમના નીચેના શબ્દો—

“ આરાધ્યત્વે ચ પञ्चदशी-कल्याणकतिथ्योरप्यविशेष
इति स्वयमेव विचारणीयम् ।” (તત્ત્વ૦ ૫

અર્થ:—‘ આરાધ્યપણામાં પૂનમ અભાવસમાં અને કલ્યાણુક-
તિથિમાં કંઈ પણ વિશેષ નથી એ સ્વયં વિચારવું જોઈયે.’

શ્રી ધર્મસાગરજીનો મત પ્રામાણિક માનનારે કલ્યાણુક તિથિને
પણુ પર્વતિથિ માનવી જોઈયે પણુ આજે માત્ર આર તિથિઓને
અંગેજ ક્ષય-વૃદ્ધિની ચર્ચા કરાય છે અને કલ્યાણુકતિથિનો કોઈ
વિચારજ નથી કરતું એ શું કહેવાય ?

૫—આજકાલ પૂનમ અભાવસની હાનિ-વૃદ્ધિમાં તેરસની નિરા-
ધાર હાનિવૃદ્ધિ કરાય છે, પણુ શ્રી ધર્મસાગરજીના કોઈ ગ્રન્થમાં આ
પ્રમાણે કરવાનું વિધાન નથી, ધર્મસાગરજીના નામથી લોકોને ભર-
ભાવનારાઓ હવેથી આ અસત્ય પ્રચારનો ત્યાગ કરશે તો જૈન
સમાજનો ઘણો જ ઉપકાર કર્યો ગણાશે.

૭. ઓગણીસમી શતાબ્દીની તિથિસંબંધી માન્યતાઓ.

વિક્રમની સત્તરમી શતાબ્દીમાં તપાગચ્છની તિથિવિષયક
માન્યતા કેવી હતી તે ઉપર આપેલ હીરપ્રશ્ન, સેનપ્રશ્ન અને તત્ત્વ-
તરંગિણીના પાઠોથી સારી રીતે સમજાઈ જાય છે.

અઠારમી સદીમાં તિથિચર્ચાને અંગે કંઈ પણ લખાયેલું કે
ચર્ચાયેલું જોવામાં આવતું નથી તેથી તે સૈકામાં સત્તરમા
સૈકાની જ માન્યતા ચાલતી હશે એ સ્વયં સિદ્ધ થાય છે પણુ
ઓગણીસમી શતાબ્દીમાં તિથિવિષયક પૂર્વ માન્યતામાં મતભેદો
ઉભા થવા માંડ્યા હતા, જેનું મુખ્ય કારણ દેવસૂરિ અને આનન્દ-
સૂરિ ગચ્છની ખટપટ હતી, અને કેટલેક અંશે તટકાલીન ગાદીપતિ
શ્રી પૂજ્યોના અજ્ઞાને પણુ તેમાં સહકાર આપ્યો હતો.

આનન્દસૂરિગચ્છના અનુયાયિઓનું મન્તવ્ય પૂર્ણિમાની
વૃદ્ધિમાં પ્રતિપદાની વૃદ્ધિ કરવાનું હતું, અને પોતાની એ માન્ય-
તાના ટેકામાં તેઓ “ત્રયોદશ્યાં વિસ્મૃતૌ તુ પ્રતિપદ્યપીતિ” આ

હીરવ્રજનું વાક્ય ટાંકતાં હતા, ખીજી તરફ તેમનો વિરોધી પક્ષ જે ઘણું ભાગે દેવસૂરિગચ્છના યતિઓનો સમુદાય હતો, પૂર્ણિમાની વૃદ્ધિમાં ત્રયોદશીની વૃદ્ધિ કરવાના આગ્રહવાલો હતો, આ ખેંચતાણુ પછી સં. ૧૮૬૯ માં સૂરત મુકામે તેઓ વચ્ચે નીચે પ્રમાણે કામચલાઉ સમાધાન થયું હતું.

(૧) સંવત ૧૮૬૯નું સમાધાન—

“ શ્રી વિજયદેવસૂરિ આણુંદસૂરગચ્છના નાયક લિખત કર્યો, માસ દોઢ સુધી ઘણા શાસ્ત્ર જોધને લેખ કર્યો છે જે ૩૬ પલની ઉદયાત્મક તિથિ માનવી જે ત્રણ ચોમાસાની પૂનમ ક્ષય હોય તો આરસ તેરસ એકઠા કરવાં, ખીજા માસની પૂનમનો ક્ષય હોવે તો પડવાનો ક્ષય કરવો, એ લિખતથી ફરે તે પંચનો ધર્મનો ગુનેગાર જે ન ફરે તે એમ કરે, ઉપલું લખ્યું સહી સાષ પંચ ગીતાર્થની છે સહી શ્રી સૂરત બંદર મધ્યે સંવત્ ૧૮૬૯ વર્ષે જ્યેષ્ઠ વદ ૧૩ વાર શનૌ તપગચ્છના તેર એસણા સમસ્ત લિખિત ॥ ૫. ઉત્તમ-વિજય સુમતા સતક ॥ ૫. રંગવિજય અમૃત સતક ॥”

ઉપરનો ઠરાવ ખરેખર તપાગચ્છનાં તેર એસણાનો કરેલો છે એમ કહેવું મુશ્કેલ છે, કેમકે પ્રથમ તો આમાં એ યતિઓ શિવાય ખીજા કોઇનું નામ નથી, ખીજું આમાં પ્રમાણ તરીકે ઉદ્ધરેલી ગાથા શ્રી કુલમંડનસૂરિજીના કોઈ ગ્રન્થમાં મળતી નથી, છતાં આ આ ઠરાવ તપાગચ્છના શ્રી આનન્દસૂરીય ગચ્છની પરમ્પરામાં અમુક સમય સુધી પળાયો હશે એમ તે પછીના સમયમાં લખાયેલા ચર્ચા લેખો ઉપરથી જણાઈ આવે છે.

(૨) ઉપરના સમાધાનથી વિરૂદ્ધ ત્રયોદશીવૃદ્ધિની હિમાયત—

અમ્હારી પાસે ‘વૃદ્ધહાનિ-તિથિપ્રશ્નોત્તર’ આવા શીર્ષકથી શરૂ થતાં ૪ લખેલાં પાનાં છે, આ ચર્ચા કોણે ક્યારે લખી છે તેનો તે પત્તો નથી પરંતુ આમાં પૂર્વોક્ત સૂરત મધ્યે થયેલ ઠરાવ

વની અમુક હકીકતનો નિર્દેશ અને પૂનમની વૃદ્ધિમાં તેરસની વૃદ્ધિની હિમાયત હોવાથી આ ચર્ચા પૂર્વેકત ૧૮૬૯ના ઠરાવ પછી લખાઈ છે એ લગભગ નિશ્ચિત છે.

‘તિથિવૃદ્ધિ હાનિપ્રશ્નોત્તર’કાર નીચેના શબ્દોથી શ્રી આનન્દ-સૂરીય ગચ્છવાલાઓની માન્યતાનું ખંડન કરે છે.

“અત્ર વિજયાનન્દસૂરિગચ્છીયાઃ “પ્રતિપદ્યપિ” ઇતિ “અપિ” શબ્દં ત્ર (ગૃ) હિ (હી) ત્વા પૂર્ણિમાભિવૃદ્ધૌ પ્રતિપદ્-વૃદ્ધિં કુર્વન્તિ તન્મતમપાસ્તં, ન વિધેયં યતષ્ટિપ્પનકાદૌ ચતુર્દશ્યાં પૂર્ણિમાસંક્રમો દૃશ્યતે ન તુ પ્રતિપત્ (દિ.) । નનુ પૂર્ણિમા ચતુર્દશ્યાં સંક્રમિતા તદા ભવદ્વિઃ દ્વૌ (દ્વે) ચતુર્દશ્યૌ કથં ન ક્રિય (યે) તે ?, ત્રિ (તૃ) તિ (તી) યસ્થાનવત્તિની ત્રયોદશી કથં વદ્ધિતા ? ઇતિ ત્વં પૃચ્છસિ ગૃણુ તત્ત્રોત્તરં-જૈન-ટિપ્પનકે તાવ (વત્) પર્વતિથીનાં વૃદ્ધિરેવ ન ભવતિ, તતઃ પરમાર્થતઃ ત્રયોદશ્યેવ વદ્ધિતા નતુ પ્રતિપદ્વૃદ્ધિર્ભવતિ । લૌકિક-લોકોત્તર શાસ્ત્રપ્રતિસેવિ (ષેધિ) તત્વાત્ તસ્માત્ સિદ્ધાન્તે તત્પૂર્ણિમાવૃદ્ધૌ ત્રયોદશિ (શી) વદ્ધનં, ચેદેવં તે ન રોચતે તર્હિ પ્રષ્ટ્યોસિ યત્તો (તઃ) ચતુર્માસકસંબન્ધિનિ (ન્ધિ) પૂર્ણિમાવૃદ્ધૌ ત્રયોદશીવૃદ્ધિં કુરુતે (ષે) શેષપૂર્ણિમાયાં પ્રતિ-પદિનિ (પદઃ) કુત્ર સિ (શિ) ક્ષિતોસિ, યતો (તઃ) સર્વા અપ્ય-માવાસ્યાપૂર્ણિમાદિતિથયઃ પર્વત્વેનારાધ્યા ઇવેતિ ।”

(વૃદ્ધિહાનિતિથિપ્રશ્નોત્તર પત્ર ૨-૩)

અર્થ—‘ઈહાં શ્રી વિજયાનન્દસૂરિણ ગચ્છના અનુયાયિણે “પ્રતિપદ્યપિ” આમાં આવેલ “અપિ” શબ્દને પકડીને પૂનમની વૃદ્ધિમાં એકમની વૃદ્ધિ કરે છે, તે મત માનવા લાયક નથી, કેમકે ટીપ્પણમાં પૂર્ણિમા ચૌદશમાં મળેલી દેખાય છે પણ પ્રતિપદમાં દેખાતી નથી. પ્રશ્ન-ન્યાયે પૂર્ણિમાનો સંક્રમ ચૌદશમાં છે તે પછી

તમે એ ચોદશા કેમ નથી કરતા ?, ત્રીજા સ્થાને રહેલી તેરશ શા માટે વધારો છો ?, ઉત્તર-જૈન ટીપ્ણામાં પર્વતિથિઓની વૃદ્ધિ જ નથી થતી તેથી પૂનમની વૃદ્ધિમાં તેરસ વધારી છે. પણ લૌકિક લોકોત્તર શાસ્ત્રમાં નિષેધ કરેલ હોવાથી પ્રતિપદાની વૃદ્ધિ કરાતી નથી. એજ કારણે શાસ્ત્રમાં પૂનમની વૃદ્ધિમાં ત્રયોદશીની વૃદ્ધિ કરાય છે. છતાં જો ત્હને એમ કરવું ન રૂચતું હોય તો તું પોતે ત્રણ ચોમાસીની પૂનમોની વૃદ્ધિમાં તેરસની વૃદ્ધિ કેમ કરે છે ? ચોમાસી પૂનમોની વૃદ્ધિમાં તેરસોની વૃદ્ધિ કરવી અને ખીજી પૂનમોની વૃદ્ધિમાં પ્રતિપદાની આવું કયાંથી શીખ્યો ?, કેમકે અધીયે અમાવસ્યાઓ અને પૂનમો પર્વપણે આરાધનીય છે. ’

ઉપર્યુક્ત ‘તિથિ-હાનિ પ્રશ્નોત્તર’ માં આનન્દસૂરીય ગચ્છની માન્યતાઓના ખંડનમાં પૂનમની વૃદ્ધિમાં ત્રયોદશીની વૃદ્ધિની ખુલ્લા શબ્દોમાં હિમાયત કરી છે છતાં લેખકે ચર્યામાં પોતાનું નામ આપવા જેટલી પણ હિમ્મત કરી નથી, વધી પોતાના કથનના સમર્થનમાં શાસ્ત્રીય પ્રમાણ આપ્યું નથી અને લેખકની ભાષા પણ અશુદ્ધ છે આ અધું જોતાં આ “વૃદ્ધિ હાનિ પ્રશ્નોત્તર” નો લેખક કોઈ પણ પ્રામાણિક પુરૂષ હોય એમ જણાતું નથી.

(૩) ત્રયોદશી-ક્ષયનો પ્રતિવાદ—

હવે “તિથિ-ઘટાઘટ વિચાર” નામનો ચર્યા લેખ જોઈએ.

પ્રસ્તુત લેખના લેખકે પણ લેખમાં પોતાનું નામ જણાવ્યું નથી છતાં એ લેખની સંસ્કૃત ભાષા જોતાં એટલું કહી શકાય કે— “તિથિવૃદ્ધિ-હાનિ પ્રશ્નોત્તર” ના લેખકની અપેક્ષાએ “તિથિ ઘટાઘટ વિચાર” ના લેખકમાં વિદ્વતા સારી હશે.

“તિથિ હાનિ-વૃદ્ધિ પ્રશ્નોત્તરના લેખકે પૂર્ણિમાની વૃદ્ધિમાં તેરસની વૃદ્ધિ કરવાની હિમાયત કરી છે ત્યારે આ “તિથિ ઘટાઘટ

વિચાર ” માં નીચે પ્રમાણે પૂર્ણિમાના ક્ષયમાં તેરસના ક્ષયનો વિરોધ કરવામાં આવ્યો છે.

“યદા પૂર્ણિમા ક્ષીયતે તદા તત્તપઃ ત્રયોદશ્યાં ક્રિયતે, તદનન્તરં ચતુર્દશ્યાસ્તપઃ ક્રિયતે, યતશ્ચાતુર્માસિકં (કસ્ય) ચતુર્દશ્યાં વર્તમાનત્વાત્, પૂર્ણિમાદિનસ્તુ ક્ષયં પ્રાપ્તઃ, અતસ્ત્રયોદશ્યાં પૂર્ણિમાયાસ્તપઃ પૂર્યતે, તપોવિનિશ્ચયે સંમોહો નૈવ કાર્યઃ । યદા ચ ભાદ્રપદસિતચતુર્થી ક્ષીયતે તદા તત્તપઃ પૂર્વસ્યાં તૃતીયાલક્ષણાયાં પૂર્યતે, યદા પશ્ચમી ક્ષીયતે તદા તત્તપઃ પૂર્વસ્યાં તિથૌ પૂર્યતે । યદુક્તં હીરપ્રશ્ને-યદા પશ્ચમો ક્ષીયતે તદા તત્તપઃ પૂર્વસ્યાં તિથૌ ક્રિયતે, યદા પૂર્ણિમા ક્ષીયતે તદા તત્તપઃ કુત્રેતિ, અથોત્તરં-યદા પશ્ચમી ક્ષીયતે તદા તત્તપઃ વર્સ્યાં તિથૌ ક્રિયતે યદા પૂર્ણિમા ક્ષીયતે તદા ત્રયોદશીચતુર્દશ્યોઃ ક્રિયતે, ત્રયોદશીવિસ્મૃતૌ તુ પ્રતિપદ્યપીતિ । અત્ર ત્રયોદશીવિસ્મૃતૌ તુ પ્રતિપદ્યપિ ઇત્યુપલક્ષણત્વાત્, છઠ્ઠિ-સહિયા ન અદૃમી, તેરસિસહિયં ન પક્ષિચયં હોઃ । પદવે સહિયં કયાવી, ઇય મણિયં જિણવરિંદેહિં ॥ પ્રતિપદ્યપિ પૂર્ણિમાયાસ્તપઃ પૂર્યતે, પરં વૈયાકરણપાશૈઃ ઉદયગતાયાં ત્રયોદશ્યાં ચતુર્દશો ક્રિયતે તદસત્, કુતઃ ઉદયિક્યેવ ચતુર્દશી આરાધ્યતે, ઉદયાત્ ગાથા—

યાં તિથિં સમનુપ્રાપ્ય, ઉદયં યાતિ ભાનુમાન્ ।

સા તિથિઃ સકલા જ્ઞેયા, દાનાધ્યયનકર્મસુ ॥ ૧ ॥

યતો વિપુલે ઘૃતપૂરે સતિ વકુશાઃ કેન ભુજ્યન્તે પૂર્ણિમા-ક્ષયે ત્રયોદશ્યાં ચતુર્દશી ન કર્તવ્યા ઇતિ તાત્પર્યમ્ ॥”

(તિથિઘટાઘટવિચાર પ૦ ૨)

અર્થ— જ્યારે આ પૂનમનો ક્ષય થાય છે ત્યારે તેનો તપ તેરશે કરાય છે અને ચૌદશનો તપ તે પછી કરાય છે, કારણ

ચૌદશમાં ' ચૌમાસી હોવાથી અને પૂનમના દિનનો ક્ષય હોવાથી પૂનમનો તપ તેરસે પૂરો કરાય છે, એ તપના નિર્ણયમાં મુંઝવું ન જોઈએ.

ન્યારે ભાદરવા શુદ્ધિ ચોથનો ક્ષય હોય ત્યારે તેનો તપ ત્રીજરૂપ પૂર્વતિથિમાં પૂર્ણ કરાય છે અને ન્યારે પંચમી (ભાદરવા શુદ્ધિ)નો ક્ષય હોય ત્યારે પણ તેનો તપ પૂર્વતિથિ (ભાદરવા શુદ્ધિ ૪)માં પૂરો કરાય છે. એજ પ્રમાણે કરવાનું શ્રી હીરપ્રશ્નમાં કહ્યું છે, ત્યાં પ્રશ્ન થયો છે કે—પંચમીનો ક્ષય હોય ત્યારે તેનો તપ ક્યાં કરવો અને પૂનમના ક્ષયમાં તેનો તપ ક્યાં કરવો ?, ઉત્તરમાં કહ્યું છે કે પંચમીના ક્ષયમાં તપ પૂર્વતિથિમાં કરાય છે અને પૂનમના ક્ષયમાં તેનો તપ તેરસ ચૌદશે કરાય છે, અને જો ' તેરસે યાદ ન રહે તો એકમે પણ કરી શકાય.' અહીં ' એકમે પણ કરી શકાય ' એ ઉપલક્ષણ " છદ્વિસહિયા ન અટ્ટમી" ઇત્યાદિ ગાથાથી સૂચવાયું છે. તેથી એકમે પણ પૂનમનો તપ પૂરો કરાય, પરંતુ અધમ વ્યાકરણપાઠિઓ ઉદયગત તેરસે ચૌદશ કરે છે એ ખોટું છે, કેમકે ચૌદશ તો ઔદયિક જ આરાધાય છે.

ઉદયાત્ તિથિ લેવા સંબંધી ગાથામાં કહ્યું છે કે ' જે તિથિને પામીને સૂર્ય ઉદય પામે છે તેજ તિથિ દાન, અધ્યયનાદિ કાર્યોમાં સંપૂર્ણ જાણવી જોઈએ,' કેમકે સંપૂર્ણ ઘેવર મલ્લે તો કુકશાનું ભોજન કોણ કરે ?, અર્થાત્ પૂનમના ક્ષયમાં તેરસે ચૌદશ ન કરવી એ તાત્પર્ય છે.'

ઉપરની ચર્ચાઓનો સાર એટલોજ છે કે ઓગણીસમી શતાબ્દીના અન્તમાં તપાગચ્છની સમાચારીમા પર્વતિથિવિષયક મતભેદો ઉપસ્થિત થવા માંડ્યા હતા, દ્રોષની માન્યતા પૂર્ણમાની વૃદ્ધિહાનિમાં તેરસની વૃદ્ધિહાનિ કરવાની હતી ન્યારે ળીગ્રઓ આવી માન્યતાનું ખંડન કરતા હતા, આશ્ચર્ય તો એ છે કે એ ચર્ચાલેખોમાં દ્રોષ પણ લેખકે પોતાનું નામ જણાવ્યું નથી, તેથી આ લેખો

પ્રમાણિક હોવાનો દાવો કરી શકે કે કેમ તે વાચકગણે સ્વયં વિચારી લેવાનું છે, વસ્તુતઃ એ ચર્ચાક્ષેપો જે સમયમાં લખાયા તે સમય ગાઠ અંધકારમય હતો, ન્યાં ગાદિપતિ આચાર્યો નામમાત્રના આચાર્યો રહી ગયા હતા, ગામેગામ ફેલાયેલ યતિસમાજમાં ઘણાભાગ ક્રિયાહીન અને સૈદ્ધાન્તિક જ્ઞાનહીન થઈને પતનાભિમુખ થઈ ગયો હતો. સંવિગ્ન સાધુઓ કવચિતજ નજરે પડતા હતા અને તેમાંયે ગાદીપતિ શ્રીપૂજ્યો અને યતિયોની આગળ આવી ચર્ચાઓમાં તેમનું સ્થાનજ ન હતું, એજ કારણ છે કે તિથિચર્ચાને અંગે સંવિગ્ન સાધુઓના હાથે લખાયેલ લેખો ઉપલબ્ધ થતા નથી.

(૪) જૈન ટીપણામાં પર્વતિથિની હાનિવૃદ્ધિ—

ઘણીવાર કહેવામાં આવે છે કે ‘જૈન ટીપણામાં પર્વતિથિની હાનિવૃદ્ધિ થતી નથી, પણ આમ શાં આધારે કહેવાય છે તે કહેનારા પોતે પણ ભાગ્યે જ જાણતા હોય છે, જે તેમનો અભિપ્રાય જૈન ગણિત પ્રમાણે ખતારાં ટીપણાંના સંબંધમાં છે તો તેઓ પ્રત્યક્ષ જૂલો છે, કેમકે જૈન ગણિતના ટીપણામાં પણ દિવસની હાનિવૃદ્ધિ તો માનેલી જ છે, જૈન સિદ્ધાન્તમાં જે ‘અતિરાત્ર’ અને ‘અવમરાત્ર’ શબ્દો આવે છે તે કાલની વૃદ્ધિ હાનિના જ પર્યાયો છે.

વહી સેંકડો વર્ષોથી જૈનોમાં લૌકિક ટીપણાને અનુસારે પર્વતિથિની આરાધના થાય છે તો પછી જૈન ટીપણાના નામથી ચર્ચા જ શા માટે કરાય છે તે સમજાતું નથી, જે જૈન પર્વોના ઉલ્લેખ વાળાં લૌકિક ટીપણાને જ ‘જૈન ટીપણા’નું નામ અપાતું હોય તો વાત જુદી છે, પણ આવા જૈન ટીપણામાં પણ પર્વતિથિની હાનિ વૃદ્ધિ તો ખરાખર કરાતી જ હતી, એ નીચેના વિવેચનથી સમજાશે.

અમહારી પાસે સં. ૧૮૭૦ ની સાલનું એક જૈન ટીપણું છે કે જેમાં જૈનપર્વો લખેલાં છે, છતાં તેમાં પર્વતિથિની હાનિવૃદ્ધિ કાયમ

રાખી છે, ઉદાહરણ તરીકે એ ટીપણામાં સં. ૧૮૭૦ ના પર્યુષણની અઠાહિ શ્રાવણ વદિ ૧૧ના દિવસે એસાડી છે, વદિ અમાવસનો ક્ષય કર્યો છે અને ભાદરવા શુદ્ધિ ૪ એ કરી છે. એજ રીતે આસોજ શુદ્ધિ ૭ થી એલી એસાડી છે, શુદ્ધિ ૮ ની વૃદ્ધિ કરી છે અને આસોજ શુદ્ધિ ૧૫નો ક્ષય કર્યો છે, આથી એટલું તો નિશ્ચિત છે કે ' જ્ઞેન ટીપણામાં પર્વાતિથિની હાનિવૃદ્ધિ ન થાય ' આવા પ્રકારની માન્યતા સં. ૧૮૭૦ પછી પ્રચલિત થઈ છે.

(૫) શ્રી પૂજ્યોની કટિપત પરમ્પરાઓ—

આપણે ઉપર જ્ઞેઈ આવ્યા કે પર્વાતિથિની હાનિવૃદ્ધિ ન થવા સંબંધી માન્યતાની ઉત્પત્તિ સં. ૧૮૭૦ પછીના સમયમાં થઈ છે, કે જે સમય શાસ્ત્રીય જ્ઞાનની ખામીનો અને શ્રી પૂજ્યોનો જ્ઞે હુકમીનો હતો, તે સમયે પણ કેટલાક વિદ્વાન સાધુઓ હતા છતાં તેમનું આવી બાબતોમાં કાંઈપણ ચાલતું ન હતું, એટલું જ નહિ પણ કેટલીકવાર તો તેમને તેવા પરિગ્રહધારી આચાર્યોની સત્તાનો સ્વીકાર કરવો પડતો હતો, પં. શ્રી પદ્મવિજયજી, પં. શ્રી રૂપવિજયજી, પં. શ્રી વીરવિજયજી જેવા વિદ્વાન સંવેગિ સાધુઓને પોતાના ગ્રન્થોમાં તત્કાલીન ગચ્છના ગાદીપતિ શ્રી પૂજ્યોના ધર્મરાજ્યનો સ્વીકાર કરવો પડ્યો છે એ અમારા કથનની સત્યતાનો પ્રત્યક્ષ પુરાવો છે !

ભક્ષે સંવિગ્ન સાધુઓ વિદ્વાન હતા, ભાગી હતા અને જ્ઞેન સંઘમાં પૂજનીય હતા છતાં તેમની સંખ્યા ઘણી અલ્પ હતી અને તેમનો વિહાર પરિમિત ક્ષેત્રોમાં હતો, એથી વિપરીત શ્રી પૂજ્યો પરિગ્રહધારી હતા, અને સાધ્વાચારમાં શિથિલ હતા છતાં તેમની પાસે યતિયોની સંખ્યા પુષ્કળ હતી., દરેક દેશ અને દરેક યોગ્ય ક્ષેત્રમાં એ ત્રણ યતિયો તો શાશ્વાતજ રહેતા, આ યતિયો એટલે શ્રી પૂજ્યોના ચેલાઓ—તેમના આદેશિઓ, એમનાથો દરેક દેશ અને

અમલનોરૂપદશિતાન		
૧	૨૫૭૧૨૫૭૨૫૭૨૫૭૨૫૭	
૨	૨૫૭૧૨૫૭૨૫૭૨૫૭૨૫૭	
૩	૨૫૭૧૨૫૭૨૫૭૨૫૭૨૫૭	
૪	૨૫૭૧૨૫૭૨૫૭૨૫૭૨૫૭	
૫	૨૫૭૧૨૫૭૨૫૭૨૫૭૨૫૭	
૬	૨૫૭૧૨૫૭૨૫૭૨૫૭૨૫૭	
૭	૨૫૭૧૨૫૭૨૫૭૨૫૭૨૫૭	
૮	૨૫૭૧૨૫૭૨૫૭૨૫૭૨૫૭	
૯	૨૫૭૧૨૫૭૨૫૭૨૫૭૨૫૭	
૧૦	૨૫૭૧૨૫૭૨૫૭૨૫૭૨૫૭	
૧૧	૨૫૭૧૨૫૭૨૫૭૨૫૭૨૫૭	
૧૨	૨૫૭૧૨૫૭૨૫૭૨૫૭૨૫૭	
૧૩	૨૫૭૧૨૫૭૨૫૭૨૫૭૨૫૭	
૧૪	૨૫૭૧૨૫૭૨૫૭૨૫૭૨૫૭	
૧૫	૨૫૭૧૨૫૭૨૫૭૨૫૭૨૫૭	

અમલનોરૂપદશિતાન		
૧	૨૫૭૧૨૫૭૨૫૭૨૫૭૨૫૭	
૨	૨૫૭૧૨૫૭૨૫૭૨૫૭૨૫૭	
૩	૨૫૭૧૨૫૭૨૫૭૨૫૭૨૫૭	
૪	૨૫૭૧૨૫૭૨૫૭૨૫૭૨૫૭	
૫	૨૫૭૧૨૫૭૨૫૭૨૫૭૨૫૭	
૬	૨૫૭૧૨૫૭૨૫૭૨૫૭૨૫૭	
૭	૨૫૭૧૨૫૭૨૫૭૨૫૭૨૫૭	
૮	૨૫૭૧૨૫૭૨૫૭૨૫૭૨૫૭	
૯	૨૫૭૧૨૫૭૨૫૭૨૫૭૨૫૭	
૧૦	૨૫૭૧૨૫૭૨૫૭૨૫૭૨૫૭	
૧૧	૨૫૭૧૨૫૭૨૫૭૨૫૭૨૫૭	
૧૨	૨૫૭૧૨૫૭૨૫૭૨૫૭૨૫૭	
૧૩	૨૫૭૧૨૫૭૨૫૭૨૫૭૨૫૭	
૧૪	૨૫૭૧૨૫૭૨૫૭૨૫૭૨૫૭	
૧૫	૨૫૭૧૨૫૭૨૫૭૨૫૭૨૫૭	

ચિત્ર ૫-૬

આ બે ચિત્રો સંં ૧૮૭૦ ની સાલના પંચાંગના ભાદરવા અને આસોજના શુકલ પક્ષોનાં છે, ઉપરનામાં સંં ૧૮૭૦ માં ભાદરવા સુદિ ૪ બે હતી તે દેખાય છે, અને નીચેના ચિત્રમાં આસોજ સુદિ ૭ ના દિવસે આંખિલની ઓલી બેસાડવાની સૂચના રૂપે 'ઓલી' એ શબ્દ લખ્યો છે, તે પછીની આઠમે બે કરી છે, અને આસોજ સુદિ ૧૫ નો ક્ષય લખ્યો છે. જ્યેષ્ઠ જૈન ટીપણામાં તિથિની હાનિવૃદ્ધિ લખવાનો વિરોધ કરે છે તેઓ આ ચિત્ર જોઈને પોતાની ભૂલ સુધારી લે.

દરેક ગામેમાં શ્રી પૂજ્યોના આતંક જાહેરો રહેતો, વિધિ વિધાનોને અંગે કે ગચ્છ-સંબંધી અન્ય ધાર્મિક કાર્યોને અંગે આ શ્રી પૂજ્યોનો ખોલ તેજ છેલ્લો નિર્ણય ગણાતો, સંવેગી સાધુઓ વિદ્વાન અને ચારિત્રપાત્ર હોવા છતાં તેમને પોતાને શ્રી પૂજ્યોના અંધાધુંધ નિર્ણયો માનવા પડતા હતા, લગભગ વીસમી શતાબ્દીના પ્રથમ ચરણ સુધી ઉપર મુજબ સ્થિતિ હતી, એ સમય દરમિયાન આપણા ગચ્છમાં તિથિવિષયક નિરાધાર રૂઢિઓ પણ પ્રચલિત થઈ અને એક વાર ચાલ્યા પછી તે ચાલતી રહી, ‘પૂનમ અમાવસતી હાનિ-વૃદ્ધિમાં તેરસતી હાનિવૃદ્ધિ કરવી, પર્વતિથિની હાનિવૃદ્ધિ જ ન થાય’ આવી આવી ઉટપટાંગ રૂઢિઓની ઉત્પત્તિ ઉપર જણાવેલ શ્રી પૂજ્યોના સત્તાકાલમાં જ થયેલી છે. છતાં નવાઈ જેવું તો એ છે કે તેજ નિરાધાર રૂઢિઓની પ્રામાણિકતા સિદ્ધ કરવા આજે અમારો અમુક ત્યાગી સાધુવર્ગ તનતોડ મહેનત કરી રહ્યો છે!

૮ વીસમી શતાબ્દી—

(૧) સત્તાના કિલ્લા તૂટવા લાગ્યા—

આપણે ઉપર જોઈ આવ્યા કે વીસમી શતાબ્દીના પ્રથમ ચરણ સુધી શ્રી પૂજ્યોની સત્તા અખંડિતપણે ચાલી, પણ ગાદી-પતિયો ન્યારે નિર્ભયાંદિતપણે પોતાની સત્તાનો દોર જમાવવા લાગ્યા અને અવિચારિત આજ્ઞાઓ પ્રચલિત કરવા લાગ્યા એટલે તત્કાલીન કેટલાક સંવેગી સાધુઓએ તેમના હુકમો સામે ખુલ્લો વિરોધ જાહેર કર્યો, આ વિરોધ દર્શક સાધુઓમાં શ્રી મુક્તિવિજયજી (મૂલચંદજી) મહારાજ અને શ્રી જાહેરસાગરજી મહારાજનું નામ સર્વ-પ્રથમ ગણાવી શકાય, આ બંધી હકીકત નીચે આપેલ હેંડબિલ બાજીના વર્ણનથી સ્પષ્ટ સમજાશે.

(૨) સંવત ૧૯૨૮ ની સાલની હેંડબિલ-બાજી—

સંવત ૧૯૨૮ ના ભાદરવા શુદ્ધ ૧ એકમો એ હતી, તે

ઉપરથી તપાગચ્છની દેવસૂરિ શાખાના તટકાલીન આચાર્ય શ્રી વિજય-ધરણેન્દ્રસૂરિજીના મનમાં તર્ક ઉત્પન્ન થયો કે-પર્યુષણમાં જે એકમની વૃદ્ધિ માનીયે તો પર્યુષણ તેરસે બેસાડવા પડે, ખીજે દિવસે ચૌદશ અને ચોથે દિવસે પહેલી એકમે કલ્પ વાંચવો પડે, ત્યારે વડા કલ્પનો છઠ્ઠ કેવી રીતે કરવો ?,’ યદ્યપિ આવા પ્રસંગે છઠ્ઠ કેમ કરવો તે શ્રી હીરસૂરિજીએ શ્રી હીરપ્રશ્નમાં ખુલ્લું જણાવેલ છે, છતાં યુવક શ્રી પૂજ્યને તેની ખબર ન હશે એટલે ઠેકઠેકાણે દેશાન્તરમાં રહેતા તપાગચ્છના યતિયોને પત્ર લખીને એ વિષયમાં તેમની સંમતિ મંગાવી, આ ઉપરથી ઉદયપુરના ચોમાસી યતિજીએ શ્રી પૂજ્યજીને લખ્યું કે ‘ પર્યુષણમાં બે પડવા હોય ત્યારે બે તેરસ કરવી એવી આપણી પરંપરા છે ’ પોતાના કથનની પુષ્ટિમાં યતિજીએ જણાવ્યું કે ‘ શ્રી વિજયજીનેન્દ્રસૂરીશ્વરજી વીરમગામ ચોમાસું રહ્યા તે વર્ષમાં બે પડવે હતી અને શ્રી રાજનગરથી પં. રૂપવિજયજીએ કાગળથી પૂછાવતાં શ્રીજીએ તેમને બે તેરસો કરવા જણાવ્યું હતું.’ એ પછી શ્રી ધરણેન્દ્રસૂરિજીએ મુંબઈના ચોમાસી પં. રૂપસાગરજીની સંમતિ લઈને ગામ ગામ અને નગર નગર તપાગચ્છના ઉપાશ્રયોમાં રહેતા યતિયો અને સાધુઓ ઉપર પોતાનાં આજ્ઞાપત્રો મોકલીને જણાવ્યું કે ‘ આગામી પર્યુષણમાં બે પડવા છે તેને બદલે તમ્હારે બે તેરસો કરવી ’ સામાન્ય યતિઓ અને સાધુઓએ જ નહિ પણ શ્રી રાજનગર (અમદાવાદ)ના પ્રસિદ્ધ ચાર ઉપાશ્રયોમાં રહેલા પ્રતિષ્ઠિત સાધુઓએ પણ શ્રીપૂજ્યની આ વિચિત્ર આજ્ઞાનું પાલન કર્યું હતું એમ તેમના જ ખીજા હેંડબિલથી જણાય છે અને સાગરગચ્છના શ્રીપૂજ્ય શાંતિસાગરજીના હેંડબિલથી તેનું સમર્થન થાય છે.

શ્રી પૂજ્ય ધરણેન્દ્રસૂરીજીની ઉક્ત આજ્ઞા સં. ૧૯૨૮ ના પર્યુષણ પહેલાં થોડા જ દિવસો અગાઉ નિકલેલ એટલે તેનો જાહેર વિરોધ કરવાનો કોઈને અવકાશ ન મળ્યો, પરન્તુ ખીજા વર્ષે

એટલે સં. ૧૯૨૯માં પણ ભાદરવા શુદ્ધ ૧ ની વૃદ્ધિ હતી અને આ વખતે પણ શ્રી ધરણેન્દ્રસૂરિજીએ એકમને બદલે બે તેરસો કરવાનું જાહેર કરી દીધું હતું, પરિણામે તેમની માન્યતાના ખંડનમાં હેન્ડબિલો નિકલવા લાગ્યાં, એ હેન્ડબિલ બાજીમાં કોણ કોણ ઉતરેલ તેનો ચોક્કસ પત્તો તો નથી પણ શ્રી મુક્તિવિજયજી ગણિ (મૂલ-ચંદ્ર મહારાજ) અને સાગરગચ્છના તત્કાલીન વૃદ્ધ શ્રી પૂજ્ય શ્રી શાન્તિસાગરસૂરિજી આ બેનાં નામો જાણવામાં આવ્યાં છે, આમાં શ્રી મૂલચંદ્ર મહારાજનું હેન્ડબિલ ડહેલાના ઉપાશ્રયમાં હોવાનું સાંભળ્યું છે પણ તે અમોએ જોયું નથી એટલે તે સંબંધમાં વધુ લખાય તેમ નથી, પણ શ્રી શાન્તિસાગરસૂરિજીના હેન્ડબિલનો છાપેલો એક ભાગ આ વખતે અમહારી સામે પડેલો છે, આમાં શ્રી ધરણેન્દ્ર સૂરિજીએ ગત વર્ષમાં પડવાને સ્થાને કરાવેલ બે તેરસોના સંબંધમાં ટીકા કરી છે અને તેમની યુક્તિયોના એવા પ્રામાણિક રદિયા આપ્યા છે કે શ્રી ધરણેન્દ્રસૂરિજીથી તેનો વાસ્તવિક ઉત્તર આપી શકાયો નથી.

શ્રી શાન્તિસાગરસૂરિજીના હેન્ડબિલનો પ્રારંભનો થોડોક ભાગ અક્ષરશઃ નીચે આપીએ છીએ, વાંચકગણ જ્ઞેશે કે વૃદ્ધ શ્રી પૂજ્યનું લખાણ કેટલું બધું યુક્તિપૂર્ણ અને સંયત ભાષામાં લખાયેલું છે—

(૩) શ્રી શાન્તિસાગરજીનું હેન્ડબિલ—

“સ્વસ્ત શ્રી પાર્શ્વજીન પ્રણમ્ય, શ્રીમત્ ભટારક શ્રી શાન્તિ-સાગર સુરીશ્વરજી આદેસાત લા. પં. વીમલસાગરજી

તત્ર શ્રી.....જ્ઞેગ લખવા કારણ એ છે જે આ વરસમાં ભાદરવા શુદ્ધ ૧ બે છે, ને ગઈ સાલમાં પણ એકમો બે હતી તે ઉપરથી ગઈ સાલમાં દેવસુરગચ્છના શ્રીજી વીજયધરણેન્દ્રસુરી પાટણમાં ચોમાસું હતા તે વખત તેમણે શ્રી અમદાવાદ કાગળ લખ્યો તેમાં લખ્યું હતું કે ભાદરવા શુદ્ધ ૧ બે છે, પણ તમારે

શ્રાવણ વદ ૧૩ બે કરવી. તે કાગળ પશુસણની લગભગ વખતમાં આવેલો કે કોઈ જગો ઉપર કાગળ લખી ન શકાય. તે કાગળ ઉપર અતરેના માણસોએ કાંઈ લક્ષ્ય ન રાખતા એમના ભરસા ઉપર કેટલાક માણસોએ શ્રાવણ વદ ૧૩ બે કરી. ને કેટલાક માણસોએ પંચાંગ જ્ઞેતાં એ શ્રીજીના કાગળ ઉપર ભરસો ન પડવાથી ભાદરવા શુદ્ધ ૧ બે કરી હતી.

આ સાલમાં પણ એ દેવસુરના શ્રીજીએ અમદાવાદના નગર-શેઠ પ્રેમાભાઈ હીમાભાઈ તથા તે શીવાય સંઘના બીજા માણસોને બોલાવ્યા વીના પોતાના અપાશરામાં રોજના માણસો આવતા જતા હશે તેમની વીદમાણે એકદમ શ્રાવણ વદ ૧૩ બે મુકરર કરી. એ વાત ઘણા લોકોના સાંભળવામાં આવી તેથી વિસમય પામ્યા કે આ અશુભકર્મ ન કરવાનું કામ શું કર્યું કે ઉદીયાત ચઉદશ લોપી, તેથી સંઘના ઘણાક માણસો સાગરગચ્છના શ્રીજી સાહેબ શાંતી-સાગરજી સાહેબને ઘણી વીનંતી કરી કે, ગઈ સાલમાં ઉપર પ્રમાણે બે તેરશોની ગડબડ ચાલી હતી ને હાલ પણ તે વાતની ગડબડ ચાલે છે. માટે તે વીશે આપે શાસ્ત્ર પ્રમાણે નક્કી કરી આપવું જોઈએ, વલ્લી આપ ઘણા વર્ષ છે ને ઘણા શાસ્ત્રો પણ જોવામાં આવ્યાં હશે, માટે એ આપત આપ સંઘની વીદમાણે શાસ્ત્રથી નક્કી કરી આપો, એવી રીતે સંઘના ઘણા આગ્રહથી શ્રીજીસાહેબે પોતાના ઉપાશરામાં શેઠ પ્રેમાભાઈ વીગેરે તથા તપગચ્છના તથા ખડતર ગચ્છ તથા પાયચંદ્રગચ્છ વીગેરેના સંઘના માણસો તથા તે ગચ્છોના ચોમાસીઓ તે સરવેને વીદમાણુ સાગરગચ્છના શ્રીજી સાહેબે શાસ્ત્ર મુજબ ભાદરવા શુદ્ધ ૧ બે હતી તે શાસ્ત્ર પ્રમાણે કાયમ રાખી છે. તે મુજબ સંઘ તથા સંઘના અધીપતી વીગેરે કબૂલ રાખી છે.

ઉપરની ભાદરવા શુદ્ધ ૧ બે મુકરર થયાની વાત દેવસુર-

ગચ્છના શ્રીજીએ સાંભળી એ ચાર દિવસ સુધી વિચાર કરીને બીજી વાર પોતાના ઉપાસરામાં પોતાના પક્ષના માણસો જીજ્ઞની વીદમાણુ સાવણુ વદ ૧૩ એ મુકરર કરીને પોતાના પક્ષને મલતા જે ઉપાસરાઓ છે તે ચાર અપાસરાઓએ પોતાનું બોલ્યું કબૂલ રહે એવી જીજ્ઞાઓ લખી કાગળ મોકલ્યા છે પણ તે કાગળોમાં હીરપ્રજ્ઞ વીગેરેના જે અર્થો લખ્યા છે તે ગીતાર્થની સીલી પ્રમાણે નથી દ્રક્ત પોતાનું બોલ્યું મંજુર રહે એવો અર્થ કયો છે તે કારણુ અમો નીચે યતાવીયે છીએ.

૧ દેવસુરગચ્છના વરતમાનના શ્રીજી પોતાના કાગળમાં લખે છે કે વીજીજીનેન્દ્રસૂરીજી જે વરસમાં વીરમગામ ચોમાસુ હતા તે સાલમાં રાજનગરના પં. ૩૫વીજીજીને કાગળ લખ્યો કે આ વરસના પજીસણુમાં ભાદરવા શુદ્ધ ૧ એ છે તેની તમો સાવણુ વદ ૧૩ એ કરજો એવી રીતના કાગલ ઉપર દેવસુરના શ્રીજીએ એ તેરસો કરા પણ તે વાત અજીજીકત છે તેનું કારણુ નીચે યતાવીયે છીએ.

તે વરસમાં ભાદરવા શુદ્ધ ૧ એ હતી એવી ખાતરી ભરેલી વાત સંભવતી નથી કારણુ કે વીજીજીનેન્દ્રસૂરીજી સંવત ૧૮૪૧ ની સાલમાં શ્રીજીપદને પામ્યા ને આશરે સંવત ૧૮૮૪ ની સાલમાં કાલ કયો છે. ને સંવત ૧૮૬૨ ની સાલમાં પં. ૫૬મવિજીજીએ કાલ કયો છે માટે તેમને પાટે પં. ૩૫વિજીજી તેજ સાલમાં થયા હશે ને સંવત ૧૮૬૨ થી સંવત ૧૮૮૪ ની સાલ સુધીના પંચાંગ જોયાં તો એ એકમો એકે સાલમાં નીકળતી નથી તો વીજીજીનેન્દ્રસૂરીનો કાગળ યતાવે છે તે ઉપર ભરસો શી રીતે રાખવો વળી તે કાગળમાં સંવત પણ યતાવતા નથી. ને વળી પં. ૩૫વિજીજીએ વીજીજીનેન્દ્ર સૂરીજીના કાગળથી ભાદરવા શુદ્ધ ૧ એની શ્રાવણુ વદ ૧૩ એ કરી હોય તો સંવત ૧૯૦૨ ની સાલમાં ભાદરવા શુદ્ધ ૧ એ કરી છે એવી ખાતરી અમને છે વળી તેઓના સંઘાડાના પં.

ઉમેદવીજેજી તથા શ્રાવક વ્રજલાલ પાનાચંદ તથા પં. વીરવીજેજીના ઉપાસરાના જનાર શ્રાવક ગુલાબચંદ પુલચંદ વીગેરે ઘણા માણસો ભાદરવા શુદ્ધ ૧ એ કરી કહે છે ને વળી જે કાગળ ઉપર ભરસો રાખે છે તે અસલ કાગળ બતાવતા નથી તેની નકલ બતાવે છે. વળી પં. રૂપવીજેજીએ તેરસો એ કબુલ કરી એવો કાગળ પણ દેવસૂરના શ્રીજી તેમના લખેલા કાગળને વીશે બતાવતા નથી માટે પં. રૂપવીજેજીએ એ પડવેઓ કરી એ વાત સત છે તેથી વીરમ-ગામના કાગળ ઉપર શ્રી સંઘને ભરસો રાખી એ તેરસો કરવી જીકત નથી. એ પડવેઓ કરવી તો હીરવ્રજ વીગેરે અન્યની શાખ બતાવીએ છીએ માટે શ્રી સંઘે એ પડવેઓ કરવામાં શંકા રાખવી નહીં.” (હેંડબિલ પેજ ૧-૨)

એ પછી શ્રી શાન્તિસાગરસૂરિજીએ હીર વ્રજ આદિ અન્યોનાં પ્રમાણ આપીને પોતાની વાતનું સમર્થન કર્યું છે.

શ્રી શાન્તિસાગરસૂરિજી ફવલ હેંડબિલ છપાવીને જ એસી નથી રહ્યા પણ પાટણ વિગેરે સ્થલોએ પત્રો લખીને એ તેરસોના ભુલાવામાં ન પડતાં એ એકમો કરવાની સાગરગજના સંઘને સૂચના પણ કરી હતી એમ તેમના એક પત્ર ઉપરથી જણાય છે.

શ્રી પૂજ્ય શાન્તિસાગરજીના ઉક્ત હેંડબિલના ખંડનમાં શ્રી વિજયધરજીન્દ્રસૂરિજી તરફથી સંવત્ ૧૯૩૦ (ગુજરાતી ૧૯૨૯) તા. ૧૩ અગસ્ત ઇ. સ. ૧૯૭૩ ના દિવસે એક હેંડબિલ બાહર પડયું હતું. પણ શાન્તિસાગરજીના હેંડબિલની યુક્તિયો અને પ્રમાણોનું ખંડન કરવામાં લેખક સફલ થયા જણાતા નથી.

આક્ષેપો અને શાસ્ત્રપાઠોના કલ્પિત અર્થો લખીને શ્રી. પૂજ્યે આ હેંડબિલ પૂરું કર્યું છે, વાચકગણની જિજ્ઞાસા તૃપ્તિને નિમિત્તે અમો તે હેંડબિલનો પ્રારંભનો થોડોક ભાગ નીચે આપીએ છીએ-

(૪) શ્રી ધરણેન્દ્રસૂરિજીનું હેંડગ્રિલ—

“ સ્વસ્તિ શ્રી પારશ્વજીનું પ્રણામ્ય શ્રી ભદ્રારક શ્રી શ્રીવિજય ધરણેન્દ્રસૂરિશ્વરજી આદેસાત લી. પં. મોતીવિજય ગ. તથા લીખતા કારણ એ છે જે પર્યુષણુ પર્વ પંચાંગ દેખતાં પડવા એ દેખાય છે તે ઉપરથી કેટલાક લોકોને સંદેહ પડે છે જે પર્યુષણુમાં શી રીતે કરવું તેની ખબર લખ્યા પ્રમાણે જાણવી. સંવત-૧૯૨૯ના વર્ષમાં પર્યુષણુમાં પંચાંગમાં એ પડવા દીડી તે ઉપર શ્રી ૧૦૦૮ શ્રી વિજય-ધરણેન્દ્રસૂરિશ્વરજીએ વિચાર્યું જે આપણે શ્રી દેવગુરૂ (સૂર ?) ગચ્છની સમાચારી શી રીતે છે. એમ વિચારીને ઠામ ઠામ દેખાંતરના ગીતારથાઉને કાગળ લખ્યા તે જાણીને ઉદેપુરના આદેશીએ લખ્યું કે આપણી પરંપરામાં પર્યુષણુમાં એ પડવા હોય ત્યારે એ તેરશ કરવી તેહેનો પ્રમાણુ ન્યારે શ્રી ૧૦૮ શ્રી વિજયજીનેન્દ્રસૂરીશ્વરજી વીરમગામ ચોમાસુ રહ્યા તે વર્ષમાં એ પડવે હતી ત્યારે શ્રી રાજનગરથી પં. રૂપવિજયજીએ કાગળ લખી ખેપીએ મોકલ્યો તે કાગળ વાંચીને શ્રીજીએ લખ્યું જે તમે એ તેરશ કરજો અને એ પડવે કરીએ તે તો અન્ય ગચ્છની સમાચારી છે ઇત્યાદિક ઘણા સમાચાર લખ્યા તે ઈહાં લખતા નથી તે કાગળની નકલ જોઈને તથા મુંબઈના ચોમાશી પં. રૂપસાગરજીની સંમત લેઈને તથા ચરિતાનુવાદ ગ્રંથ જોઈને એ તેરશ કરી તથા આ વર્ષમાં પણ પડવે એ હતી તેની એ તેરસ કરી વળી શ્રી રાજનગરમાં ડેલાને ઉપાશ્રયે તથા વિમલને ઉપાશ્રયમાં તથા વિરવિજયજીના ઉપાશ્રયનો મુક્ષ સંઘ તથા લુહારની પોળમાં તથા સર્વ સંઘ એકઠો થઈને શ્રીજી સાહિબની આજ્ઞાથી તેમજ ઠરાવ કર્યો છે. તે જોઈને કેટલાક પોતાની મત-કલ્પનાના ચાલણુહાર તથા ખંડ ખંડ પંડિત થઈને તથા જે વર્તમાન કાળે જે ગચ્છ વર્તે છે તેહની પરંપરાની કશી પણ માલમ નહીં એવા લોકોના^૧ કહ્યાથી તથા પ્રમાદના વશ થકી શાસ્ત્રનો શ્રમ

૧. આ કટાક્ષ શ્રી મુક્તિવિજયજી (મૂલચંદ્રજી)ના સંબંધમાં છે.

अणुलीधारी सागरगच्छना श्रीलुम्बे तथा ते संअन्धी केटलोक संध
मलीने ये पडवे करी छे पणु अये सभायारी लुंकागच्छ तथा विजय-
भतीगच्छ तथा पाययंदगच्छ तथा कवलागच्छ तथा क्रारंटगच्छनी
छे पणु श्री तपागच्छनी सभायारी तो अये तेरस करवी युक्त छे ते
उपर श्री हीरभ्रशनी शाप छे x x x” (हेंडमिल पेज १)

अये पछी श्री विजयधरलुंद्रसूरिलुम्बे श्री हीरभ्रश विगेरेना
पाठो लभीने पोतानी मान्यता सिद्ध करवानी चेष्टा करी छे परन्तु
तेमां तेअो सकल थया नथी.

(५) संवत १९३५ नी सालनी र्थ्या—

आपणु उपर जेठ्ठ आल्या के भादरवा शुद्धि १-२-३-४ नी
छानि वृद्धिमां श्री पूज्य धरलुंद्रसूरिलुम्बे आवणु वदि १३ नी छानि
वृद्धि करता हता, संवत १९३५ ना वर्षमां श्री पूज्य धरलुंद्रसूरिलुम्बे
अने मुनिश्री ज्वेरसागरलुम्बे श्री उदयपुरमां योभासे रखा हतां,
आ वर्षमां भादरवा शुद्धि २ नो क्षय हतो पणु श्री धरलुंद्रसूरिलुम्बे
आवणु वदि १३ नो क्षय करवानुं जहरे कर्युं; आ वात श्री ज्वेर-
सागरलुम्बे काने पछोअी अने तेमणु आवकाने जणुआव्युं के ‘भादरवा
शुद्धि २ ना क्षयमां अेकभ भीज भेगी कराशे पणु आरस तेरस
भेगी नहि कराय’ छत्यादि धणु विस्तार पूर्वक जुलासो आप्ये जे
उदयपुरना संधे हेंडमिलना ३५मां छपावीने अहार पाड्यो हतो,
वांयकाने जणुवा माटे ते हेंडमिलनो पणु प्रारंभनो थोडोके भाग
नीये आपीअे छीये—

(६) श्री ज्वेरसागरलुंद्र हेंडमिल—

“श्री उदयपुरसे श्री सकलसंघ जैन धर्मी को जाहिर
करवा में आता है कि श्री तपगच्छ के संवेगी साधुजी

महाराज श्री जवाहीरसागरजी पोष शुदी पंचमी के दिन यहां पधार्या है व्याख्यान में श्री उवाइसूत्रकी टीका वांची ते सुण कर संघ बहुत आनन्द पास्यो और घणा जीव धर्म में द्रढ हुआ अट्टाइ महोछव दिक होने से जैनधर्मकी घणी उन्नति हुई बाद जेठ मास में श्रीपाली १, रामपुरा २, पंचपहाड ३, लुणावाडा ४, गोधरा ५ वगैरेह कीतनाक गामोंका संगकी तरफसे चौमासा की विनति छति पिण यहां के संघे बहुत अरज करके चौमासा यहां करवाया है. यहां दो ठिकाणे व्याख्यान वंचता है एक तो मुनी जवाहीरसागरजी श्री आचारंगसूत्र निर्युक्ति टीका समेत वांचते हैं श्रावक-श्राविका वगैरेह आनंद सहित सुननेको रोजीना आता है तेथी श्री धर्मकी वृद्धि होती है दुजा श्री तपगच्छ के श्रीपूज्यजी महाराज श्री विजयधरणेंद्रसूरीजीकुं भी संघने चौमासो यहां करवायो है वां श्री पन्नवणा सूत्र वंचाता है एक दिन श्रावकोप मुनी जवेरसागरजीने पुछा की अब के श्री पर्युषणमें सुदो २ टुटी है सो एकम दूज भेली करणीके कोइका केहेणा बारस तेरस भेगी करणी का हे वो करणी इसका उत्तर इस माफक दिया कि श्री रत्नशेखरसूरिकृत श्राद्धविधिकौमुदी अपरनाम श्राद्धविधि ग्रंथमें कह्यो छे कि प्रथम मनुष्य भवादिक सामग्री पामी निरंतर धर्मकरणो करवी निरंतर न बने तेने तिथिके दिने धर्मकरणो करवी.

यदुक्तं-जइ सव्वेसु दिने (जे) सुं, पालह किरिअं तओ हवइ लठं (टं) । जय (इ) पुण तहा न सकह, तह विहु पालिज्ज पव्वदिणं ॥ १ ॥ एक पखवाडामें तिथि छ होवे-यदुक्तं-बि (बी) या पंचमी अष्ट (ट्ट) मी ग्यारसी (एगारसी) चौ (चउ) दसि (हसी) पण तिहीउ (ओ) षआओ सुह (य) तिहीउं (ओ) गोअमगणहारिणा भणिआ ॥ १ ॥

एवं पंचपर्वी पूर्णिमामावास्याभ्यां सह षट्पर्वी च प्रति-
 पक्षमुत्कृष्टतः स्यात् तिथी पिण जे प्रभाते पचखाण वेलाए
 उदियात होवे सो लेणी यदुक्तं तिथी (थि) श्र प्रातः प्रत्या-
 ख्यानवेलायां यः स्यात् स प्रमाणं सूर्योदयानुसारेणैव लोके
 पि दिवसादिव्यवहारात् आहुरपि-चाउम्मासी (सि) अवरिसे
 पखी (क्खि) अ पंचट्टमीसु नायव्वा । ताउ (ओ) तिहोउ
 जासि उदेइ सु (सु) रो न अणा (ण्णा) ओ १ पूआ पच्च-
 क्खाणं पडिकमणं तह य नियमगहणं च जोए उदेइ सु
 (सु) रो तीह ती (ति) हीए उ कायव्वं २ जो तिथिनो क्षय
 होवे तो पूर्वतिथिमें करणी जो वृद्धि होवे तो उत्तर तिथि
 लेणी. यदुक्तं-क्षये पूर्वा तिथिः कार्या वृद्धौ कार्या तथोत्तरा,
 श्री वीरज्ञाननिर्वाणं कार्यं लोकानुगैरिह ॥ १ ॥ जो उदियात
 तिथिको छोडकर आगे पीछे तिथि करे तो तीर्थकरकी
 आणानो भंग ॥ १ ॥ अनवस्था षट्ले मरजादानो भंग मिथ्या-
 त्व षट्ले समकितनो नाश ३ विराधक ४ ए चार दुषण
 होवे यदुक्तं-उदयंमि जा तिहि (ही) सा पमाणमिअरि (री)
 इ कीरमाणीए । आणाभंगणवत्थामिच्छत्तविराहणं पावे ॥ १ ॥
 और श्री हीरप्रश्नमें पिण कहा है कि जो पर्युषणका पिछला
 चार दिवसमें तिथिका क्षय आवे तो चतुर्दशीथी कल्पसूत्र
 वांचणा जो वृद्धि आवे तो एकमथी वांचणा एथी पीण
 मालम हुवा की जेम तिथिकी हानि वृद्धि आवे ते तेमज
 करणी वास्ते अब के पर्युषणमें एकम दुज भेली करणी वद
 ११ शनिवारे प्रारंभ वद १४ मंगलवारे पाखी तथा कल्पसूत्रकी
 वांचना पिण सोमवारे पाखी करवी नहि वदो ३० अमा-
 वस्याये जन्मोछवः शुद्ध ४ शनिवारे संवत्सरो करणी कोई
 कहै छै कि बडा कल्पको छट्टकी तपस्या टूटे तथा संवत्सरी
 पहिला पांचमे दिवसे पाखी करणी वास्ते पजुषणका पिछला

चार दिवस में तिथिकी हानि वृद्धि आवे तो बारस तेरस भेगा करां छां वा दो तेरशा करां छां इसका उत्तर के ये बात कोई शास्त्र में लिखी नहीं और चोवीसकी सालमें दूज दूटी तीसकी सालमें दो चौथ हुई ते वखतें श्री अमदावाद वगैरेह प्रायें सर्व शहरमें साधु साध्वी श्रावक श्राविकार्यें बारस तेरस भेली वा दो तेरशां करी नहि कोइ गच्छमें मतमें दरसनमें शास्त्रमें नहि है कि सुदकी तिथि बदमें ने बदकी तिथी सुदमें हानि वृद्धि करणी किं बहुना आत्मार्थी को तो हठ छोड कर शास्त्रोक्त धर्मकरणो करके आराधक होणा चाहिए x x x (हेंडभिल पेज १-२)

उक्त श्री नवेरसागर७ना हेंडभिलनी अेक भास वात उपर अमो वायङ्गणुं ध्यान अेयवा भागीये छीये अने ते आ के आनकाल आअडने वश थअने श्री सागरानन्दसूरि७ पर्वनी हानि-वृद्धिमां ते पछेलांती अपर्व तिथिनी हानिवृद्धि करवानुं नथ्यावे छे अने 'अे तिथिअो भेगी थअ' अेम भोलवामां पणु पाप माने छे, न्यारे तेमना७ गु३ श्री नवेरसागर७ ने तिथिनी हानिवृद्धि होय तेनी७ हानिवृद्धि करवानुं अने क्षय प्रसंगे अे तिथि भेगी करवानुं पोताना हेंडभिलमां भुस्तुं नथ्यावे छे, णुअो तेमना नीअेना शब्दो-

“ श्री हीरप्रश्नमें पिण कहा है कि जो पर्युषणका पिछला चार दिवसमें तिथिका क्षय आवे तो चतुर्दशोथी कल्पसूत्र वांचणा जो वृद्धि आवे तो एकमथी वांचणा अथी पिण मालम हुआ की जेम तिथिकी हानि वृद्धि आवे ते तेमज करणी वास्ते अबके पर्युषणमें एकम दुज भेली करणी ”

(७) अे इठिये। हवे छ।डवा अेअे—

उपरैउक्त हेंडभिलो वांयवाथी वांयङ्गणु सम७ शकशे के पाछला वषतना गच्छपति गथ्याता श्री पून्यो तिथिक्षय वृद्धिना

સંબંધમાં કેવી કેવી વિચિત્ર આજ્ઞાઓ બહાર પાડતા હતા અને શ્રાવક વર્ગનેજ નહિ સુવિહિત સાધુઓ સુધાને તેમનું કથન માનવું પડતું હતું, આપણામાં 'પર્વતિથિનો ક્ષય વૃદ્ધિ ન થાય, પૂનમ-અમાવસ્યાની હાનિ-વૃદ્ધિમાં તેરસની હાનિવૃદ્ધિ કરવી' ઇત્યાદિ કેટલીક જે અધટિત પ્રવૃત્તિઓ ચાલતી જેવાય છે તે આવા શ્રી પૂજ્યોના જ પ્રતાપે ચાલેલી છે. આવી અગીતાર્થ અને અસુવિહિતોની પ્રવર્તાવેલી નિરાધાર શ્લોકો તે વખતે તેમનું પ્રાબલ્ય હોવાથી ભલે ચલાવી લીધી હોય પણ હવે પરમાર્થ જાણ્યા પછી તે ગાડરિયાપ્રવાહ રૂપે ચાલતી એ શ્લોકો છોડવી જ જોઈએ.

(૮) સંવત્ ૧૯૫૨ ની સાલથી સંવચ્છરી સંબંધી ઝગડાનો સૂત્રપાત—

જેમને ઇતિહાસની ખબર નથી તેઓ ગયા વર્ષથી આ ઝગડાની શરૂઆત થઈ માને છે અને તેનો દોષારોપ શનિવારે સંવચ્છરો કરનાર વર્ગ ઉપર મૂકે છે, પણ ખરી રીતે આ ઝગડાનો સૂત્રપાત ૧૯૫૨ ની સાલથી થયેલો છે અને એની શરૂઆત શ્રી આનન્દસાગરજી (આજના શ્રી સાગરાન્દસૂરિજી)ના હાથે થયેલી છે.

સંવત્ ૧૯૫૨ ના વર્ષમાં ભાદરવા શુદ્ધિ પનો ક્ષય હતો, સામાન્ય રીતે પના ક્ષયમાં તે પહેલાની ચોથે પંચમીનું કૃત્ય કરી ક્ષેવાય છે પણ પયુષ્ણ ચતુર્થી પછીની પંચમીનો ક્ષય હોય તો શું કરવું? કેમકે તે પૂર્વેની ચોથ તો પંચમી કરતાં એ વિશેષ મહત્વની હોય છે. આવા પ્રકારની શંકા ઉત્પન્ન થતાં ભરૂચ નિવાસી વિદ્વાન્ શ્રાવક શ્રી અનુપચંદભાઈ મલુકચંદે શ્રી વિજયાનન્દસૂરિજી (શ્રી આત્મારામજી) મહારાજને પૂછ્યું કે ભાદરવા શુદ્ધિ પંચમીના ક્ષય નિમિત્તે પયુષ્ણનો દિવસ આઘોપાછો કરવો એ મહને યોગ્ય લાગતું નથી, આપનો એ વિષે શો અભિપ્રાય છે તે જણાવવા કૃપા કરશો' આ અનુપચંદભાઈના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મહારાજશ્રી આત્મારામજીએ

જણાવ્યું કે—‘ ઠીક છે, આ વખતે પાંચમીનો ક્ષય કરવો એજ અમને પણ યોગ્ય લાગે છે.’

ઉક્ત હકીકત સિનોર નિવાસી શ્રાવક મગનલાલ મેળાપચંદે કે જેઓ અનોપલાઘના શિષ્ય ગણાતા. સં. ૧૯૮૧ ની સાલમાં છપાયેલ પ્રશ્નોત્તરરત્નચિન્તામણિ નામના ગ્રન્થમાં આપેલ શેઠ અનોપચંદલાઘના જીવનચરિત્રમાં નીચે પ્રમાણે જણાવી છે.

“ સંવત્ ૧૯૫૨ ની સાલમાં ભાદરવા સુદિ પનો ક્ષય હતો તે ઉપરથી અનુપલાઘએ શ્રીમદ્ આચાર્ય મહારાજશ્રી આત્મારામજી મહારાજને પૂછેલું કે ભાદરવા સુદ પનો ક્ષય છે તો આખા પર્યુષણની તિથિ ફેરવવી પડે છે તો પાંચમનો ક્ષય કરિએ તો શું વાંધો છે ?, કારણ પાંચમની કરણી ચોથે થાય છે તો પછી આ વખતે અધા પર્યુષણ ફેરવવા એ ઠીક લાગતું નથી માટે આપનો અભિપ્રાય શું છે ?, તેનો જવાબ શ્રીમદ્ આચાર્ય મહારાજશ્રી આત્મારામજી મહારાજે એ આપ્યો કે પાંચમનો ક્ષય આ વખતે કરવો સારો છે, એવો જવાબ આવ્યો હતો અને ત્યાર બાદ ૧૯૫૨ ના જેઠ મહીનામાં શ્રીમદ્ આચાર્ય મહારાજે કાળ કર્યો, ત્યારબાદ અનુપલાઘના વિચારમાં આવ્યું કે મહારાજે લખ્યું એ વ્યાજબી છે, એઓના વચન પ્રમાણે અને તો સાઈ છે અને એઓનું વચન કલ્પલ રાખવું એમ ધારી શ્રીમદ્ આચાર્ય મહારાજના શિષ્યોના સમુદાયમાં આ આખત લખી તેમનો અભિપ્રાય મંગાવ્યો. તેઓએ મહારાજના લખવા પ્રમાણે કરવા સમ્મતિ આપી. તેમની સમ્મતિ આવ્યા બાદ બીજા સાધુઓ તથા શ્રાવકોને કાગળ લખી તેમને પૂછ્યું તે લોકો જવાબ લખે તેનો જવાબ પાછો લખી સમાધાન કરી તેઓના અભિપ્રાય એ પ્રમાણે કરવાનો ઘણાનો વિચાર આવ્યો વળી કેટલાક અમદાવાદના ભાઈઓ અને કેટલાક સાધુઓનો વિચાર મલતો નહિ તે ઉપરથી શ્રીમદ્ આચાર્ય મહારાજશ્રી સિદ્ધિસૂરિજી છાણી ચોમાસું

રહ્યા હતા તેમની પાસે સુરત અમદાવાદ વિગેરે ગામોના કુટલાક ભાઈઓ આવ્યા હતા ત્યાં અનુપચંદભાઈ પણ ગયેલા હતા, તેઓને એ બાબતમાં સેનપ્રશ્ન હીરપ્રશ્ન વિગેરેના પુરાવા આપી તેઓનું સમાધાન કર્યું. સઘળા એ પ્રમાણે કરવા સમ્મત થયા, આવી રીતે આખા હિન્દુસ્થાનમાં રૂબરૂમાં વા કાગલની લખાપટીથી સમાધાની કરી એકત્ર કરી એ પ્રમાણે આચાર્ય મહારાજશ્રી આત્મારામજી મહારાજનું વચન મંજુર કર્યું, ફક્ત પેટલાદમાં જુદા જુદા માણસોના હૃદયમાં ન રચવાથી અને સુરતમાં એક ભાઈને તે ન સમજમાં આવવાથી તેમને શાંત કરી પ્રતિક્રમણ જુદું કર્યું બાકી બધે એકત્ર થયું હતું. આ એઓની ગુરૂલક્ષિત જણાય છે.” (પ્રશ્નોત્તર રત્નચિંતામણી. પ. ૧૯-૨૦).

ઉપર ઉદ્ધરેલ શેઠ અનુપચંદભાઈના જીવનપ્રસંગથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે સં. ૧૯૫૨ની સાલમાં ભાદરવા સુદિ ૫ નો ક્ષય માનવાનો નિર્ણય થયો હતો અને તે હિસાબે સંવચ્છરી કરવામાં આવી હતી, માત્ર પેટલાદમાં ચોમાસું રહેલ શ્રી આનન્દસાગરજી (આજના સાગરાનન્દસૂરિજી) અને તેમના ભાઈ શ્રી મણિવિજયજી આ બે સાધુઓએ ઉપર જણાવેલ નિર્ણયથી વિરુદ્ધ પડી એક દિવસ પહેલાં સંવચ્છરી કરી હતી, પણ પેટલાદ સિવાય બીજા કોઈ સ્થળનો તેમને સાથ નહોતો મળ્યો.

સંવત્ ૧૯૬૧ની સાલમાં પણ ભાદરવા સુદિ ૫ નો ક્ષય હતો અને આખા તપાગચ્છે તે ક્ષય કબૂલ રાખીને ચોથે સંવચ્છરી કરી હતી, આ વખતે શ્રી સાગરજીનું ચોમાસું કપડવંજમાં હતું, આ વર્ષમાં શ્રી સાગરજી મહારાજે ત્રીજે સંવચ્છરી કરી હતી કે પંચમીનો ક્ષય માનીને ચોથે તે ચોક્કસ જણાયું નથી, પરંતુ સાંભળવા મુજબ તેમણે આ વખતે ચોથે સંવત્સરી કરી હતી.

સંવત્ ૧૯૮૮માં પણ જ્ઞેઘપુરી પંચાંગમાં ભાદરવા શુદ્ધિ ૫ નો ક્ષય હતો અને આખા તપાગમ્હે ભાદરવા શુદ્ધિ ૪ ના દિવસે સંવત્-ચરોપર્વની આરાધના કરી હતી, પણ શ્રી સાગરજીના સમુદાયે આ વખતે પણ ઔદયિક ત્રીજને ચોથ કદપીને તે હિસાબે પર્યુષણ પર્વની આરાધના કરવાનો કાર્યક્રમ બહાર પાડ્યો હતો, જેની સામે શ્રી વિજયનીતિસૂરિજી મહારાજે એક પુસ્તિકા બહાર પાડી તેનો વિરોધ કર્યો હતો અને બીજા પણ કેટલાક લેખો તેમના ખંડનમાં નિકળ્યા હતા, પરિણામે તમામ સમુદાયોએ ચોથ અને શુક્રવારે સંવત્સરી કરી હતી, પણ શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ આ વખતે પણ પોતાનો આગ્રહ ન છોડતાં ત્રીજ અને ગુરૂવારે સંવત્-ચરી કરી હતી.

ઉપર પ્રમાણે છેલ્લા ૪૦ વર્ષમાં જ્ઞેઘપુરી પંચાંગમાં ત્રણ વાર ભાદરવા શુદ્ધિ પંચમીનો ક્ષય આવ્યો અને ત્રણે વાર આખા તપાગમ્હે તે કબૂલ રાખ્યો હતો, માત્ર કેટલાક ગામોમાં બીજા ટીપણાનો આધાર લેઈને ભાદરવા શુદ્ધિ ૬નો ક્ષય માનીને મન સમજવું હતું, છતાં આ પ્રસંગે પણ શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી સર્વથી જુદા પડ્યા હતા, સંવત્સરી સંબંધી ઝઘડાનો સૂત્રપાત ક્યારે અને કોના તરફથી થયો તે ઉપરના વિવરણથી વાચકગણ સારી રીતે સમજી શકશે.

(૯) પંચમીનો ક્ષય માન્યો તો વૃદ્ધિ કેમ નહિ માનવી ?

ઉપર જ્ઞેઘું કે છેલ્લાં ૪૦ વર્ષમાં ત્રણ વાર ભાદરવા શુદ્ધિ ૫ નો ક્ષય આવ્યો હતો અને ત્રણેવાર તે માન્ય કરીને ઔદયિક ચતુર્થીના દિવસે સંવત્સરીની આરાધના કરવામાં આવી હતી, પણ છેલ્લા ૧૦૦ વર્ષમાં એકે વખત તપાગમ્હ માન્ય જ્ઞેઘપુરી પંચાંગમાં ભાદરવા શુદ્ધિ પંચમી બે આવી નથી, તેથી એ આખતમાં કંઈ પણ તાજું સ્મરણ ન હોવાથી આ વખતે પંચમીનો ક્ષય માનનારાઓ પણ તેની વૃદ્ધિ ન માનવાની ભૂલથાપ ખાઇ ગયા.

શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીના મનમાં ગયા વર્ષે પૂરો ભય હતો કે આ વખતે પણ મહને એકલાને જ જુદા પડવું પડશે અને તેથી જ તેઓનાં ક્ષેત્રામાં ચોમાસે રહેતા સાધુઓ પાસેથી તેમના ભક્ત શ્રાવકો પ્રથમથી જ રવિવારે સંવચ્છરી કરવાની કખૂલાત માગતા હતા, પણ આ વખતે સાગરજીને મદદગારો મલી ગયા, ખાસ કરીને શ્રી નેમિસૂરિજીએ તેમનો પક્ષ લીધો અને આમ તેમ માણસો મોકલીને અન્ય આચાર્યોને પણ રવિવારે સંવચ્છરી કરવાની માન્યતા તરફ ખેંચ્યા, તેઓને એ સમજવું કે ‘આપણામાં પર્વતિથિની હાનિવૃદ્ધિ કરવાનો રિવાજ નથી માટે પંચમી જે ન માનતાં ચોથ જે માનવી જ યોગ્ય ગણાય,’ પોતાની જાંઘળીભરમાં આવો પ્રસંગ આવેલ ન હોવાથી કેટલાક આચાર્યો શ્રી નેમિસૂરિજીની વાતમાં આવી ગયા, કંઈ પણ આગલા પાછલા ઐતિહાસિક પ્રસંગો જાણ્યા અને તપાસ્યા વિના તેઓએ પરમ્પરાના નામે પર્વતિથિ ન વધારવાનું માનીને પહેલી પાંચમે સંવચ્છરી કરવાનો અભિપ્રાય જાહેર કરી દીધો, તેમણે એટલું પણ ન વિચાર્યું કે ત્યારે આપણે અનેક વાર ભાદરવા શુદ્ધ પનો ક્ષય માની ચૂક્યા છીએ તો તેજ પર્યુષણ પછીની પંચમીની વૃદ્ધિ કેમ નહિ માનવી ? પર્યુષણની અઠાહિમાં કોઈ પણ તિથિની ઘટવધ નથી અને પંચમી પર્યુષણની અઠાહિમાં નથી તો તેને લીધે પર્યુષણનો દિવસ આઠો પાછો શા માટે કરવો જોઈએ ? આવો સામાન્ય તર્ક પણ તેમના હૃદયમાં આવ્યો નહિ અને એકખીજના અનુકરણરૂપે તેમજ ‘ઘણાઓ કરે તે સાચું જ હશે’ એવી ધારણાથી ઘણાક આચાર્યો શ્રી નેમિસૂરિજીના પંથે ચઢી ગયા, જે કે પાછળથી કોઈ કોઈના મનમાં શંકાઓ પણ ઉઠી હશે છતાં એક વાર પોતે જે કાર્ય કરી લીધું તેનો ત્યાગ કરવો એ આડકતરી રીતે પોતાની ભૂલનો સ્વીકાર કરવા બરોબર છે, આમ કરવું ઓછી હિમ્મતવાળાનું કામ નથી, જેમનામાં મતાગ્રહ છોડીને સત્ય સ્વીકારવાની નૈતિક ભાવના હોય તેઓ જ આવું સાહસ કરી શકે છે.

(૧૦) સંવત ૧૯૩૦ ની સાલની સંવચ્છરીનો દાખલો ૧૯૯૨-૧૯૯૩ માં લાગુ પડી શકતો નથી—

સં. ૧૯૯૨ ના ભાદરવા શુદ્ધિ ૫ એ હતી અને વર્તમાન સં. ૧૯૯૩ ના ભાદરવા શુદ્ધિ ૫ પણ એ છે, પરન્તુ કેટલાક આચાર્યો પ્રથમ પાંચમીને બીજી ચોથનું નામ આપી તે દિવસે સંવચ્છરી કરવાનું કહે છે, ગયા વર્ષે આમ કર્યું હતું અને આ વર્ષે પણ એજ પ્રમાણે કરવાનો તેઓનો આગ્રહ છે. આમ કરનારાઓ પોતાના સમર્થનમાં શાસ્ત્ર-પ્રમાણ તો નથી આપતા, પણ આવી પરમ્પરા હોવાનું જણાવે છે. પણ એ પાંચમોની એ ચોથો કોઈ કાળે થઈ હોય તો જ આજે આવી પરમ્પરા હોવાનું કહી શકાય.

શ્રીયુત વિજયવલ્લભસૂરિજીનું કહેવું છે કે ‘સંવત ૧૯૩૦ ની સાલમાં ભાદરવા શુદ્ધિ ૫ એ હતી તેની એ ચોથો કરી બીજી ચોથે સંવચ્છરી કરી હતી, પોતાના કથનના ટેકામાં તેઓ ગુજરાંવાલા (પંજબ)ની ધર્મખાતાની વહી, અમદાવાદના ડેલાના ઉપાશ્રયના ચોપડા અને મુંબઈ શ્રીગોડીજીના ઉપાશ્રયના ચોપડાનો હવાલો આપતાં કહે છે કે આ બધામાં એ પાંચમો હોવાના દાખલા છે.’

શ્રીયુત વિજયવલ્લભસૂરિજીએ ધર્માદાના ચોપડાઓના દાખલા આપતાં પહેલાં તે વર્ષના જ્ઞેધપુરી ટીપણામાં ભાદરવા શુદ્ધિ ૫ એ હોવાનો દાખલો આપ્યો હોત તો વિશેષ વિચારણીય થઈ પડત, કારણ કે તપાગચ્છમાં ઘણા જ જુના વખતથી પર્વતિથિનો નિર્ધાર જ્ઞેધપુરી ટીપણાને અનુસારે જ થતો આવ્યો છે, તેથી તે ટીપણામાં એ પાંચમો હોય અને પહેલી પાંચમને ચોથ માનીને સંવચ્છરી કરવામાં આવી હોય તો જ ધર્માદાના નામાના દાખલા આપવા યોગ્ય ગણી શકાય, યાકી પંજબી અને ગુજરાતી ટીપણામાં તે વખતે એ પાંચમો હોય ને તેના હિસાબે પહેલી પાંચમે પણ સંવચ્છરી આવી હોય છતાં તે ઉપરથી એ ચોથો કરી સિદ્ધ થઈ

શકે નહિ, આ વખતે અમ્હારી પાસે સંવત્ ૧૯૩૦ (આષાઠી ૧૯૩૧)ની સાલનું જોધપુરી હસ્તલિખિત ટીપણું હાજર છે અને તેમાં સં. ૧૯૩૦ ના ભાદરવા શુદ્ધ ૪ એ લખેલી છે, બીજી ચોથ મંગળવારો છે, આ ઉપરથી ખુલ્લું જણાઈ આવે છે કે સં. ૧૯૩૦ ની સાલના જોધપુરી ટીપણામાં એ પાંચમો નહિ પણ એ ચોથો જ હતી અને બીજી ચોથ ને મંગળવારે સંવત્સરી થઈ હતી, ૧૯૩૦ની માફક ૧૯૯૨ અને ૧૯૯૩ માં પણ જોધપુરી ટીપણામાં ભાદરવા શુદ્ધ ૪ એ હોત તો બીજી ચોથે સંવત્સરી કરવામાં કંઈ વિરોધ ન હતો, પણ એ પાંચમોની એ ચોથો કલ્પાય છે તેથી જ મતભેદ ઉભો થયો છે.

ઉપરના વિવેચનથી સમજાશે કે સં. ૧૯૩૦ માં સં. ૧૯૯૨ તથા ૧૯૯૩ ની જેમ જોધપુરી ટીપણામાં એ પાંચમો ન હતી પણ એ ચોથો જ હતી, તેથી ૧૯૯૨-૧૯૯૩ ની સંવત્સરીને સં. ૧૯૩૦ ની સંવત્સરીનો દાખલો લાગુ પડી શકતો, નથી અને એ પાંચમોમાંથી પહેલી પાંચમને બીજી ચોથ માનવાની પરમ્પરા કોઈ રીતે સિદ્ધ થઈ શકતી નથી.

૯ ચૌમાસોથી સંવત્સરી કેટલા દિવસે થવી જોઈયે ?

આજકાલ સંવત્સરી સંબંધી મતભેદને અંગે કેટલાકો તરફથી પ્રશ્ન પૂછાય છે કે શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે ચૌમાસીના દિવસથી સંવત્સરીનો દિવસ કેટલામો હોવો જોઈયે ?, પૂર્વે એ પર્વ ચૌમાસી પછી કેટલા દિવસે કરાવું હતું અને કાલકાર્યાર્થે ચોથે સંવત્સરી કર્યા પછી કેટલા દિવસે કરાય છે અને કરાવું જોઈયે ?, આ પ્રશ્નનો સ્પષ્ટ ખુલાસો આપણને શ્રી કલ્પસૂત્રના સામાચારી-પ્રકરણ ઉપરથી નીચે પ્રમાણે મળે છે--

“ તેણં કાલેણં તેણં સમણં સમણે ભગવં મહાવીરે વાસાણં સવોસદ્દરાણ માસે વિદ્ધકંતે વાસાવાસં પજ્જોસવેદ્દ ॥૧॥ × × ×

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ स्वस्त श्रीजीधपुरनगरे स्वपतिराजराजेश्वरः
 महाराधिराजमाहाराजाजी श्रीश्री१०८ श्रीजसवंतसिंघ
 जीः माहाराजकुमार श्री१०५ श्रीविजेराज्यजोत
 श्रीचंद्रप्रते १२२००० कृतयुगप्रमाणः १२२६००
 ०३ तानुगप्रमाणः ८६४००० द्वापुरयुगप्रमाणः ४
 ३२००० कृतयुगप्रमाणः तनमध्येगतकति ४८०५
 ज्योत्पकलि ४२००२५ राजा बुधः मंत्रवीरानीसस्यी
 धिपतिबुधः दृषानोमफागुणः संवेत सर २० मोना
 मव्ययः मेधेनोमत्रपुश्कर रोहणीचन्द्रः रामारो
 वाशीमानीरेघरः समोवीश्वर काजीरोयुण ४
 जोगिः चमरीजेसोमतीः प्रभावश्या २ सोमंती
 पंचमी १२ विवारी सप्रमी २ बुधा ५ शुकी ३ प्रंगारक
 यतुरथी ३ रविद १६ रामी १ गेहण ३ चेशीः पंक
 रोघे दुजो प्राशि ६ ५५: चः २० ५ती जो चक्रव्यः

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ स्वस्त श्रीजीधपुरनगरे स्वपतिराजराजेश्वरः
 १ ७७१
 १ ७७१
 २ ७७१
 ३ ७७१
 ४ ७७१
 ५ ७७१
 ६ ७७१
 ७ ७७१
 ८ ७७१
 ९ ७७१
 १० ७७१
 ११ ७७१
 १२ ७७१
 १३ ७७१
 १४ ७७१
 १५ ७७१

चित्र ७-८

આ બે ચિત્રો સં ૧૯૩૦ (આષાઠાદિ ૧૯૩૧) ની
 સાલના હસ્તલિખિત ચંદ્ર પંચાંગનાં છે, પહેલામાં પંચાંગનું
 પ્રસ્તાવનાપૃષ્ઠ છે, અને બીજામાં ભાદરવા સુદિનું પૃષ્ઠ છે,
 જેમાં ભાદરવા સુદિ ૪ થે દેખાય છે. સં ૧૯૩૦માં ભાદરવા
 સુદિ પાંચમો થે હોવાના કથનને આ ચિત્ર જૂઠું પાડે છે.

तद्वाणं गणहरा वि वासाणं सवीसइराए मासे विइकंते
वासावासं पज्जोसर्विति ॥ ३ ॥

जहा णं गणहरा वि वासाणं सवीसइराए जाव पज्जोसर्विति
तद्वा णं गणहरसीसावि वासाणं जाव पज्जोसर्विति ॥ ४ ॥

जहा णं गणहरसीसा वासाणं जाव पज्जोसर्विति तद्वा
णं थेरा वि वासाणं जाव पज्जोसर्विति ॥ ५ ॥

जहा णं थेरा वासाणं जाव पज्जोसर्विति तद्वा णं जे
इमे अज्जत्ताए समणा निग्गंथा विहरंति एए वि अ णं वासाणं
जाव पज्जोसर्विति ॥ ६ ॥

जहा णं जे इमे अज्जत्ताए समणा निग्गंथा वि वासाणं
सवीसइराए मासे विइकंते वासावासं पज्जोसर्विति तद्वा णं
अम्हंपि आयरिया उवज्झाया वासाणं जाव पज्जोसर्विति ॥७॥

जहा णं अम्हंपि आयरिया उवज्झाया वासाणं जाव
पज्जोसर्विति तद्वा णं अम्हे वि वासाणं सवीसइराए मासे
विइकंते वासावासं पज्जोसवेमो । अंतरा वि य से कप्पइ नो
से कप्पइ तं रयणि उवाइणावित्तए ॥ ८ ॥

(कल्पसूत्र पृ. ५२०-५२४)

अर्थः—‘ पूर्वे’ श्रमणु भगवान् महावीर वर्षाकालेनो अेक
भास अने वीस रात्रिओ वीत्या पछी वर्षावासनी पयुषणुा करता
इता ॥१॥ × × ×

गणुधरेो पणु वर्षातेो अेक भास वीस रात्रिओ व्यतीत थये
वर्षावासनी पयुषणुा करता ॥३॥

जेभ गणुधरेो वर्षातेो अेक भास वीस रात्रिओ वीत्या पछी
पयुषणुा करता तेभ गणुधरशिष्येो पणु करता ॥४॥

जेभ गणुधरशिष्येो वर्षातेो अेक भास अने वीस रात्रिओ
व्यतीत थयेपयुषणुा करता ते भ्रमणुे स्थविरेो पणु करता. ५

જેમ સ્થવિરો વર્ષાકાલનો એક માસ અને વીસ રાત્રિઓ વ્યતીત થયે વર્ષાવાસની પર્યુષણા કરતા તેમ આજકાલમાં (શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામિના સમયમાં) વિચરતા શ્રમણુ નિર્ગ્રન્થો પણ પર્યુષણા કરે છે. ૬

જેમ આજકાલ વિચરતા શ્રમણુ નિર્ગ્રન્થો એક માસ વીસ રાત્રિઓ વીત્યે પર્યુષણા કરે છે, તેજ પ્રમાણે અમહારા આચાર્ય ઉપાધ્યાયો પણ કરે છે. ૭

જેમ અમહારા આચાર્ય ઉપાધ્યાયો પર્યુષણા કરે છે તેમ અમે પણ એક માસ અને વીસ રાત્રિઓ વીત્યા પછી પર્યુષણા કરિયે છીયે, પહેલાં પણ પર્યુષણા કરવી કલ્પે પણ તે રાત્રિ (ભાદરવા શુદ્ધિ પંચમીની રાત્રિ) ઉક્ષંધન કરવી ન કલ્પે. ૮

ઉપર્યુક્ત કલ્પસૂત્રના પાઠથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે ભગવાન શ્રી મહાવીર, તેમના ગણધરો, ગણધરોના શિષ્યો, તે પછીના સ્થવિરો આચાર્યો, શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામિના સમયમાં વિચરતા નિર્ગ્રન્થ સાધુઓ, શ્રી ભદ્રબાહુના આચાર્યો ઉપાધ્યાયો અને શ્રી ભદ્રબાહુ પોતે વર્ષાકાલ (આષાઢ શુદ્ધિ પૂનમ) થી એક માસ અને વીસ રાત્રિઓ વીત્યા પછી પર્યુષણા કરતા હતા.

ઉપર જણાવેલ એક માસ અને વીસ રાત્રિઓનો અર્થ દોઢ માસ અને પાંચ દિવસ અથવા ત્રણ પખવાડા અને પાંચ દિવસ એવો થાય છે, જેના ફલિતાર્થરૂપે ટીકાકારો ‘ પચ્યાસ દિવસે ’ સંવચ્છરી કરવાનું જણાવે છે, આ પચ્યાસ દિવસનો ‘ પચ્યાસમે દિવસે ’ એવો અર્થ કરવાની ભૂલ ન કરવી જોઈયે, કેમકે સૂત્રમાં “ વિદ્વક્ષન્તે ” અર્થાત્ ‘ વ્યતિક્રાન્તે ’ આમ જણાવેલું છે ‘ જેનો અર્થ વીત્યા પછી ’ એવો થાય છે, તેથી પચ્યાસ દિવસો વીતી ગયા પછી એકાવનમે દિવસે પર્યુષણા કરતા હતા એમ સમજવાનું છે.

જેમ ભગવાન મહાવીરથી શ્રી ભદ્રપાહુસ્વામી સુધી એકાવનમે દિવસે પર્યુષણા કરાતી હતી તેજ પ્રમાણે શ્રી કાલકાચાર્યથી માંડીને આજ પર્યન્ત એકાવનમે દિવસે જ પર્યુષણા-સંવચ્છરી કરાય છે.

હવે આપણે સંવચ્છરી એકાવનમે દિવસે કયા હિસાબે કરાતી હતી અને કરાય છે તે જોઈએ.

શ્રી મહાવીર સ્વામીના સમયમાં આપાઠી પૂનમે ચૌમાસી અને ભાદરવા શુદ્ધિ પાંચમે પર્યુષણા પર્વ કરાતું હોવાથી આપાઠી પૂનમનો ૧ એક દિવસ, આપાઠ વદ (શાસ્ત્ર પ્રમાણે શ્રાવણ વદ) પક્ષના ૧૫ દિવસો, શ્રાવણ શુદ્ધ પક્ષના ૧૫ દિવસો, શ્રાવણ વદ (શાસ્ત્રીય ભાદરવા વદિ) પક્ષના ૧૫ દિવસો અને ભાદરવા શુદ્ધિ ચોથ સુધીના ૪ દિવસો, એમ એકંદર $૧+૧૫+૧૫+૧૫+૪=૫૦$ પચાસ દિવસો ભાદરવા શુદ્ધિ ચોથની રાતની સાથે સમાપ્ત થતા અને પાંચમીએ એકાવનમે દિવસ લાગતો અને તે દિવસે સંવચ્છરી કરાતી.

શ્રી કાલકાચાર્ય પછી સંવચ્છરી ભા. શુ. ચોથે કરવાની પ્રવૃત્તિ ચાલવાથી ચૌમાસી પણ એક દિવસ પહેલેથી ચાલુ થઈ, જે આજ સુધી તે પ્રમાણે ચાલે છે, અને સંવચ્છરી પણ એકાવનમે દિવસે જ થાય છે, ફરક માત્ર એટલો જ પડ્યો છે કે પૂર્વે આપાઠની એક રાત્રિ ગણાતી અને ભાદરવા શુદ્ધિની ૪ ચ્યાર ગણાતી, ન્યારે હવણાં આપાઠની ચૌદશ અને પૂનમની બે રાતો ગણાય છે અને ભાદરવા શુદ્ધિની એકમ બીજ અને ત્રીજ સુધીની ત્રણ રાત્રિઓ ગણાય છે, આઠી અપાઠ વદ, શ્રાવણ શુદ્ધ અને શ્રાવણ વદ એ ત્રણ પખવાડાના પંદર પંદરના હિસાબે ૪૫ દિવસો ગણતાં આજે ભાદરવા શુદ્ધિ ત્રીજની રાતની સાથે ૫૦ પચાસ રાત્રિઓ વીતે છે અને ભાદરવા શુદ્ધિ ચોથે એકાવનમે દિવસે સંવચ્છરી પર્વ કરાય છે.

અત્ર એ પ્રશ્ન થઈ શકે કે આપાઠી ચૌદશથી ભાદરવા શુદ્ધ ત્રીજ સુધીમાં કોઈ તિથિની વધઘટ ન હોય ત્યારે તો પાંચમ કે ચોથ એકાવનમા દિવસે આવી શકે, પણ કોઈ પક્ષમાં તિથિ ઓછી વધતી આવે ત્યારે એ હિસાબ કેવી રીતે મલી શકે? એનો ઉત્તર એ છે કે-પક્ષમાં તિથિની હાનિવૃદ્ધિથી દિવસની હાનિવૃદ્ધિ હોવા છતાં જૈન શાસ્ત્ર એક પક્ષને પંદર રાત્રિ-દિવસપ્રમાણ જ ગણે છે, જેનું કારણ તિથિઓની પંદર સંખ્યાનું કાયમ રહેવાપણું છે, એક પક્ષ ચાહે ૧૩ દિવસનો હોય અથવા ૧૬ દિવસનો છતાં તે પક્ષમાં પણ તિથિઓ તો પંદરજ હોય છે, આ તિથિની સંખ્યા પંદર હોવાથી જ દરેક પક્ષ પંદર દિવસનો ગણવાની જૈન શાસ્ત્રની માન્યતા ચાલી આવે છે, અને એ માન્યતાને પ્રામાણિક માનીને જ ચૌદ કે સોલ દિવસવાળા પક્ષના પાક્ષિકપ્રતિક્રમણમાં પણ ક્ષામણાવસરે “પન્નરસપ્તહં રાઈંદિયાણં” આવે પાઠ બોલાય છે પણ “તેરસપ્તહં,” “ચોદસપ્તહં” અથવા “સોલસપ્તહં” એવો બોલાતો નથી.

ઉક્ત સિદ્ધાન્તને અનુસારે જ પક્ષ ૧૫ દિવસનો અને માસ ૩૦ દિવસનો માનીને ચૌમાસી પ્રતિક્રમણમાં “ષગસયવીસરાઈંદિયાણં” પાઠ બોલાય છે, જે કે માસવૃદ્ધિના પ્રસંગે દિવસો ૧૪૮ ને લગભગ હોય છે, અને માસવૃદ્ધિ વિનાની ચૌમાસીમાં દિનસંખ્યા ૧૧૮થી ભાગ્યે જ અધિક હોય છે, છતાં પાઠ “ષગસયવીસરાઈંદિયાણં” એ જ બોલાય છે.

એ જ રીતે સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણમાં ક્ષામણાપ્રસંગે “બારસપ્તહં માસાણં ચોત્રીસપક્ષાણં તિણ્ણિસયસટ્ટિરાઈંદિયાણં” એવો પાઠ બોલાય છે, જે કે કોઈ પણ વર્ષમાં પૂરા ૩૬૦ દિવસો હોતા નથી, કોઈ વર્ષે ૩૫૪, કોઈ વર્ષે ૩૫૫ અને માસવૃદ્ધિવાળા વર્ષમાં પ્રાયઃ ૩૮૪ દિવસ હોય છે, છતાં પાઠ ઉપર પ્રમાણે જ બોલાય છે તેથી કહેવું પડશે કે તિથિ, માસ આદિની હાનિવૃદ્ધિ હોવા છતાં

પાક્ષિક, ચાતુર્માસિક અને સાંવત્સરિક પર્વમાં તેનો ઉપયોગ કરાતો નથી.

પૂર્વકાલમાં જ્યારે પ્રાચીન-પદ્ધતિનાં ટીપણાં બનતાં હતાં ત્યારે પણ દિનગણનાએ તો પાંચ વર્ષમાં માત્ર એકજ સાંવત્સરિક પર્વ ૫૦ રાત્રિઓ વ્યતીત થયે આવતું હતું, આકી ૪ સંવચ્છરિઓ ૪૯ રાત્રિઓ વીત્યે આવતી હતી, છતાં સૂત્રકાર “સર્વોસહરાણ માસે વિદ્વક્કંતે” એ પાઠથી જ તેનો નિર્દેશ કરતા હતા.

આજકાલના જ્યોતિષ પ્રમાણે પણ દિનગણનાયે સાંવત્સરિક પર્વ ચૌમાસી પછી પૂરી ૫૦ રાત્રિઓ વીત્યેજ હમેશાં આવતું નથી, પણ કોઈ વખત ૫૦, કોઈ વખત ૪૯ અને કોઈ વખત ૪૮ રાત્રિઓ વીત્યે આવે છે. છેલ્લાં ૨૫ વર્ષોમાં જોઈયે તો સંવત ૧૯૭૦-૧૯૭૧-૧૯૭૨-૧૯૮૦ અને ૧૯૮૯ માં ૫૦ રાત્રિઓ વીત્યે, સં. ૧૯૭૫-૧૯૯૨-૧૯૯૩ માં ૪૮ રાત્રિઓ વ્યતીત થયે અને આકીના વર્ષોમાં ૪૯ રાત્રિઓ વ્યતીત થયે સંવચ્છરી આવી છે, છતાં દર વર્ષે સંવચ્છરી ૫૦ દિવસે કરી એમજ કહેવાય છે, અને કહેવાયું જોઈએ.

આ ઉપરથી એક સિદ્ધાન્ત ફલિત થાય છે, તે એ કે પાક્ષિક ચૌમાસી અને સાંવત્સરિક પર્વોતું કાલમાન દિનગણનાથી નહિ પણ પક્ષગણનાથી કરાય છે, અને પક્ષ હમેશાં પંદર તિથિમય હોવાથી પંદર રાત્રિદિવસ પ્રમાણ ગણાય છે. પછી ભલે તે ૧૩-૧૪ કે ૧૬ અહોરાત્ર પ્રમાણ હોય છતાં તેનું નિયતપ્રમાણ ૧૫ રાત્રિદિવસનું જ ગણાય છે, અને તે પ્રમાણની ગણતરીએ જ પાક્ષિકના ૧૫, ચૌમાસીના ૧૨૦ અને સાંવત્સરિકના ૩૬૦ દિવસની ગણના કરવાની રીતિ ચાલે છે.

આપણે ઉપર જોઈ આઠ્ઠા છીએ કે સાંવત્સરિક પર્વ ૫૦ દિવસ વીત્યે થવું જોઈયે, ચાલુ સાલમાં આ હિસાબે ગણતાં આષાઠી ચૌદશ પૂનમની એ રાત્રિઓ વચ્ચેના ત્રણ પખવાડાની

૪૫ રાતો અને ભાદરવા શુદ્ધિ ૧-૨-૩ની ત્રણ રાતો મળી ૫૦ રાત્રિઓ ભાદરવા શુદ્ધિ ૩ મંગળવારે પૂર્ણ થઈ જાય છે, અને ભાદરવા શુદ્ધિ ૪ બુધવારે ૫૧મો દિવસ આવે છે, તેથી સિદ્ધાન્તના નિયમ પ્રમાણે પણ આ વર્ષે સંવચ્છરી ભાદરવા શુદ્ધ ૪ બુધવારે જ આવે છે.

૧૦ પર્યુષણા-પ્રશ્નોત્તર શતક-

ગયા વર્ષથી પર્યુષણ વિષે જે મતભેદ ઉભો થયો છે તેને અંગે નવીન માન્યતાવાળાઓ અનેક કૃતકો કરીને લોકોને ભ્રમમાં નાખે છે, પરિણામે જ્યાં જાણકાર સાધુઓનો યોગ છે ત્યાંના રહેનારા તો પૂછીને સંદેહ ટાળી શકે, પણ જ્યાં સમાધાન કરનારાઓનો યોગ નથી ત્યાંના લોકોના મનમાં આવા સંશયો રહી જાય એ સ્વાભાવિક છે, તેથી દરેક મનુષ્ય ચાલુ ચર્યામાં પૂછાતા પ્રશ્નો અને કરાતા તર્કોનો પ્રમાણપૂર્વક ઉત્તર આપી શકે અને કંઈ નહિ તો પોતે તો સંશય-ઝરત ન જ થાય એવા આશયથી ચાલુ ચર્યાને લગતા એકસો ઉપર પ્રશ્નો ઉપજાવીને તેના વાસ્તવિક ઉત્તરો આ પ્રકરણમાં આપ્યા છે, વાચકગણ જે શાન્તચિત્તથી એ પ્રશ્નોત્તરો વાંચશે તો ચાલુ ચર્યાનો ઘણો ખરો સાર સમજી શકશે.

(૧) પર્વ અને પર્યુષણા પર્વ વિષે—

૧. પ્ર૦ ગયા વર્ષમાં જેણે રવિવાર અને પહેલી પાંચમીએ સંવચ્છરી કરી હોય તે આ વર્ષે ચોથ ને બુધવારે સંવચ્છરી કરી શકે ?

ઉ૦ ખુશીથી કરી શકે, “અંતરાવિ સે કણ્પદ” એ કલ્પ-સૂત્રના આધારે પહેલાં કરવામાં વાંધો નથી પણ પછી કરવી ન કલ્પે, શ્રી કલિકાચાર્યે પાંચમની ચોથ કરી પણ છઠ ન કરી, એવી જ રીતે ગયા વર્ષે જેઓએ કારણ્યયોગે પાંચમ ને રવિવારે સંવચ્છરી કરી હોય તેઓ આ વખતે ચોથ કરી

શકે છે, પણ ગયા વર્ષે જેઓએ ચોથ-શનિવારે સંવત્સરી કરી હોય તેઓ આ વખતે ગુરુવાર-પંચમીએ પર્યુષણા કરી ન શકે, જેમ પાંચમથી છઠ ન થઈ, તેમ જ ચોથ કર્યા પછી પાછી પાંચમ પણ ન થઈ શકે, એજ કારણ છે કે ગયા વર્ષે રવિવારે સંવત્સરી કરનાર અનેક આચાર્યો આ વખતે ચોથ ને યુધવારે સંવત્સરી કરવાના છે, પણ ગયા વર્ષે શનિવારે સંવત્સરી કરનાર કોઈ પણ આચાર્ય આ વખતે ગુરુવાર-પંચમીની સંવત્સરી કરનાર નથી.

૨. પ્ર૦ જેમણે ગુરુવારી સંવત્સરી કરવી ધારીને માસધરનેા દિવસ પાલ્યો હોય તેઓ પાછળથી યુધવારી સંવત્સરી કરવાનું યોગ્ય લાગતાં તેમ કરી શકે કે નહિ ?

ઉ૦ ગુરુવારના હિસાબે માસધર માનવા છતાં યુધવારે સંવત્સરી કરવામાં કંઈ જ હરકત નથી, માસધર તો માસક્ષમણના તપને માટે ખાસ વિચારવાનો છે, તેથી જે કોઈએ ગુરુવારના હિસાબે માસક્ષમણ કર્યો હોય તો તે ગુરુવાર-પંચમીને ભેગી લઈને પૂરો કરે, અને શુક્રવાર અને ખીજી પંચમીના દિવસે પારણું કરે, પણ સંવત્સરીપ્રતિક્રમણ વિગેરે તો ચોથ-યુધવારે જ કરે, કારણ કે શ્રી કાલિકાચાર્યના સમયથી જ્ઞેનસંધ ચોથે જ સંવત્સરી કરતો આવ્યો છે, અને અંચલગચ્છ, પાયચંદ્ર અને સ્થાનકવાસિઓ સિવાય હજી સુધી ચોથે જ કરે છે, ચોથે સંવત્સરી કરનાર સંધમાં મુખ્ય તપગચ્છ અને ખરતરગચ્છ છે, ગયા વર્ષે માસવૃદ્ધિના કારણે ખરતરગચ્છે મહીના પૂર્વે સંવત્સરી કરી હતી, પણ આ વર્ષે તો યુધવારે જ કરવાનો છે. તપગચ્છમાં પણ જેઓ વિચારશીલ અને સંવત્સરી સંબંધી પરમ્પરાના અનુભવિઓ છે તેમણે ચોથ-યુધવારે જ સંવત્સરી કરવાનું જાહેર કર્યું છે, જેથી ઘણો ભાગ

તે પ્રમાણે કરવાનો છે. જે કે ગુરુવારે સંવચ્છરી કરનારાઓ પણ મુખથી તો ચોથ જ બોલે છે પણ ચંડાંશુચ્યંદૂ પંચાંગમાં કે જેના આધારે આપણાં પર્વોનો નિશ્ચય કરાય છે. ગુરુવારે ચોથ નથી પણ પાંચમ છે, એમાં જે શંકા હોય તો તમારા ગામના સારા જેશીને પૂછીને નિર્ણય કરી જેને કે ભાદરવા શુદ્ધિ ચોથ પુધવારે છે કે ગુરુવારે ?

૩. પ્ર૦ પર્વ અને પર્વતિથિનો અર્થ શો ?

ઉ૦ પર્વનો અર્થ ૧ 'કાલવિભાગ' અને ૨ 'ઉત્સવ' આમ બે પ્રકારનો છે, અને આ બંને પ્રકારના પર્વના સંબંધવાલી તિથિ તે 'પર્વતિથિ'.

૪. પ્ર૦ આપણામાં જે બાર પર્વતિથિઓ છે તે બધાં કાલવિભાગ-રૂપી પર્વો કહેવાય ?

ઉ૦ પાંચમ, આઠમ, દશમ, ચૌદશ, પૂનમ અને અમાવસ એ તિથિઓ કાલવિભાગાત્મક પર્વ કહી શકાય, બાકી બીજા અગ્યા-રસ આદિ તિથિઓ કલ્યાણકાદિ તિથિઓ હોવાથી આરાધના ઉત્સવના કારણે 'પર્વતિથિ' ગણાય છે.

૫. પ્ર૦ સંવચ્છરી પર્વ કેવા પ્રકારનું પર્વ ગણાય ?

ઉ૦ સાંવત્સરિક પર્વ જ્યાં સુધી ભાદરવા શુદ્ધિ પાંચમે હતું ત્યાં સુધી કાલપર્વ ગણાતું, પણ ચતુર્થીમાં આવ્યા પછી તે કાલપર્વને સ્થાને તપ:પર્વ અર્થાત્ ઉત્સવપર્વ ગણાય છે.

૬. પ્ર૦ જેઓ ભાદરવા શુદ્ધિ પાંચમની વૃદ્ધિમાં ચોથની વૃદ્ધિ કરે છે તેમના મતમાં ચોથ પર્વ તિથિ ખરી કે નહિ ?

ઉ૦ જેઓ ભા. શુ. ૪ની વૃદ્ધિ માને છે તેઓ તેને પર્વતિથિ માનતા નથી, પણ ભાદરવા શુદ્ધિ ચોથ જેવી વાર્ષિક પર્વ-તિથિને પર્વતિથિ ન માનવી એ તેમની ભૂલ છે, જે તેમણે

પર્વનો અર્થ સમજી લીધો હોત તો પર્યુષણા તિથિને ‘અપર્વ’ કહેવાની કદાપિ ભૂલ કરત નહિ.

૭. પ્ર૦ સંવત્સરીપર્વ પાંચમીથકી ચતુર્થીમાં ક્યારે આવ્યું ?

ઉ૦ એ હજાર વર્ષની પૂર્વે સ્થવિર શ્રી કાલકાચાર્યે સાત-વાહન રાજના કહેવાથી પાંચમી ચોથે કર્યું ત્યાર પછી ચતુર્વિધ સંધે ચોથે જ સંવત્સરી પર્વ માન્ય કર્યું.

૮. પ્ર૦ એક પ્રાચીન ગાથામાં ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામી પછી ૯૯૩ વર્ષે સાંવત્સરિક પર્વ ચોથે કર્યાનું જણાવ્યું છે તે બરાબર છે ?

ઉ૦ ગાથામાં જણાવેલ સંવત્ બરાબર નથી, કારણકે પાંચમી ચોથ પ્રતિજ્ઞાનના રાજ સાતવાહનના કહેવાથી થઈ છે એ વાત સર્વસંમત છે, વીર સં. ૯૯૩ એટલે વિક્રમ સંવત્ પર ૩ થાય, પણ એ સમયમાં પ્રતિજ્ઞાનમાં સાતવાહનનું રાજ્ય તો શું તેનો વંશ પણ ન હતો. ખરી વાત તો એ છે કે ચોથની સંવત્સરી ખીજા કાલકાચાર્યે કરી હતી કે જેમણે વી. સં. ૪૫૩માં ઉજ્જેણીમાં ગર્દભિલ્લ રાજને પદબ્રજ કરાવ્યો હતો, અને તે પછી આસરે ૮-૧૦ વર્ષે ચોથે સંવત્સરી કરી હતી, આથી ‘પુલ્લુ’ છે કે ગાથામાં જણાવેલ સંવત્સરીનો ૯૯૩એ સમય બરાબર નથી.

૯. પ્ર૦ શાલિવાહન રાજ્યએ શા કારણે કાલકાચાર્યદ્વારા સંવત્સરી પર્વ આધું પાછું કરાવ્યું હતું ?

ઉ૦ ભા. શુદ્ધિ ૫ ના દિવસે તે દેશમાં ઈન્દ્રમહોત્સવ થતો હોવાથી રાજને તેમાં ભાગ લેવો પડતો હતો, આ કારણથી તેણે શ્રી કાલકાચાર્યને કહ્યું કે પાંચમીની સંવત્સરીમાં મહારાજો તેની આરાધના નહિ થઈ શકે, માટે સંવત્સરી છઠે રાખો તો

સારું, પણ કાલકાર્યાર્થે ભા. શુ. પ ની રાત કોષ્ટ રીતે ઉલ્લંઘન કરી શકાય તેમ નથી એમ જણાવ્યું, ત્યારે રાજ્ઞએ કહ્યું-‘જો છઠે ન થઈ શકતી હોય તો ચોથે રાખો’, રાજ્ઞની આ વાત માન્ય કરીને કાલકાર્યાર્થે ‘આગામી ચોથે સંવચ્છરી થશે’ એમ જાહેર કર્યું.’

૧૦. પ્ર૦ ક્રેટલાકો રાજ્ઞના પુત્રમરણના શોકનિવારણ માટે પાંચમ મૂકીને ચોથે સંવચ્છરી કર્યાનું કહે છે તે શું બરાબર છે ?

ઉ૦ જોએ શોકનિવારણાર્થે ચોથે સંવચ્છરી કર્યાનું કહે છે તેઓ જૈનશાસ્ત્રના જાણકાર નથી, નિશીથસૂત્રના દશમા ઉદ્દેશાની ચૂર્ણિમાં ચોકાપ્તું લખેલું છે કે કાલકાર્યાર્થે ચોથે સંવચ્છરી કરી તેનું કારણ ‘ધન્દ્રમહોત્સવ’ હતો.

૧૧. પ્ર૦ આ વર્ષે જેમ ભા. શુ. પાંચમો એ છે તેમ જો તે વખતે એ પાંચમો હોત તો કાલકાર્યાર્થ આરાધ્ય પાંચમની પહેલી પાંચમે સંવચ્છરી કરત કે નહિ ?

ઉ૦ જો તે વખતે એ પાંચમ હોત તો પણ કાલકાર્યાર્થ પહેલી પાંચમે તો સંવચ્છરી નહિ જ કરત, કારણ કે સંવચ્છરી એક દિવસ પહેલાં કરવાનું નિમિત્ત ધન્દ્રમહોત્સવ હતો, અને એ લૌકિક ઉત્સવ હોઈ પાંચમીની વૃદ્ધિમાં પૂર્વાએ હવ્યાપિની પહેલી પાંચમે જ આવત એટલે તે દિવસે સંવત્સરી ન જ થાત એ નિશ્ચિત છે.

૧૨. પ્ર૦ આજે જો કાલકાર્યાર્થ જીવિત હોત અને ચોથે સંવચ્છરી ચાલુ કર્યા પછી એ પાંચમો આવી હોત તો તેઓશ્રી ચોથે સંવત્સરી કરત કે પહેલી પાંચમે ?

ઉ૦ જો આજે કાલકાર્યાર્થ જીવિત હોત તો ચોથે જ સંવત્સરી કરત, કારણ કે, તેઓ પાંચમને ધન્દ્રમહોત્સવના કારણે

ત્યાગીને ચોથ કરી ચુક્યા હતા, અને એક વાર ચોથ કરીને પાછી પાંચમ કરવી તે પાંચમની છક કરવા બરોબર હતું.

૧૩. પ્ર૦ આજે જે ઇન્દ્રમહોત્સવની પ્રવૃત્તિ ચાલતી હોત તો તે પહેલી પાંચમે થાત કે બીજી આરાધ્ય પાંચમે ?

ઉ૦ આપણા તપનિયમને અંગે બીજી પાંચમ આરાધ્ય ગણાય છે, પણ લૌકિક ઉત્સવોમાં આરાધ્ય મનાતી નથી, લૌકિક ઉત્સવોમાં તો જે વખતે તે ઉત્સવની ધામધૂમ થતી હોય તે વખતે ચાલતી તિથિજ આરાધ્ય ગણાય છે, આજે પણ ઋષિ પંચમી ભાદરવા શુદ્ધિ પહેલી પાંચમે જ મનાય છે, તેથી બે પાંચમોમાં ઇન્દ્રમહોત્સવ પહેલી પાંચમે જ આવે અને સંવત્સરી તે પહેલાંની ચોથે જ આવે.

૧૪. પાંચમથી એક જ દિવસ પહેલાં સંવત્સરી શ્રી કાલકાચાર્યે કરી હતી એ કહેવું ખરું છે ?

ઉ૦ ‘ શ્રી કાલકાચાર્યે પંચમીની ચતુર્થી કરી ’ એટલો જ નિશીથચૂર્ણિ વિગેરે સૂત્રોમાં લેખ છે, યાકી એક દિવસ કે બે દિવસની ત્યાં ચર્ચા નથી, છતાં કોઈએ એક દિવસ પહેલાં કર્યાનું લખ્યું હોય તો ખોટું નથી, કેમકે પાંચમચક્રી ચોથ એક દિવસ પહેલાં આવતી હોવાથી સામાન્ય રીતે તેમ કહેવું અયોગ્ય નથી.

૧૫. પ્ર૦ પંચમીથી અનન્તર ચતુર્થીએ શ્રી કાલકાચાર્યે સંવત્સરી કર્યાનું કહે છે તે સાચું છે ?

ઉ૦ એવું સૂત્રોમાં તો લખ્યું નથી, પણ પાછલના કોઈ લેખકે તેમ લખ્યું હોય તો પણ કોઈ જાતનો વિરોધ આવતો નથી, કેમકે ચોથ હમેશાં પંચમીથી અનન્તર જ હોય છે.

૧૬. પ્ર૦ પંચમીથી અર્વાક્ દિવસે અર્થાત્ તેના પહેલા દિવસે સંવત્સરી કર્યાનો લેખ છે ?

ઉં સૂત્રોમાં તો ચતુર્થીએ સંવચ્છરી કર્યાનો જ લેખ છે, છતાં ક્રોધએ અર્વાંગ્દિવસે કર્યાનું લખ્યું હોય તો પણ વિરોધ જોવું નથી, કારણ કે ચતુર્થી હમેશાં પંચમીથી અર્વાંક (પહેલી) જ હોય છે.

૧૭. પ્ર૦ પંચમીને જોડે ચોથ હોવી જોઈએ એમ કહેવું ખરું છે ?
ઉં ચોથ હમેશાં પંચમીને જોડે જ હોય છે, આ વર્ષે પણ ચોથ પંચમીને જોડે જ છે.

૧૮ પ્ર૦ જે પંચમીને જોડે આ વર્ષે ચોથ છે તે પંચમી આરાધ્ય નથી અને આરાધ્ય બીજી પંચમી ચોથને જોડે નથી તો શું આમાં કંઈ વાંધો નહિ આવે ?

ઉં આમાં વાંધો શો હોઈ શકે ?, જે ક્રોધએ ચોથ પાંચમનું સાહચર્ય અથવા આનન્તર્ય લખ્યું છે તે સામાન્ય પંચમીને અંગે લખ્યું છે, નહિ કે આરાધ્ય પંચમીને અંગે, આવી સ્થિતિમાં ચોથ અને પાંચમ જોડે છે કે નહિ એટલું જ જોવાનું રહે છે. ‘ચોથ અને આરાધ્ય પાંચમ જોડે હોવી જોઈએ’ આવું ક્રોધએ લખ્યું જ નથી તો પછી ચોથ અને આરાધ્ય પંચમી જોડે છે કે નહિ એ જોવાની શી જરૂર છે ?

૧૯. પ્ર૦ ભાદરવા શુદ્ધિ પંચમી બે કરીને ચોથે સંવચ્છરી કરનારા પહેલી પંચમીને કંઈ તિથિ માનશે ?

ઉં ચોથે સંવચ્છરી કરનારા પહેલી પંચમીને પ્રથમ પંચમી કહેશે, કેમકે તે દિવસના સૂર્યોદયથી બીજા દિવસના સૂર્યોદય સુધી ૬૦ ઘડી સુધી પંચમી છે, જે દિવસે સૂર્યોદય વખતે જે તિથિ હોય તે દિવસે આઠે પહોર સુધી તેજ તિથિ માનવાનો અને ખોલવાનો વ્યવહાર છે, તેથી પંચમીની આરાધના ભક્ષે બીજી પાંચમે કરિયે, પણ પહેલી પાંચમને પાંચમ તો કહેવી જ જોઈએ. અન્યથા મૃષાવાદ લાગે.

૨૦. પ્ર૦ ‘ભાદરવા શુદ્ધિ પાંચમને ઉપાધ્યાય શ્રી ધર્મસાગરજીએ મુઠ્ઠા મા જેવી કહી છે’ એમ કહેવાય છે તે શું સાચું છે ? ઉ૦ એ કહેવું સાચું છે, ઉ. શ્રી ધર્મસાગરજીએ ભાદરવા શુદ્ધિ પાંચમને મરેલી માતા જેવી અને ચોથને કલ્પવેલડી સરખી કહી છે, વાંચો તેમના નીચે લખેલા કલ્પકિરણાવલીના શબ્દો—

“ મુञ्च मृतमातृसदृशीं पञ्चमां, स्वीकुरु च कल्पलता-
समां चतुर्थीं ”

અર્થ:—‘ મરેલી માતા જેવી પાંચમને મૂકી દે અને કલ્પવેલડી સરખી ચોથને સ્વીકાર કર.’

ઉપર પ્રમાણે ધર્મસાગરજી ભાદરવા શુદ્ધિ પાંચમને ‘મૃત માતા’ની ઉપમા આપીને તેનું નિરુપયોગીપણું બતાવે છે અને ચોથને કલ્પવેલડીની ઉપમા આપીને તેનું કાર્યસાધકપણું બતાવે છે, છતાં નવાઈ જેવું છે કે આજે ધર્મસાગરજીના જ ભક્તો ચોથને મૂકી પાંચમે સંવચ્છરી કરવાને તૈયાર થયા છે !

૨૧. પ્ર૦ કોઈ કહે છે કે પં. શ્રી વીરવિજયજી મહારાજે ભાદરવા શુદ્ધિ પાંચમને પર્વની ગણતરીમાંથી જ બાતલ કરી નાખી છે, તો શું એ કથન સત્ય છે ?

ઉ૦ હા, પં. વીરવિજયજી મહારાજે ભાદરવા શુદ્ધિ પાંચમ પર્વરૂપ નથી એમ પર્યુષણના ચૈત્યવન્દનમાં કહ્યું છે, જુઓ તે ચૈત્યવન્દનની નીચેની ગાથા—

“ नहि ए पर्वी पंचमी, सर्व समाणी चोथे ।

भवभीरु मुनि मानशे, भाख्युं अरिहानाथे ।

અર્થ:—‘ ભાદરવા શુદ્ધિ પાંચમ પર્વી નથી તેમ પાંચમ પણ નથી કેમકે કાલિકસૂરિએ પાંચમની ચોથ કરી તે દિવસથી

ચોથમાં આખી પાંચમ સમાઈ ગઈ છે, એ વાત જોના દિલમાં ભવનો ભય હશે તે મુનિવરો માન્ય કરશે એમ અહાંત પ્રભુએ કહેલ છે.’

૨૨. પ્ર૦ ભાદરવા શુદ્ધિ ચોથ એ હોય તો બીજી ચોથ માનવી કે પહેલી ?

ઉ૦ ભાદરવાની ચોથ એ હોય તો બીજી ચોથ પર્વ તરીકે માનવી જોઈએ, પહેલી નહિ.

૨૩. પ્ર૦ સં. ૧૯૩૦ તથા ૧૯૩૧ની સાલમાં ભાદરવા શુદ્ધિ ચોથો એ હતી કે પાંચમો ?

ઉ૦ તપાગચ્છમાન્ય શ્રી ચંદ્રપંચાંગમાં સં. ૧૯૩૦=૧૯૩૧ની સાલમાં ભાદરવા શુદ્ધિ ચોથો એ હતી એમ હસ્તલિખિત જુના ચંદ્રપંચાંગથી જણાય છે.

૨૪. પ્ર૦ કેટલાક લેખકો સં. ૧૯૩૦ની સાલમાં એ પાંચમો હોવાનું અને પહેલી પાંચમે બીજી ચોથ કર્યાનું લખે છે તે શું ખોટું છે ?

ઉ૦ આપણા માન્ય ચંદ્રપંચાંગને અનુસારે તે ખોટું જ છે, કેમકે ત્યાં સુધી આપણો ગચ્છ એકમતે ચંદ્રને જ માનતો હતો, અને ચંદ્રમાં એ ચોથો હતી, બીજા કોઈ અમાન્ય પંચાંગમાં એ પાંચમો હોય તો પણ ચંદ્રને પ્રમાણ માન્યા પછી બીજનો દાખલો કામ લાગે નહિ.

૨૫. પ્ર૦ ભાદરવા શુદ્ધિ પાંચમ એ હોય તો પહેલી પાંચમને બીજી ચોથ કરવાની આપણામાં પરમ્પરા છે કે નહિ ?

ઉ૦ ભાદરવા શુદ્ધિ પાંચમો એ હોય તો પહેલી પાંચમને બીજી ચોથ કરવાનો રિવાજ નથી, કેમકે ભાદરવા શુદ્ધિ ૫ કરતાં ૪ સંવચ્છરીની તિથિ હોવાથી વિશેષ મહત્વની છે, તેથી માસિકપર્વ પંચમીને ખાતર વાર્ષિકપર્વ ચતુર્થી એ માની શકાય નહિ.

૨૬. પ્ર૦ પહેલાં કોઈ વખતે એ પાંચમોમાં પહેલી પાંચમને ખીજી ચોથ માનીને સંવત્સરી કરવામાં આવ્યાનો દાખલો છે ખરો ?
 ઉ૦ પૂર્વે ભાદરવા શુદ્ધિ પાંચમીની વૃદ્ધિમાં ચતુર્થીની વૃદ્ધિ કર્યાનો કોઈ પણ દાખલો નથી, કેમકે પૂર્વે પર્વની વૃદ્ધિએ પૂર્વતિથિની વૃદ્ધિ કરવાની શ્દિ જ ન હતી તો એવો દાખલો મળે જ ક્યાંથી ?
૨૭. પ્ર૦ કોઈના કહેવા પ્રમાણે સં. ૧૮૪૨ અને ૧૯૦૫ ની સાલમાં ભાદરવા શુદ્ધિ પાંચમો એ હતી અને પહેલી પાંચમને ખીજી ચોથ માનીને સંવચ્છરી કરી હતી, શું એ કથન સાચું છે ?
 ઉ૦ એ કથનમાં કંઈ પણ પ્રમાણ નથી કે સંવત્ ૧૮૪૨ તથા ૧૯૦૫ માં ભાદરવા શુદ્ધિ ૫ એ હતી, કેમકે સં. ૧૭૭૦ થી ૧૮૯૫ સુધીમાં શ્રી ચંદ્રપંચાંગમાં દ્રક્ત એકજ વાર ભાદરવા શુદ્ધિ ૫ ની વૃદ્ધિ થઈ હતી અને તે પણ સં. ૧૭૮૦ માં. સં. ૧૯૦૫ માં પણ એ પાંચમો ન હતી આથી જણાય છે કે જેઓ ૧૮૪૨ અને ૧૯૦૫ માં એ પાંચમો થયાનું કહે છે તે ચંદ્રપંચાંગને અનુસારે નથી.
૨૮. પ્ર૦ ભાદરવા શુદ્ધિ ૪ નો ક્ષય હોય તો સંવચ્છરી ક્યારે કરાય ?
 ઉ૦ ભાદરવા શુદ્ધિ ૪ નો ક્ષય હોય તો સંવચ્છરી ભા. શુ. ૩ ના દિવસે કરવી, કેમકે ચોથ ત્રીજમાં ભળવાથી ત્રીજના દિવસે તેનો ભોગવટો હોય છે.
૨૯. પ્ર૦ ભાદરવા શુદ્ધિ ૫ નો ક્ષય હોય તો સંવચ્છરી ક્યારે કરાય ?
 ઉ૦ ભા. શુ. ૫ નો ક્ષય હોય ત્યારે સંવચ્છરી ભા. શુ. ૪ ના દિવસે જ કરાય, કેમકે તે દિવસે ઔદયિક ચોથ કાયમ હોય છે.

૩૦. પ્ર૦ પૂનમના ક્ષયમાં જ્યેમ તેરસનો ક્ષય કરાય છે તેમ ભાદરવા શુદ્ધિ ૫ ના ક્ષયમાં ભા. શુ. ૩ નો ક્ષય ન કરી શકાય ?

ઉ૦ પૂનમના ક્ષયમાં તેરસનો ક્ષય કરવાની રૂઢિ પણ નિરાધાર છે, તેમ કરવામાં કોઈ પણ શાસ્ત્રનો આધાર નથી, વલ્લી પંચમીના ક્ષયમાં તેનો તપ પૂર્વતિથિમાં કરવાનો શ્રી હીર-પ્રશ્નમાં લેખ છે, તે ભાદરવા શુદ્ધિ ૫ મી ના સંબન્ધમાં જ છે, માટે ભા. શુ. ૫ ના ક્ષયમાં ૩ નો ક્ષય કદપણ તે નિરાધાર છે.

૩૧. પ્ર૦ પૂનમના ક્ષયમાં તેરસનો ક્ષય કરવાનો શ્રી હીરપ્રશ્નમાં લેખ હોવાનું શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી કહે છે તે શું સાચું નથી ?

ઉ૦ સાગરજીનું તેમ કહેવું અચ્ચર નથી, કેમકે શ્રી હીરપ્રશ્નમાં પૂનમના ક્ષયમાં પૂનમનો તપ તેરસે કરવાનું તો લખ્યું છે પણ તેરસનો ક્ષય કરવાનું લખ્યું નથી.

૩૨. પ્ર૦ ભાદરવા શુદ્ધિ ૫ ના ક્ષયમાં ભા. શુ. ૪ ના દિવસે સંવચ્છરી કરાયાના દાખલા છે ?

ઉ૦ સંવત ૧૯૫૨ ની સાલમાં શ્રીધરના ચણ્ડૂ પંચાંગમાં ભાદરવા શુદ્ધિ ૫ નો ક્ષય હતો, આ ઉપરથી ભરૂચનિવાસી શેઠ અનુપચંદ્રભાઈએ શ્રી વિજયાનન્દસૂરિજી (આત્મારામજી) મહારાજને પત્રદ્વારા પૂછાવેલ કે 'આ વખતે ભાદરવા શુદ્ધિ ૫ નો ક્ષય છે તો તે કાયમ રાખવો કે પંચમીને ખાતર પર્યુષણનો દિવસ ફેરવવો' અનુપભાઈના આવા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રી આત્મારામજી મહારાજે લખ્યું કે 'પર્યુષણનો દિવસ બદલવા કરતાં પંચમીનો ક્ષય માનવો સારો છે.'

શ્રી આત્મારામજી મહારાજ તો તે પછી જોઈ શુદ્ધિ ૮ મે સ્વર્ગવાસી થઈ ગયા, પણ શેઠ અનુપચંદભાઈએ તેમના વિચારની તેમના તેમજ ખીજા સંઘાડાના સાધુઓને ખબર આપીને સલાહ પૂછી અને ઘણા ખરાની તે પ્રમાણે કરવાની જ સલાહ મળતાં તે વર્ષે ૫ નો ક્ષય ગણી ઔદયિક ચોથે સંવત્સરી કરવામાં આવી હતી, એમ અનુપભાઈના જીવન-ચરિત્રમાં લખ્યું છે.

એજ રીતે સં. ૧૬૬૧ તથા ૧૬૮૯ની સાલમાં પણ પંચમીનો ક્ષય માનીને ચોથે સંવત્સરી કરાઈ હતી, માત્ર શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી અને તેમના શિષ્યોએ સં. ૧૬૫૨ અને ૧૬૮૯ માં આખા તપ-ગત્સથી જુદા પડીને ત્રીજે સંવત્સરી કરી હતી.

૩૩. પ્ર૦ સં. ૧૬૫૨ ની સાલમાં શ્રી આત્મારામજી મહારાજે ભાદરવા શુદ્ધિ ૬ નો ક્ષય માન્યો હતો એમ કોઈ કહે છે તે શું સાચું છે ?

ઉ૦ શ્રી આત્મારામજી મહારાજને ચંદ્રપંચાંગ માન્ય હતું છતાં તપાગણની પર્વતિથિની ક્ષયવૃદ્ધિ સંબંધી પ્રણાલિકાને ધ્યાનમાં લઈને ખીજા પંચાંગના આધારે તેમણે છંદનો ક્ષય માનવાની સલાહ આપી હતી, પણ તે સર્વમાન્ય નહોતી થઈ, તપગત્સના તે સમયના શ્રી પુણ્યે ૫ મીનો ક્ષય માનવાની સલાહ આપવાથી અમદાવાદ વિગેરે ઘણા ભાગમાં પંચમીનો ક્ષય માનીને ચોથે સંવત્સરી કરી હતી.

૩૪. પ્ર૦ સં. ૧૬૫૨ ની સાલમાં ચણ્ડુ પંચાંગમાં ભાદરવા શુદ્ધિ ૫ નો ક્ષય હતો પણ ખીજાં કેટલાંક પંચાંગોમાં ભાદરવા શુદ્ધિ ૬ નો ક્ષય હોવાથી ભાદરવા શુદ્ધિ ૬ નો ક્ષય માનવાનો ભાવનગરના સંઘે ૫. શ્રી ગંભીર વિજયજીની હયાતીમાં ઠરાવ

કર્થી હતો એમ 'જૈન ધર્મપ્રકાશ' નામના માસિકમાં લખેલું છે તે શું સાચું છે ?

ઉ૦ સં. ૧૯૫૨ ના જુલૈ વદ ૮ દિને અમદાવાદના એક શ્રાવકના ઉપર લખેલ પત્રમાં તો પં. શ્રી ગંભીરવિજયજી પંચમીના ક્ષયને અદ્વેષથી ક્ષય કરવાની વાત જણાવતા નથી, પરંતુ પંચમીનું કૃત્ય ચોથમાં સમાઈ ગયાનું જણાવે છે, છતાં તે પછી ભાવનગરના શ્રાવકસંઘની સલાહથી ભા. શુ. ૬ નો ક્ષય માનવાનો નિશ્ચય થયો હોય તો ના કહેવાય નહિ, 'સયાજી-વિજય' નામના વર્તમાન પત્રના એક લેખથી પણ તે વખતે વડોદરામાં પંચમીને અદ્વેષે છઠ્ઠો ક્ષય માન્યો હતો એમ સમગ્રય છે. આથી જણાય છે કે ૧૯૫૨ માં કોઈ કોઈ ગામમાં બીજા પંચાંગનો આધાર લેખને પંચમીને અદ્વેષે છઠ્ઠો ક્ષય માન્યો હતો.

૩૫. પ્ર૦ આ વર્ષે પણ બીજા પંચાંગને આધારે પંચમીને અદ્વેષે છઠ્ઠી વૃદ્ધિ માની લેવામાં આવે તો સંવચ્છરી સંબન્ધી મતભેદ મટી શકે ખરો ?

ઉ૦ જોએ પંચમીની વૃદ્ધિ કરવી યોગ્ય ન ગણતા હોય તેઓ બીજા પંચાંગને આધારે છઠ્ઠી વૃદ્ધિ માની લે તો ઝઘડો શાન્ત થઈ શકે છે.

૩૬. પ્ર૦ સં. ૧૯૮૯ ની સાલમાં ચંડાશુચંદ્રમાં ભાદરવા શુદ્ધિ ૫ નો ક્ષય હતો, છતાં બીજા કોઈ પંચાંગમાં ભા. શુ. ૬ નો ક્ષય હોવાથી તેના આધારે ૬ નો ક્ષય માનીને શ્રી વિજયદાન સૂરિજીએ ચોથે સંવચ્છરી કર્યાનું કોઈ કહે છે તે શું સાચું છે ?

ઉ૦ એ કથન પણ સત્યથી વેગળું છે, શ્રી ચંડાશુચંદ્ર પંચાંગ માન્ય હોય અને તેમાં ૫ નો ક્ષય હોય તો પંચમીનો જ ક્ષય

માન્યો ગણાય, શ્રી દાનસૂરિજીએ આગ્રહિઓનો દુરાગ્રહ જોઈ
 ૬ નો ક્ષય માનવાનું કહ્યું હોય તેથી વાસ્તવિક રીતે ૬ નો ક્ષય
 કર્યો કહેવાય નહિ. છતાં જો બીજા પંચાંગમાંના ૬ ના ક્ષયને
 પ્રમાણ માનીને તે વખતે પંચમી કાયમ રાખ્યાનું કહેવાતું હોય
 તો આ વખતે પણ બીજા પંચાંગમાં ૬ ની વૃદ્ધિ છે તેને
 પ્રમાણ માની ગુરુવારે એક જ પંચમી માનીને ચોથ ને બુધવારે
 સંવચ્છરી કરવી જોઈએ. ચંડાશુચંદ્રમાં ૫ નો ક્ષય છતાં જો
 બીજા પંચાંગનો ૬ નો ક્ષય માની શકાતો હોય તો ચંડાશુ-
 ચંદ્રમાં ૫ મીની વૃદ્ધિએ બીજા પંચાંગની ૬ ની વૃદ્ધિ માનવામાં
 શી હરકત છે?, ન્યાય તો બન્ને બાબતુ સરખોજ કહેવાય !

૩૭. પ્ર૦ ચોમાસીથી સંવચ્છરી ૫૦ દિવસે કરવાનું કહ્યું છે ખરું?

ઉ૦ ચોમાસીથી સંવત્સરી એક માસ અને વીસ રાત્રિ વીત્યે
 કરવાનું કહ્યું છે કે જેના તાત્પર્ય રૂપે ૫૦ દિવસો કહી
 શકાય, છતાં આ ૫૦ રાત્રિદિવસો દિવસની ગણનાએ નહિ
 પણ પક્ષની ગણનાએ ગણવાના છે, ત્રણ પખવાડાના ૪૫
 દિવસો અને આષાઠની ૨, ભાદરવાની ૩, એ ૫ રાત્રિઓ મલીને
 ૫૦ રાત્રિઓ ગણતાં સંવચ્છરી પહેલાં ૫૦ દિવસ રાતનો
 હિસાબ મલી પણ રહે છે, આકી દિનગણનાયે રાત્રિદિવસની
 ગણના કરતાં પર્યુષણ સુધીમાં કોઈ તિથિક્ષય આવતો તે વર્ષે
 પર્યુષણ ચોમાસી પછી ૪૯ રાત્રિ દિવસ વીત્યે થતાં, અને
 ક્ષય ન આવતો ત્યારે ૫૦ રાત્રિ દિવસો વીત્યે આવતાં,
 એકંદર એક યુગના ૫ વર્ષોમાં ૪ વાર પર્યુષણ ૪૯ રાત્રિ
 દિવસ વીત્યે આવતાં અને એક વાર ૫૦ રાત્રિ દિવસ વીત્યે,
 છતાં સામાન્ય રીતે પર્યુષણ ૫૦ દિવસો વીત્યે કર્યા કહેવાતાં
 એનું કારણ એ જ કે ૫૦ ની સંખ્યા દિનગણનાએ નહિ
 પણ પક્ષગણનાએ ગણાતી હતી.

૩૮. પ્ર૦ વર્તમાન ન્યોતિષ-પદ્ધતિ પ્રમાણે આપણાં પર્યુષણુ ૫૦ દિવસે જ આવે છે કે આઘાં પાછાં ?

ઉ૦ વર્તમાન ન્યોતિષ-પદ્ધતિ પ્રમાણે પણ પર્યુષણુ ૫૦ દિવસે જ આવવાં જોઈયે એવો કંઈ જ નિયમ નથી, ઘણી વાર ૫૦ દિવસે આવે, ત્યારે કોઈ કોઈ વાર ૫૧ અને ૪૯ દિવસે પણ આજ કાલ પર્યુષણુ આવે છે, છેલ્લાં ૨૫ વર્ષોમાં સં. ૧૯૭૦--૧૯૭૧--૧૯૭૨--૧૯૮૦ અને ૧૯૮૯ માં ૫૧ દિવસે પર્યુષણુ થયાં હતાં, સં. ૧૯૭૫ માં ૪૯ દિવસે અને શેષ વર્ષોમાં ૫૦ દિવસે પર્યુષણુ થયાં હતાં, આથી સમજાશે કે ચૌમાસીથી ૫૦ દિવસે જ સંવચ્છરી પર્વ આવે એવો એકાન્ત નિયમ નથી. ખરી રીતે તો શાસ્ત્રાનુસારે ૫૦ રાત્રિ-દિવસ વીત્યે પર્યુષણુ પર્વ આવવું જોઈયે.

૩૯. પ્ર૦ ચૌમાસી ચૌદશના દિવસે જે વાર હોય તે જ વાર સંવચ્છરીના દિવસે હોવો જોઈયે એ કહેવું ઘરાબર છે ?

ઉ૦ ચૌમાસી અને સંવચ્છરી એક જ વારની હોવી જોઈયે એવો કોઈ પણ નિયમ નથી, ઘણી વાર એ બંને જુદા જુદા વારોમાં પણ હોય છે, દાખલા તરીકે સં. ૧૯૫૧ માં ચૌમાસી શુક્રવારી હતી અને સંવચ્છરી શનિવારી, સં. ૧૯૫૨ માં ચૌમાસી ગુરુવારી હતી અને સંવચ્છરી શુક્રવારી, સં. ૧૯૭૧ માં ચૌમાસી રવિવારી હતી અને સંવચ્છરી સોમવારી હતી. સં. ૧૯૮૯ માં ચૌમાસી ગુરુવારી હતી અને સંવચ્છરી શુક્રવારી, આથી જણાશે કે ચૌમાસી અને સંવચ્છરીનો એકજ વાર હોય એવો કોઈ પણ નિયમ નથી.

૪૦. પ્ર૦ ખેસતું વર્ષ અને સંવચ્છરી એક જ વારે આવે એ કહેવું શું ખરૂં છે ?

ઉં એસતા વર્ષનો અને સંવચ્છરીનો એકજ વાર હોય એવો નિયમ નથી. ઘણી વાર આ બંનેના વારો જુદા જુદા હોય છે, ઉદાહરણ તરીકે સં. ૧૯૫૦ ની સંવચ્છરી સોમવારી હતી અને એસતું વર્ષ મંગળવારિયું હતું. સં. ૧૯૬૭ ની સંવચ્છરી રવીવારી હતી અને એસતું વર્ષ સોમવારિયું, એજ રીતે સં. ૧૯૬૮ ની સંવચ્છરી શનિવારી હતી અને એસતું વર્ષ રવિવારીયું હતું, એથી સમગ્રશે કે સંવચ્છરી અને એસતા વર્ષે એકજ વાર હોય એવો ખાસ નિયમ નથી.

૪૧. પ્રં ગણેશચોથ અને આપણી સંવચ્છરી એકજ દિવસે હોય એવો નિયમ ખરો કે નહિ ?

ઉં ગણેશચોથ અને સંવચ્છરી એકજ દિવસે હોવાનો એકાંત નિયમ નથી, કેટલીક વાર એ પર્વો જુદાં પણ આવે છે.

૪૨. પ્રં આપણે સંવચ્છરી ચોથની કરીયે છતાં તે દિવસે પ્રતિક્રમણના ટાઇમે પાંચમ હોવી જોઈયે, એમ કોઈ કહે છે તે બરાબર છે ?

ઉં એ કહેવું બરાબર નથી. આપણા તપાગચ્છની સમાચારી પરચખાણના ટાઇમે તિથિ જોવાનું કહે છે, પ્રતિક્રમણના ટાઇમે પાંચમ હોવી જોઈયે એવી માન્યતા તપાગચ્છની નહિ પણ આંચલિયા, લુંકા, પાચચંદિયા આદિ બીજા ગચ્છવાલાઓની છે.

૪૩. પ્રં જે વખતે સંવચ્છરી પાંચમની હતી તે વખતે જ્ઞાનપંચમીનો ઉપવાસ જુદો કરવો પડતો હશે ?

ઉં પંચમીનો ઉપવાસ સંવચ્છરીના ઉપવાસ ભેગો ગણાતો હતો.

૪૪. પ્ર૦ જ્યારે પહેલી પાંચમને ખીજ ચોથ માનવામાં કોઈ શાસ્ત્ર-ધાર કે વૃધ્ધ પરમ્પરાનો આધાર નથી તો ઘણા આચાર્યો પહેલી પાંચમે સંવચ્છરી કરવાનો આગ્રહ શા માટે કરતા હશે? ઉ૦ આ આગ્રહનું કારણ શાસ્ત્ર-પ્રમાણ અથવા પરમ્પરા નથી પણ આ ખેંચતાણનું મૂલ કારણ આચાર્યોનું મનોમાલિન્ય છે, ગયા વર્ષે શ્રી વલ્લભસૂરિજીએ જૈન પત્રમાં રવિવારે સંવચ્છરી કરવાનો પ્રોગ્રામ બહાર પાડ્યો અને તે પછી થોડાજ વખતમાં મુંબઈ ખાતે શ્રી રામચન્દ્રસૂરિજી તરફથી શનિવારે સંવચ્છરી કરવાનું જાહેર થયું. આ જાહેરાતનો અર્થ શ્રી વલ્લભસૂરિજીને માનનાર વર્ગે ઉલટો કર્યો, એટલુંજ નહિ પણ સામાન્ય જનસમુદાય પણ પ્રાય એમજ સમન્યો કે ‘રામવિજયજીને અને વલ્લભવિજયજીને આપસમાં વિરોધ હોવાથી વલ્લભવિજયજીની વાત તોડવા માટે રામવિજયજી શનિવારે સંવચ્છરી કરવાનું કહે છે’ આ પ્રકારની ગેરસમજ ફેલાવવામાં તેમના વિરોધી આચાર્યોએ પણ પૂરો ભાગ ભજવ્યો, શ્રી નેમિસૂરિજી અને શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી જે ઘણા વખતથી રામવિજયજીને નીચું દેખાડવાની તક જોઈ રહ્યા હતા આ વખતે વધારે સક્રિય થયા. શ્રી નેમિસૂરિજીએ મેસાણાની પાઠશાલાના મેનેજર અને શ્રી નીતિસૂરિજીના ભક્ત પં. પ્રભુદાસને રાધનપુર મોકલી અમદાવાદના પ્રતિષ્ઠિત આચાર્યોના ઠરાવના નામથી શ્રી નીતિસૂરિજીને રવિવાર-પક્ષમાં સ્થિર કર્યા, ખીજે પણ જ્યાં જ્યાં એમનું ચલણ હતું ત્યાં માણસો મોકલીને રવિવાર પક્ષને મજબૂતી આપી અને શનિવારે સંવચ્છરી કરનાર વર્ગ તોફાની છે, નવો પંચ કાઢે છે આવી વાતોથી જૈનસમાજને બડકાવ્યો. આમ પરરપરના મનો-માલિન્યના કારણે જ આ વખતે શનિ-રવિ અને યુધ્-ગુરના પક્ષ પડ્યા છે, અન્યથા પૂર્વે જેમ પંચમીનો ક્ષય ગણીને

ચોથે સંવત્સરી કરવામાં આવી હતી તેમજ ગયા વર્ષમાં અને આ વર્ષમાં પાંચમની વૃદ્ધિ માનીને શનિવારે અને બુધવારે સંવત્સરી કરવામાં કંઈ જ વાંધો ન હતો.

(૨) પંચાંગ વિષે—

૪૫. પ્ર૦ આપણામાં લૌકિક ટીપણું માનવાનો લેખ છે કે નહિ ?
 ઉ૦ ‘આપણામાં વર્તમાનકાલે પર્યુષણાદિ પર્વ અને દીક્ષાદિનાં મુહૂર્તો લૌકિક ટીપણાને આધારે નિશ્ચિત કરાય છે,’ એમ શ્રી કુલમંડનસુરિજીએ પોતાના વિચારામૃતસંગ્રહ ગ્રન્થમાં લખ્યું છે.

૪૬. પ્ર૦ જ્યારે આપણામાં લૌકિક ટીપણાને આધારે પર્વારાધન કરવાનો જૂનો લેખ છે તો પૂર્વે આપણામાં ક્યું લૌકિક ટીપણું મનાતું હશે ?

ઉ૦ પ્રાચીન—પદ્ધતિનું પંચાંગ વિચ્છેદ થયા પછો તત્કાલ આપણામાં ક્યું લૌકિક પંચાંગ મનાતું હશે એ કહેવું મુશ્કેલ છે, પણ છેલ્લાં લગભગ ૪૦૦ વર્ષથી આપણામાં જ્ઞેધપુરનું ચણ્ડપંચાંગ મનાતું આવ્યું છે એમાં તો શંકા નથી.

૪૭. પ્ર૦ આજકાલ આપણામાં ચણ્ડાંશુચણ્ડ પંચાંગ પ્રામાણિક મનાય છે એ વાત ખરી છે ?

ઉ૦ હાં, ફેટલાક સમયથી આપણો તપાગચ્છ શ્રીધરના ચણ્ડાંશુચણ્ડ પંચાંગને પ્રામાણિક માને છે.

૪૮. પ્ર૦ ચણ્ડાંશુચણ્ડ પંચાંગ આપણામાં ક્યારથી પ્રમાણ મનાવા લાગ્યું છે ?

ઉ૦ લગભગ સંવત્ ૧૮૩૫ સુધીમાં આપણામાં જ્ઞેધપુરનું હસ્તલિખિત ‘ચણ્ડ’ પંચાંગ પ્રમાણ મનાતું હતું, પણ તે

પછી ધીરે ધીરે શ્રીધરના છાપેલ 'ચંદ્ર'નો પ્રચાર થવાથી હસ્તલિખિત 'ચંદ્ર'ની માન્યતા ઓછી થઈ અને છાપેલ 'ચંદ્ર'ની માન્યતા સર્વત્ર પ્રચલિત થઈ, એજ છાપેલ શ્રીધરી ચંદ્ર પાછલથી ચંડાંશુચંદ્ર એ નામથી પ્રસિદ્ધ થયું જે આજસુધી એજ નામથી નીકળે છે અને આપણા ગરબમાં પ્રમાણભૂત મનાય છે.

૪૯. પ્ર૦ 'ચંડાંશુચંદ્ર ૧૯૩૫ પછી માન્ય થયું' એ કથનમાં કંઈ પ્રમાણ છે ?

ઉ૦ જ્યાં ત્યાં યતિયોના ભંડારોમાં સંવત્ ૧૯૩૫ સુધીનાં લિખિત ચંદ્ર પંચાંગો જ અધિક મલે છે. આથી જણાય છે કે ત્યાં સુધી તપાગચ્છના ગાદીપતિ આચાર્યો તેમજ તેમના આદેશી યતિઓ ચંદ્રપંચાંગને જ પ્રમાણ માનતા હતા.

૫૦. પ્ર૦ આપણાં ભીતિયાં પંચાંગો ચંડાંશુચંદ્રને આધારે તૈયાર થાય છે કે બીજા કોઈ પંચાંગને આધારે ?

ઉ૦ ભીતિયાં પંચાંગો ચંદ્રાંશુચંદ્રને અનુસારે તૈયાર થઈને છપાય છે, કેમકે આવાં પંચાંગો નિકળવા માંડયાં તે પૂર્વે ચંડાંશુચંદ્ર આપણાંમાં પ્રચલિત થઈ ગયું હતું.

૫૧. પ્ર૦ જ્યારે ભીતિયાં પંચાંગો છપાતાં ન હતાં ત્યારે તેવાં કોઈ જૈન પંચાંગો બનતાં હતાં ખરાં ?

ઉ૦ ભીતિયાં પંચાંગોના સમય પહેલાં જ્યોતિષના જાણકાર સાધુ-યતિયો તો હસ્તલિખિત ચંદ્રપંચાંગ રાખતા અને સામાન્ય સાધુ-યતિયો તથા જાણકાર શ્રાવકો તે પંચાંગને અનુસારે લખેલી વાર્ષિક પર્વોની ટીપો પોતાની પાસે રાખતા હતા.

૫૨. ભીતિયાં પંચાંગોમાં પર્વતિથિની હાનિવૃદ્ધિ ન લખવાનું કંઈ કારણ હશે ?

ઉં કારણ કંઈ જ નહિ, માત્ર સુગમતાને ખાતર આ રૂઢિ દાખલ કરવામાં આવી હતી, કારણ કે આપણામાં પર્વતિથિ વધે ત્યારે વધેલી બીજી તિથિએ તે પર્વતિથિની આરાધના કરવાનો નિયમ છે, છતાં ભીંતિયાં પંચાંગ જોનારા બધા જ આ નિયમને જાણનારા ન હોય અને આવી અવસ્થામાં એ બીજો વાંચીને કોઈ તો મુંઝાય અને કોઈ બીજાને બદલે પહેલી જ બીજો બીજાની પર્વ તરીકે આરાધના કરી એસે, આમ થોડું ભણેલ અને ખાસ કરીને સ્ત્રી વર્ગમાં પર્વારાધનને અંગે અવ્યવસ્થા અને ભૂલ ન થાય એટલા માટે પહેલી તિથિને તેની પૂર્વતિથિના નામે ઓળખાવાની પદ્ધતિ ભીંતિયાં પંચાંગોમાં દાખલ થઈ હતી.

એજ રીતે પર્વતિથિનો ક્ષય હોય અને તે પંચાંગમાં ન લખાય તો થોડું ભણેલ મનુષ્યો બીજા અથવા પાંચમ-કે જોનો ક્ષય થયો છે; પંચાંગમાં ન જોઈને મુંઝાય કે 'અમુક તિથિ જ નથી તો તેની આરાધના કેવી રીતે કરવી?', જો કે પર્વતિથિના ક્ષયમાં તેની આરાધના પહેલાંની તિથિમાં કરવાનો આપણા ગચ્છનો નિયમ છે, છતાં દરેક મનુષ્ય આ નિયમને જાણનાર ન હોય તેથી તેવાઓની મુંઝવણ ટાલવાને માટે ક્ષયતિથિ જે પૂર્વતિથિએ આરાધવાની હોય તે પૂર્વ-તિથિને જ પર્વતિથિના નામે લખવાનો રિવાજ ચાલુ કરીને અભણ મનુષ્યોની મુંઝવણ ટાલી.

૫૩. પ્ર૦ આપણામાં 'પર્વતિથિ વધે ઘટે નહિ' એમ કહેવાય છે તેને કોઈ શાસ્ત્રનો આધાર છે કે નહિ ?

ઉં 'પર્વતિથિ વધે ઘટે નહિ' એ કયનમાં કોઈ પણ શાસ્ત્રનો આધાર નથી, કેમકે સૂર્યપત્રત્તિ, ચંદ્રપત્રત્તિ, જ્યોતિષકરણક આદિ પ્રાચીન જ્યોતિષ શાસ્ત્રોનો વર્તારો જે વખતે ચાલતો

હતો તે વખતે પણ તિથિની હાનિવૃદ્ધિ થતી હતી એમ ઉમાસ્વાતિજીના “ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા, વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા ।” આ વચનથી સિદ્ધ થાય છે. ફરક એટલો જ કે આજે એક જ ચાંદ્ર માસમાં તિથિની વધવટ થાય છે ત્યારે પૂર્વે ચાન્દ્રમાસમાં તિથિનો ક્ષય થતો હતો અને સૌર માસમાં વૃદ્ધિ.

૫૪. પ્ર૦ શ્રી ઉમાસ્વાતિજીનું ઉક્ત વાક્ય લૌકિક પંચાંગને અનુસારે થતી તિથિની હાનિવૃદ્ધિની અપેક્ષાએ લખાણું છે એમ કોઈ કહે છે તે ધરાધર છે ?

ઉ૦ આ કથન ધરાધર નથી. વર્તમાન રૂપમાં તિથિ-હાનિ-વૃદ્ધિનું વિધાન કરનાર લૌકિક પંચાંગ-પદ્ધતિ ઈ. સ. ના ત્રીજા સૈકામાં દાખલ થઈ છે, તે પહેલાંની લૌકિક તિથિપત્રક-પદ્ધતિ પણ જ્ઞૈનજ્યોતિષ-પદ્ધતિ જેવી જ હતી, તેથી જો પ્રાચીન પદ્ધતિના જ્યોતિષમાં તિથિ-ક્ષય વૃદ્ધિને સ્થાન ન હોત તો ઉમાસ્વાતિજીને તેની આરાધનાની વ્યવસ્થા આપવાની જરૂરત જ ન પડત. શ્રી ઉમાસ્વાતિજીએ લૌકિક પંચાંગની નવ્ય-પદ્ધતિથી થતી તિથિ-હાનિ વૃદ્ધિને અંગે વ્યવસ્થા આપી હોવાનો પણ સંભવ નથી, કેમકે ભગવાન ઉમાસ્વાતિ વાયકજીનો સમય લગભગ વિક્રમની પ્રથમ શતાબ્દી છે ત્યારે નવી પદ્ધતિનાં લૌકિક પંચાંગો વિક્રમની ચોથી શતાબ્દી પહેલાં નહોતાં બનતાં, આથી સિદ્ધ છે કે શ્રી ઉમાસ્વાતિ વાયકે આપેલ વ્યવસ્થા નવીન પદ્ધતિનાં લૌકિક પંચાંગોની તિથિ-હાનિ-વૃદ્ધિને અંગે નહિ પણ પ્રાચીન પદ્ધતિનાં તિથિપત્રકોને લગતી જ છે.

આ ઉપરથી જોએ ‘ ઉમાસ્વાતિજીનું વાક્ય લૌકિક ટીપ્પણાને અનુસારે છે. ’ એમ માને છે તેઓ યા તો એમ કહે કે એ વાક્ય શ્રી ઉમાસ્વાતિ વાયકનું જ નથી અને નહિ તો

પ્રાચીન-પદ્ધતિના પંચાંગમાં પણ તિથિની હાનિવૃદ્ધિ થતી હતી એમ સ્વીકારે. એમાંથી એક વાતનો સ્વીકાર કર્યા સિવાય તેમનો દૂરકારો નથી.

૫૫. પ્ર૦ પૂર્વે આપણા જ્ઞેન પંચાંગમાં પર્વતિથિની હાનિવૃદ્ધિએ પર્વતિથિનીજ હાનિવૃદ્ધિ લખાતી કે તે પહેલાંની અપર્વતિથિની ?

ઉ૦ પૂર્વે જ્ઞેન સૂત્રોને આધારે અનતાં અને લૌકિક પંચાંગને આધારે અનતાં દરેક જ્ઞેન પંચાંગોમાં જે તિથિના વૃદ્ધિ હાનિ આવતી તેની જ લખાતી, દાખલા તરીકે સં. ૧૮૭૦ની સાલમાં શ્રાવણ વદિ અમાવસનો ક્ષય હતો અને લૌકિક પંચાંગને આધારે અનેક જ્ઞેન પંચાંગમાં પણ ક્ષય જ લખ્યો હતો. તેજ વર્ષમાં ભાદરવા શુદ્ધિ ૪ એ હતી અને એ જ લખી હતી, તેજ વર્ષમાં આસો જ શુદ્ધિ ૮ એ હતી અને ૧૫ નો ક્ષય હતો તો તે ક્ષયવૃદ્ધિ અને કાયમ રાખ્યાં હતાં, અને સાતમે ઓલી એસાડી આઠમે એ કરી ચૌદશે તે પૂરી કરી હતી.

૫૬. ચંડાંશુચંદ્ર પંચાંગમાં સંસ્કાર કરીને તે ઉપરથી જ્ઞેન પંચાંગ અનાવવાનું કોઈ કહે છે તો શું સંસ્કાર આપવાની વાત સાચી છે ?

ઉ૦ સંસ્કારની વાત નિરાધાર છે, પંચાંગો અને છે તે વખતે જ જ્યાં જે સંસ્કાર આપવાના હોય તે અપાઇ જાય છે, પાછળથી કોઈ સંસ્કાર આપી શકાતા નથી.

૫૭. પ્ર૦ શ્રી ઉમાસ્વાતિનું “ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા. વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા” એ વચન પંચાંગમાં સંસ્કાર કરવાનું નથી જણાવતું ?

ઉ૦ ભગવાન ઉમાસ્વાતિનું ઉક્ત વચન સંસ્કાર કરવાનું નથી જણાવતું પણ પર્વતિથિની હાનિવૃદ્ધિમાં તેનું પર્વકૃત્ય કર્યાં કરવું તેની વ્યવસ્થા કરવાનું જણાવે છે.

૫૮. પ્ર૦ આજકાલ આપણાં ભીતિયાં પંચાંગો જુદાં જુદાં નીકળે છે તે એક ન થઈ શકે ?

ઉ૦ જો તિથિસંબંધી માન્યતામાં બધા એક મત થઈને કોઈ એક જ સંસ્થાની મારફત પંચાંગો કાઢવાની વ્યવસ્થા કરે તો પંચાંગ એક નિકળી શકે.

(૩) પર્વની હાનિવૃદ્ધિએ અપર્વની હાનિવૃદ્ધિ વિષે-

૫૯. પ્ર૦ શ્રી સાગરાનન્દસુરિજી 'ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા' એ શ્રી ઉમાસ્વાતિના વચનનો અર્થ 'ક્ષયમાં પૂર્વતિથિનો ક્ષય કરવો' એવો કરે છે તે ખરાખર છે ?

ઉ૦ આ વચનનો સાગરાનન્દસુરિજી સાવ ખોટો અર્થ કરે છે, શ્રી ઉમાસ્વાતિજીનાં ઉક્ત વચનો ક્ષયવૃદ્ધિનાં જણાવનારાં નથી પણ ક્ષયવૃદ્ધિમાં આરાધના ક્યાં કરવી તેનો ખુલાસો આપનારાં છે, અને તેનો ખરો અર્થ "પર્વતિથિના ક્ષયમાં તેનું આરાધન પૂર્વતિથિમાં કરવું અને વૃદ્ધિમાં ઉત્તર તિથિએ" એ પ્રમાણે છે. શ્રી સાગરાનન્દસુરિજી પોતે પણ પર્વતિથિની ચર્યામાં નહોતા પડયા ત્યારે એ વચનનો આવો જ અર્થ કરતા હતા, જુઓ તેમનું નીચેનું લખાણ—

"ક્ષય થતાં પૂર્વની તિથિમાં આરાધનાની જરૂર અને તેનું કારણ—" "અને આજ કારણથી ખીજ પાંચમ વિગેરે પર્વતિથિઓનો ક્ષય હોય છે ત્યારે તે તે પર્વતિથિની આરાધના પહેલે દિવસે કરી લેવામાં આવે છે, કેમકે તે તે પર્વતિથિનો ભોગવટો તે તે આગલી સૂર્ય ઉદયવાલી તિથિની પહેલાં પહેલાં ગઈ ગયો હોય છે, x x x પણ ત્રીજ, છઠ, નોમ વિગેરે સૂર્યોદયવાળી તિથિઓમાં ખીજ, પાંચમ, આઠમ માનવા જવું તે જુઠ અને કલ્પના માત્ર જ છે."

(સિદ્ધચક્ર, વર્ષ ૪, અંક ૪, પૃ. ૮૭)

૬૦. પ્ર૦ ઉપરના સાગરજીના લખાણમાં તો ખુલ્લી રીતે પર્વ-તિથિના ક્ષયમાં તેની આરાધના પૂર્વતિથિમાં કરી લેવાનું જણાવ્યું છે તો આજકાલ તેઓ પૂર્વતિથિનો ક્ષય કરવાનું શા આધારે કહેતા હશે ?

ઉ૦ આધાર બીજો કંઈ નહિ, માત્ર તેમની આગ્રહી પ્રકૃતિ જ તેમ કરાવે છે.

૬૧. પ્ર૦ જ્યારે સાગરજી પોતે પોતાના ક્ષેત્રમાં ત્રીજો બીજ, છઠે પાંચમ, નોમે આઠમ કરવી તેને જૂઠું અને કલ્પના માત્ર હોવાનું કહે છે તો પાંચમે ચોથ કરવાનું કહેવું એ જૂઠું નહિ ?
ઉ૦ ખરેખર જૂઠું જ છે, પણ પકડાઈ ગયેલી વાત તેમનાથી છોડાતી નથી !

૬૨. પ્ર૦ આપણામાં એ પૂનમોએ એ તેરસ કરવાની રૂઠિ ચાલે છે તે પ્રામાણિક ખરી કે નહિ ?

ઉ૦ ‘ એ પૂનમોએ કે એ અમાવસોએ એ તેરસો કરવાની રૂઠિ પ્રામાણિક કહી શકાય નહિ, કેમકે તે છેલ્લા સમયના અગીતાર્થ પરિગ્રહધારી શ્રી પૂજ્યોના સમયમાં ચાલેલી છે તેથી શાસ્ત્રાધારે એ પ્રામાણિક ઠરી શકે નહિ.

૬૩. પ્ર૦ જ્યારે એ પૂનમે એ તેરસ કરવાની રૂઠિ અગીતાર્થ શ્રી પૂજ્યોની ચલાવેલી હતી અને તેમાં કોઈ શાસ્ત્ર પ્રમાણ ન હતું તો તે સુવિહિત સંવિગ્ન સાધુઓએ કેમ માની લીધી હશે ?

ઉ૦ જે સમયમાં એ રૂઠિ ચાલી છે તે સમયમાં સંવિગ્ન સુવિહિત સાધુઓની સખ્યા ઘણી જ થોડી હતી, જ્યારે શ્રી પૂજ્યોની આજ્ઞામાં રહેનારા યતિઓ ગામેગામ ફેલાયા હતા, બીજા શ્રી પૂજ્યોનું ગચ્છપતિ તરીકે સંવેગી સાધુઓ ઉપર દબાણ પણ રહેતું હતું, આવી સ્થિતિમાં આવી આપ્યોને

અંગે જે કંઈ શ્રી પૂજ્યો કહેતા તે અધું સાધુઓ અને યતિ-
ચોને માની લેવું પડતું હતું.

૬૪. 'સવેગી સાધુઓને શ્રી પૂજ્યોનું માની લેવું પડતું હતું,' એ
કથનમાં કંઈ પ્રમાણ છે ?

ઉં સં. ૧૯૨૮ તથા ૧૯૨૯ના ભાદરવા શુદ્ધિ ૧ એ હતી
તેને અદલે તપાગચ્છના શ્રી પૂજ્ય ધરણેન્દ્રસૂરિજીએ આજ્ઞા
કરીને ડહેલાને ઉપાશ્રયે, વીરના ઉપાશ્રયે, લુહારની પોળે,
વિમળને ઉપાશ્રયે શ્રાવણ વદિ ૧૩ એ કરાવી હતી એમ જુના
હેંડગ્ગિલોથી જણાય છે.

૬૫. પ્ર૦ જ્યારે આપણામાં એ પૂનમોની એ તેરસો કરવાની
૩ઠિ થોડા વખતથી ચાલી આવે છે તો હવે એને શા માટે
ઉઠાવી દેવી જોઈયે ?

ઉં આ એ પૂનમની એ તેરસ કરવાની ૩ઠિએ જ આપણામાં
તિથિ સંબંધી ઘણી ખરી ગેરસમજ ડેભી કરી છે. પ્રારંભમાં
ચૌદશ પૂનમના છઠ્ઠી મુંઝવણ દૂર કરવા પૂરતો જ પ્રશ્ન
થયો હતો અને એ પૂનમની એ તેરસ કરવાની હિમાયત થઈ
હતી, પણ તે દાખલ થવા પછી તેના જ દાખલાથી એ ખીજે
એ એકમ, એ પાંચમે એ ચોથ, એ આઠમે એ સાતમ કરવાની
પણ ૩ઠિ દાખલ થઈ અને છેવટે એજ એ તેરસના દાખલાને
આગળ કરીને શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી જેવાઓ ભાદરવા
શુદ્ધિ પત્તી વૃદ્ધિએ ક્તો વૃદ્ધિ કરવાનો આગ્રહ કરવા લાગ્યા,
આ અંધી ભૂલો અને કદાચહોની ઉત્પત્તિનું મૂલ કારણ ઉપર્યુક્ત
તેરસની વૃદ્ધિની ૩ઠિ જ છે.

૬૬. પ્ર૦ એ પૂનમની વૃદ્ધિએ એ તેરસ કરવાની ૩ઠિ પ્રમાણે એ
પાંચમે એ ત્રીજ કરવી શું યોગ્ય નથી ?

ઉં બિદ્કુલ યોગ્ય નથી, કેમકે પ્રથમ તો બે પૂનમોની બે તેરસો કરવાની રૂઠિ જ શાસ્ત્રીય નથી, માત્ર ચૌદશ પૂનમનો છઠ કાયમ રાખવા માટે તે ચલાવી લેવાઈ છે, તો પછી તેના દાખલાથી બે ત્રીજે શી રીતે કરી શકાય ?, કારણ કે ચોથ પાંચમનો છઠ કરવાનો તો હોતો નથી ?, આ પાંચમી તો માત્ર તિથિ તરીકે જ આરાધવાની છે, તો પાંચમને સ્થાને ત્રીજ બે કરીને ચોથ પાંચમ બોડે રાખવા માટે આ ખોટી તિથિવૃદ્ધિ શા માટે કરવી બેઠ્યે ?, આજે મમતામાં પડીને ગુરુવાર પક્ષ પાંચમો-લક્ષ્મી બન્યો છે, પણ ખરી રીતે તે પાંચમીની આરાધના કરશે કે વિરાધના ? તેનો બે છાતી ઉપર હાથ મૂકીને તે પોતે જ વિચાર કરશે તો જણાયા વગર નહિ રહે કે તે આરાધ્ય પાંચમીને સંવચ્છરીને બોડે રાખી આરાધનાને બદલે આરંભ-સમારંભ કરીને તેની વિરાધના કરશે, ગુરુવારી સંવચ્છરીના આગ્રહવાલાઓ ખરેખર બે પાંચમીની આરાધનાની જ ચિન્તા કરતા હોય તો ચોથે જ સંવચ્છરી કરે અને પહેલી પાંચમે પારણાં કરી બીજી પાંચમે પાંચમી તિથિની યથાર્થ રીતે આરાધના કરે.

૬૭. પ્ર૦ ‘પર્વતિથિની વૃદ્ધિમાં પૂર્વતિથિની વૃદ્ધિ કરવાનો રિવાજ શાસ્ત્રીય છે.’ એમ શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી કહે છે તે શું બરાબર નથી ?,

ઉં સાગરજીનું ઉપર મુજબનું કથન કેવલ કપોલ-કલ્પિત છે, બે એ કથનમાં શાસ્ત્રાધાર હોય તો તેઓ કેમ બતાવતા નથી ?

૬૮. ‘તત્ત્વતરંગિણી ગ્રન્થમાં પાંચમની વૃદ્ધિએ ત્રીજની વૃદ્ધિ કરવાનો લેખ છે’ એમ શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી કહે છે તે શું સાચું નથી ?

ઉં શ્રી સાગરજીનું એ કથન હલાહલ જૂઠું છે, જે તત્ત્વ-તરંગિણીમાં આવે લેખ હોત તો શ્રી સાગરજી આજ સુધી તે લખ્યા વગર રહેત નહિ, ખરો વાત તો એ છે કે તત્ત્વ-તરંગિણીના નામથી ભોલા લોકોને બ્રમણમાં નાખવાની એ યાજ છે, અમોએ તત્ત્વતરંગિણીને સારો રીતે વાંચી છે, તેમાં સાગરજી કહે છે તેવો કોઈ પણ પાઠ નથી, ઉલ્ટું તત્ત્વ-તરંગિણી ઉપરથી તો એ પાંચમની એ ત્રીજ અથવા એ ચોથ કરવાની વાતનું જ ખંડન થાય છે, ચૌદશના ક્ષયમાં પૂનમે ચૌદશ કરવાની ખરતરગચ્છની માન્યતાનું ખંડન કરતાં ઉં શ્રી ધર્મસાગરજી તત્ત્વતરંગિણીમાં લખે છે કે ‘ચૌદશનો પૂનમમાં આરોપ કરવો તે ખોટો છે, કેમકે વીતી ગયેલી ચૌદશનો ભોગવટો પૂનમે હોતો નથી.’ તત્ત્વતરંગિણીના આ વચન પ્રમાણે એ પાંચમે એ ચોથ માનવી તે પણ ખોટું જ ઠરે છે, કેમકે ચોથ વીતી જવાથી પહેલી પાંચમે તેનો ભોગ-વટો રહેતો નથી અને જ્યાં જેનો ભોગવટો ન હોય ત્યાં તે તિથિનો આરોપ કરવો તે મૃષાવાદ જ કહેવાય.

(૪) પર્વની હાનિવૃદ્ધિમાં અપર્વની હાનિવૃદ્ધિ ન માનવાથી ઉભો થતી શંકાઓ વિષે—

૬૯. પ્ર૦ મગશિર વદિ દશમના ક્ષયે ત્રણ એકાસણા કેવી રીતે કરશે ?

ઉં મગશિર (પોષ) વદિ ૧૦ ના ક્ષય વખતે વદિ ૮-૯-૧૧ દિવસોમાં ત્રણ એકાસણાં કરશે.

૭૦. પ્ર૦ ચૈત્રી અથવા આસોજની ઓલીમાં કોઈ પણ તિથિ ઘટ-વધ હશે ત્યારે ઓળી ક્યારથી એસશે ?

ઉં ઓલીમાં કોઈ પણ તિથિ તૂટતી હશે તો ઓલી શુદ્ધ

૬ થી બેસશે અને વધતી હશે તો ૮ થી બેસશે એવી ૯ દિનની જ થશે.

૭૧. પ્ર૦ કાર્તિકી અમાવસ્યાના ક્ષયમાં દીવાલીનો છઠ્ઠા કેવી રીતે કરાશે ?

ઉ૦ જ્યારે કાર્તિકી અમાવસ્યાનો ક્ષય હોય છે ત્યારે દીવાલી અવશ્ય કરીને ચૌદશની જ હોય છે તેથી છઠ્ઠા તેરશ-ચૌદશે થશે, પોષધ અને ઉપવાસમાં તેરસ લઈ શકાશે પણ પાક્ષિક તો ચૌદશે જ થશે.

૭૨. કાર્તિક શુદ્ધિ ૧ નો ક્ષય હશે તે વખતે ગૌતમસ્વામિના કેવલ-જ્ઞાનનો ઉત્સવ ક્યારે થશે ?

ઉ૦ જ્યારે કાર્તિક શુદ્ધિ ૧ નો ક્ષય હશે ત્યારે દીવાળી અવશ્ય ચૌદશની જ હશે તેથી ચૌદશે પાક્ષિક તથા દીવાળી થશે અને અમાવસ્યાના દિવસે શ્રી ગૌતમસ્વામીના કેવલજ્ઞાનનો ઉત્સવ થશે.

૭૩. પ્ર૦ કાર્તિકી પૂનમનો ક્ષય માનતાં સાધુઓ ચૌમાસી-પ્રતિક્રમણ ક્યારે કરશે અને વિહાર ક્યારે કરશે ?

ઉ૦ ચૌમાસી-પ્રતિક્રમણ ચૌદશની સાથે સંબંધ છે અને વિહાર ચૌમાસીના બીજા દિવસની સાથે, તેથી ચૌદશે ચૌમાસી પ્રતિક્રમણ કર્યા પછી બીજા દિવસે એકમે સાધુઓ વિહાર કરશે.

૭૪. પ્ર૦ કાર્તિક શુદ્ધિ ૧૪ અથવા ૧૫ ના ક્ષયમાં તિથિઓ ભેલી કરીને શું અઠાહિ સાત દિવસની માનશે ?

ઉ૦ કાર્તિકી ચૌદશ પૂનમ કે તે પહેલાંની ગમે તે તિથિનો ક્ષય હશે તો પણ ચૌદશ આઠમે દિવસે આવે એવા હિસાબે અઠાહિઓ બેસશે, અઠાહિ આઠ દિવસની જ ગણાશે, ન્યૂનાધિક નહિ.

૭૫. પ્ર૦ કાર્તિકી પૂનમના ક્ષય વખતે ચૌદશ પૂનમ ભેલો ગણુતાં પૂનમની યાત્રા ક્યારે કરાશે ?

ઉ૦ કાર્તિકી પૂનમની યાત્રા ચૌમાસી પ્રતિક્રમણુ કર્યા પછી એકમને દિવસે કરાશે ન્યારે ચૌમાસી પૂનમની હતી ત્યારે પણ એમ જ થતું હતું.

૭૬. પ્ર૦ કાર્તિકી ચૌદશ પૂનમ ભેલી માનતાં સાધુઓનું ચૌમાસું ક્યારે બદલાશે ?

ઉ૦ ચૌમાસી પ્રતિક્રમણુના બીજા દિવસે ચૌમાસું હમેશાં બદલાય છે તેમ બદલાશે કશી હરકત નથી.

૭૭. પ્ર૦ ચૌમાસી ચૌદશ પછીની પૂનમનો ક્ષય માનતાં કાર્તિકી પૂનમે બંધાતો શ્રી શત્રુંજયનો પટ ક્યારે જુહારાશે ?

ઉ૦ ચૌમાસીને બીજે દિવસે પટ જુહારાશે, ન્યારે પૂનમે ચૌમાસી હતી ત્યારે એમજ થતું હતું.

૭૮. પ્ર૦ કાર્તિક શુદ્ધ ૧પનો ક્ષય હશે ત્યારે ચૌમાસીની અસન્નઝાય કેવી રીતે ગણાશે ?

ઉ૦ ચૌમાસીની અસન્નઝાય ચૌદશના મધ્યાનહથી જ ગણાશે.

(૫) તિથિચર્યાના સાહિત્ય વિષે—

૭૯. પ્ર૦ શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીની તરફથી “ શ્રી તિથિ હાનિ વૃદ્ધિ વિચાર ” નામના ચર્યા લેખનાં એ પાનાં છપાઈને બહાર પડ્યાં છે તે બરાબર છે ?

ઉ૦ અમ્હારી પાસેનાં લખેલ પાનામાં અને સાગરજીએ છપાવેલ પાનામાં કેટલેક ઠેકાણે ફેરફાર છે. આ ચર્યાનાં પહેલાં અને છેલ્લાં વાક્યો લખેલા કોઈપણ પાનામાં નથી, તેથી જણાય છે કે એ ભાગ સાગરજી તરફથી ઉમેરાયો છે.

૮૦. પ્ર૦ આ છપાયેલ પાનાંવાલા ચર્યા લેખના બનાવનાર કોણ છે ?

ઉ૦ આ ચર્યા લેખના કર્તાનો પત્તો નથી.

૮૧ પ્ર૦ આ છાપેલ પાનાવાલી ચર્ચા પ્રામાણિક ગણાય ખરી ?
 ઉ૦ જ્યારે એના કર્તાનું જ ઠેકાણું નથી તો પ્રામાણિક કેવી રીતે માની શકાય ?, “ પુરુષવિશ્વાસે વચનવિશ્વાસઃ ” એ નિયમ પ્રમાણે પ્રથમ એના કર્તા પ્રામાણિક પુરુષ તરીકે સિદ્ધ થાય તો જ એ ચર્ચા લેખવાળી હકીકત ઉપર વિશ્વાસ મૂકી શકાય, અન્યથા આવી નામ દામ વગરની ચર્ચાની કંઈ જ કિમ્મત ન ગણાય.

૮૨ પ્ર૦ આવાં જ તિથિચર્ચાને અંગે બીજી રીતે લખાયેલ પાનાં ક્યાંઈ મલ્લે છે ?

ઉ૦ હા, અમ્હારી પાસે એક ત્રણ પાનાની લખેલી પ્રત છે, તેમાં આજકાલની પૂનમના ક્ષયમાં તેરસનો ક્ષય કરવાની રૂઢિનું ખંડન કર્યું છે, એટલું જ નહિ પણ ભાદરવા શુદ્ધિ પ ના ક્ષયમાં તેનો તપ ૪ ચોથે અને ચોથના ક્ષયમાં ત્રીજે કરવાનું વિધાન કર્યું છે.

૮૩ પ્ર૦ શ્રી નીતિસૂરિજી કહે છે કે અમ્હારી પાસે શ્રી દેવવાચકજીની અને શ્રી યશોવિજયજીની બનાવેલી એવી ગાથાઓ છે કે જેના આધારે પર્વ તિથિની હાનિવૃદ્ધિમાં અપર્વની હાનિવૃદ્ધિ કરવાનું સિદ્ધ થાય છે, તેઓ એવી ગાથાઓનાં પાનાં છપાવવાના છે એમ પણ સંભલાય છે, તો શ્રી દેવવાચકજી અને ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજીની એવા ભાવની ગાથાઓ હોય તો પ્રમાણુ માનવી કે નહિ ?

ઉ૦ ‘ દેવવાચક ’ એ શ્રી નન્દીસૂત્રના કર્તાનું નામ છે, જે શ્રી દેવર્દિગણિ ક્ષમાશ્રમણજીનું જ નામાન્તર ગણાય છે, આવા યુગપ્રધાનનું કથન પ્રમાણુ માનવામાં કોઈપણ જૈન નામધારીને વાંધો હોઈ શકે નહિ, પણ વાત એટલી જ છે કે જેમની

સાથે શ્રી દેવવાચકજીનું નામ જોડાયેલું છે તે ગાથાઓ પરીક્ષા માંગે છે, શ્રી દેવવાચકજી પૂર્વધર હતા, તેમની વાણી કેટલી બધી અર્થગંભીર છે તે શ્રી નન્દીસૂત્ર વાંચનારથી અજ્ઞાત નથી, આવી ચર્ચાસ્પદ અને ઢંગધડા વગરની ગાથાઓ મહા-વિદ્વાન પૂર્વધર સ્થવિર શ્રી દેવવાચકજીની બનાવેલી માની લેવી એ પોતાની પરીક્ષા-શક્તિની ખામી સૂચવનારું છે, ખરી વાત તો એ છે કે કોઈ તિથિચર્યાના રસિકે પોતાની માન્યતા સિદ્ધ કરવા માટે એ ગાથાઓ સ્વયં બનાવી શ્રી દેવવાચકજીના નામે ચઢાવીને તેમનું નામ કલંકિત કર્યું છે, એજ વાત શ્રી યશોવિજયજીની ગાથાઓની આખતમાં સમજવાની છે, શ્રી યશોવિજયજીની પ્રામાણિકતાની છાપ મારવા માટે પોતાની ગાથામાં ' જસવિજય ' નામ લખી દે તેથી તે રચના શ્રી યશોવિજયજીની થઈ જતી નથી, શ્રી યશોવિજયજીના કોષ-પણુ ગ્રન્થમાં એ ગાથાઓ છે નહિ. વળી તેમના બીજા ગ્રન્થોની વિદ્વતાપૂર્ણ ભાષાની સાથે મેળવતાં એ ગાથાઓની ભાષા અને રચના-પદ્ધતિ બિંદુલ હલકા પ્રકારની છે, તેથી એ ગાથાઓ યશોવિજયજીની માનવીએ તેમની મસ્કરી કરવા બરોબર છે.

તિથિચર્યાને અંગે આવી આવી અનેક ગાથાઓ પક્ષ-વાદિઓએ લખી કાઢેલી જેવામાં આવે છે કે જેના મૂળ ગ્રન્થનું નામ નથી, બનાવનારનું ખરું નામ નથી, કોઈ પણ પ્રામાણિક ગ્રન્થકારે તેનો પ્રમાણુ તરીકે ઉપયોગ કર્યો નથી, છતાં આવી અપ્રામાણિક ગાથાઓ અને લખાણોનો ઓઠો લેવો અને છપાવીને પ્રચાર કરવો એ પ્રામાણિક માણસને તો શોભા આપનારું નથી જ.

૮૪ પ્ર૦ શ્રી નેમિસૂરિજી તથા શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી તેમની પાસે

જનાર શ્રાવકોને સમજાવે છે કે ‘પંચમીથી અનન્તર ચતુર્થીએ શ્રી કાલકાચાર્યે’ પર્યુષણા કર્યાનો નિશીથ ચૂર્ણિમાં લેખ છે,’ તો શું નિશીથચૂર્ણિમાં એવો કોઈ લેખ છે ?

ઉં નિશીથના દશમા ઉદ્દેશમાં પર્યુષણાનો અધિકાર છે, અને પંચમીથી ચોથે પર્યુષણા શા કારણે થઈ તેનો ખુલાસો તે ઉદ્દેશાની ચૂર્ણિમાં જણાવેલો છે, પણ ત્યાં ‘અનન્તર’ ચતુર્થી અથવા એ અર્થને જણાવનારો ખીજો કોઈપણ શબ્દ નથી, જે નિશીથ ચૂર્ણિમાં આવે. ભાવ જણાવનાર પાઠ હોત તો શ્રી સાગરજી આજસુધી બાહર પાડયા વગર રહેત ખરા ? ખરી વાત તો એ છે કે તે ચૂર્ણિમાં આવતા “અણાગય ચ્ચડ્ઠ્થીય” એ પદમાંના “અણાગયા” શબ્દનો ‘અનન્તર’ એવો અર્થ કરીને તેઓ સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષાને ન જાણનાર ગૃહસ્થોને ભરમાવે છે, “અણાગયા” એ પ્રાકૃત શબ્દનું સંસ્કૃતરૂપ “અનાગતા” એવું થાય છે કે જેનો અર્થ ‘આગામી’ અથવા ‘આવતી’ એવો થાય છે, પણ કોઈ કોશ કે વ્યાકરણથી તેનો અર્થ “અનન્તર” એવો થતો નથી, એજ કારણ છે કે તેઓ નિશીથ ચૂર્ણિવાલી એ વાતને બાહર પાડતા નથી.

(૬) સંવચ્છરી નિર્ણયના શાસ્ત્રાર્થ વિષે—

૮૫ પ્ર૦ સંવચ્છરી સંબંધમા મતભેદના સમાધાન માટે શા શા પ્રયત્નો થયા છે ?

ઉં સંવચ્છરી સંબંધી મતભેદ દૂર કરવા માટે ગયા ચોમાસામાં જ અમોએ શ્રી નેમિસૂરિજી, શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી અને શ્રી નીતિસૂરિજીને પત્રદ્વારા પ્રાર્થના કરી હતી, પણ કોઈના તરફથી સંતોષકારક ઉત્તર મલ્યો ન હતો.

૮૬ પ્ર૦ તમે અમદાવાદ આવ્યા તે વખતે શ્રી નેમિસૂરિજી અમદાવાદમાં હતા એમ 'સમયધર્મ' પત્રમાં લખ્યું છે તે શું ખરાખર છે ?

ઉ૦ સમયધર્મનું તે લખાણ પાયા વગરનું છે, કેમકે અમો સં. ૧૯૯૩ ના માગશર શુદ્ધિ ૧૩ ના દિવસે અમદાવાદ આવ્યા હતા, જ્યારે શ્રી નેમિસૂરિજી તે પૂર્વે લગલગ બે અઠવાડીયા ઉપર અમદાવાદથી વિહાર કરી ગયા હતા.

૮૭ પ્ર૦ ગયા વર્ષમાં શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીની સાથે તમ્હારે શાસ્ત્રાર્થની વાત થઈ હતી ખરી ?

ઉ૦ ગયા ચોમાસામાં મ્હારે શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીની સાથે પત્ર વ્યવહાર થયો તે દરમિયાન મેં શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીને જણાવ્યું હતું કે 'આપણી વચ્ચેના પત્રવ્યવહાર કોઈ મધ્યસ્થ જ્યોતિષી પંડિતની પાસે મોકલીને નિર્ણય કરાવી લઈએ, પણ શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ આમાં જ્યોતિષી પંડિતની જરૂર નથી એમ જણાવ્યું હતું.

૮૮ પ્ર૦ આ વર્ષે પાછી શાસ્ત્રાર્થની વાત કેવી રીતે ચાલી ?

ઉ૦ આ વર્ષે પાછી શાસ્ત્રાર્થની વાત કેવી રીતે ચાલી તેનો મ્હને જાતિ અનુભવ તો નથી પણ પાટણવાલા સંઘવી શેઠ નગીનદાસ કરમચંદ્રે મુંબઈ સમાચારના અધિપતિને આપેલ ઇન્ટરવ્યુમાં જણાવ્યા પ્રમાણે શાસ્ત્રાર્થની વાત પાછી ગયા શીયાળામાં ખંભાત મુકામે શ્રી નેમિસૂરિજીના મુખથી નિકળી હતી પણ તેનું પરિણામ જણાયું ન હતું.

૮૯ પ્ર૦ જામનગરમાં શાસ્ત્રાર્થ વિષે પાછી વાતચીત ચાલી તેની તમને ખબર હતી :

ઉ૦ જામનગરમાં શાસ્ત્રાર્થ વિષે વાત ચાલ્યાની અમને કશી

ખબર ન હતી, પણ જ્યારે વૈશાખ શુદ્ધિ પહેલી ખારસે શેઠ નગીનભાઈ કરમચંદ અને જીવતલાલ પ્રતાપશી અમદાવાદ આવ્યા ત્યારે જ જામનગરમાં શી વાતો થઈ રહી છે તેની અમને ખબરે પડી હતી.

૯૦ પ્ર૦ શેઠ નગીનદાસે અને જીવતલાલે તમને શાસ્ત્રાર્થ સંબંધી એગ્રીમેન્ટ ઉપર સહી કરવાનું કહ્યું તેની સાથે ખંભાત આવવાનું જણાવ્યું હતું ?

ઉ૦ હા, મહારી ખંભાતમાં જરૂર પડશે એમ તેઓએ જણાવ્યું હતું, પણ હું યોગમાં હોવાથી પૂ. પા. શ્રીઆચાર્યમહારાજે ખંભાત મોકલવા વિષે તદ્દન અશક્યતા બતાવી હતી અને સાથે જ શાસ્ત્રાર્થની યોજના અમદાવાદ ખાતે રાખવાનું સૂચવ્યું હતું, જેના ઉત્તરમાં તે ગૃહસ્થોએ બનતા પ્રયાસે અમદાવાદ ખાતે શાસ્ત્રાર્થની ગોઠવણ કરવા કબૂલ કર્યું હતું.

૯૧ પ્ર૦ જ્યારે તમહાણે ખંભાત જવું અશક્ય હતું તો પછી શાસ્ત્રાર્થના એગ્રીમેન્ટ ઉપર સહી કેવા વિચારથી કરી હતી ?

ઉ૦ તે એગ્રીમેન્ટ શાસ્ત્રાર્થ કરનારી વ્યક્તિઓ પૂરતું જ ન હતું પણ શાસ્ત્રાર્થનું પરિણામ સ્વીકારનાર માટે પણ તેમાં સહી કરવાને અવકાશ હતો, એ કારણથી જ જામનગરના આચાર્યો તરફથી પાંચ સહીઓ લાવવાની ભલામણ થઈ હતી, જે તેમાં શાસ્ત્રાર્થ કરનારાઓની જ સહી લેવાનું હોત તો વયોવૃદ્ધ આચાર્યથી વિજયસિદ્ધિસૂરીશ્વરજીની સહી લેવાનો આગ્રહ જામનગરના આચાર્યો ન કરત, આથી ખુદલું હતું કે તે સહીઓ શાસ્ત્રાર્થના અંતે જે સર્વ-સમ્મત નિર્ણય થાય તે કબૂલ કરવાની પ્રતિજ્ઞા રહે હતી અને એજ ભાવનાથી અમોએ સહી કરી આપી હતી.

૯૨ પ્ર૦ જ્યારે તમે આ વખતે અમદાવાદ છોડી શકો એવી સ્થિતિમાં ન હતા તો પછી તાર દ્વારા શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીને શાસ્ત્રાર્થનું આબ્હાન કેવી રીતે કર્યું ?

ઉ૦ અમેએ શ્રી સાગરજીને આબ્હાન નહોતું કર્યું, પણ તેમનું આબ્હાન સ્વીકારીને અમદાવાદ આવીને ચર્ચા કરવા તેમને માનપૂર્વક પ્રાર્થના કરી હતી.

૯૩ પ્ર૦ શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ શાસ્ત્રાર્થ માટે ચોટીલા સુધી આવવાનું સ્વીકાર્યું હતું તો અમદાવાદથી ચોટીલા સુધી અર્ધ માર્ગે જવાની તમ્હારી ફરજ હતી કે નહિ ?

ઉ૦ આબ્હાનકાર શ્રી સાગરજી હોઈ તેઓ વાદી હતા અને 'વાદી પ્રતિવાદીને પોતાની પાસે અથવા અર્ધ માર્ગે બોલાવી શકે નહિ પણ તે પોતે જ પ્રતિવાદી બોલાવે ત્યાં જય' એવો વાદનો નિયમ હોઈ અર્ધ માર્ગે જવાની મ્હારી નહિ, પણ આબ્હાનકાર તરીકે સાગરજીની પોતાની જ અમદાવાદ આવવાની અથવા તો એલેંજ પાછી ખેંચી લેવાની ફરજ હતી.

૯૪ પ્ર૦ તમ્હારો અને શ્રી સાગરજીનો શાસ્ત્રાર્થ સંબંધી તારવ્યવહાર શાથી બંધ પડ્યો ?

ઉ૦ સમય ઓછો હોવાથી પત્રવ્યવહારથી પહોંચી ન શકાય એમ વિચારીને અમેએ તારવ્યવહાર ચાલુ કર્યો હતો પણ અમ્હારા ખાસ મુદ્દાઓનો ઉત્તર સાગરજી આપતા ન હતા, એટલું જ નહિ પણ સમતોલપણું ખોધને તેઓ હલકા શબ્દોમાં ટીકા કરવા લાગ્યા હતા, આથી તારવ્યવહારનું પરિણામ શૂન્ય બેઠને પત્રદ્વારા વાત કરવાનો નિશ્ચય કર્યો, અને આ પરિસ્થિતિને સ્પષ્ટ કરતો એક વિસ્તૃત પત્ર અમેએ તા. ૨૩ જુન સને ૧૯૩૭ ના રોજે શ્રી સાગરજી ઉપર લખ્યો, અને

ત્યારથી જ અમ્હારો શાસ્ત્રાર્થ સંબંધી તારવ્યવહાર અંધ પડ્યો.

૯૫ પ્ર૦ તે પત્રનો શ્રી સાગરજીએ શો ઉત્તર આપ્યો !

ઉ૦ આજે લગલગ દોઢ મહીનો થવા આવ્યો છતાં અમ્હારા તે પત્રનો સાગરજી તરફથી કંઈ પણ ઉત્તર મળ્યો નથી.

૯૬. પ્ર૦ તે પત્રમાં લિખિત શાસ્ત્રાર્થ કરવા માટે સાગરજીને લખ્યું હતું ખરૂં ?

ઉ૦ હાં, અમોએ તે પત્રમાં લિખિત શાસ્ત્રાર્થના અનેક માર્ગો સૂચવ્યા હતા, કારણકે અમ્હારી ઈચ્છા કોઈ પણ રીતે તિથિ સંબંધી મતભેદ દૂર કરવાની હતી.

૯૭. પ્ર૦ શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી ઉપર કરેલ તારમાં શ્રી નેમિસૂરિજીનું નામ પણ હતું એ સાચી વાત છે ?

ઉ૦ હા, એક એ તારમાં શ્રી નેમિસૂરિજીનું નામ પણ લખ્યું હતું, કારણકે શાસ્ત્રાર્થની યોજના શ્રી નેમિસૂરિજીથી થઈ હોવાથી, અને ખંભાત આવવાને બહાને જામનગરથી શ્રી સાગરજી નિકળ્યા ત્યારે પણ તેઓએ તેમની સાથે વિહાર કર્યો હોવાથી નેમિસૂરિજીને પણ પ્રાર્થના કરવી જરૂરી હતી, પણ જામનગરના તારોમાં શ્રી નેમિસૂરિજીનો નામોલ્લેખ માત્ર પણ ન આવવાથી અમોએ પછીના તારોમાં તેમનું નામ લખવાનું છોડી દીધું હતું.

૯૮. પ્ર૦ હવે શાસ્ત્રાર્થની વાત હમેશાંને માટે પડતી મૂકાઈ કે એ સંબંધમાં હિલચાલ થશે ?

ઉ૦ અમોએ મતભેદ નિરાકરણ માટે ન્યાયયુક્ત ૪ ઉપાયો સાગરજીને જણાવ્યા હતા છતાં તેમના તરફથી પ્રત્યુત્તર ન આવવાથી શાસ્ત્રાર્થની વાત હાલ અંધ પડી છે, છતાં હજી

પણુ શ્રી સાગરજી અથવા ગુરુવારે સંવચ્છરી કરવાના હિમાયતી કોઈ પણ આચાર્ય અથવા વજનદાર સાધુ અચ્છરી સાથે મૌખિક અથવા લિખિત શાસ્ત્રાર્થ કરવા ઇચ્છે તો અમે તૈયાર છીએ.

૯૯. પ્ર૦ પં૦ ભવાનીશંકર શર્માએ ગુરુવાર પક્ષ તરફથી બુધવાર-પક્ષને શાસ્ત્રાર્થની ચેલેન્જ આપી ત્યારે તેની સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરવાને બુધવાર પક્ષ તરફથી કોઈ તૈયાર થયું હતું ?

ઉ૦ પં. ભવાનીશંકરની તપાસ કરાવતાં જણાયું કે તે કોઈ બેકાર માણસ છે. ગુરુવારપક્ષ તરફથી તેને કોઈએ નીમ્બો નથી પણ કેટલાક યુવકસંઘના માણસોને પક્ષમાં લઈ શ્રી નેમિસુરિજીના સંઘાડાના મુનિ વલ્લભવિજયજી અને તેમના ભક્તોએ અમદાવાદમાં ઉત્તેજના ફેલાવી કીચડ ઉડાડવાની સ્થિતિ ઉભી કરવાના વિચારથી તેને ઉભો કર્યો હતો, આ સ્થિતિમાં આવી બિનજવાબદાર વ્યક્તિની સાથે માધાફેડ કરવામાં ઉતરવું એના જેવાઓનું જ કામ હતું, છતાં બુધવાર પક્ષના અમુક ગૃહસ્થોએ તેને ગુરુવારના કોઈ પણ આચાર્યના પ્રતિનિધિત્વની સાથે શાસ્ત્રાર્થ માટે લલકાર્યો હતો, પણ આમ તેમ ફાંફાં મારવા છતાં તેને ગુરુવાર પક્ષના કોઈએ પ્રતિનિધિત્વ ન આપવાથી તે સ્વયં ચુપ થયો હતો.

૧૦૦. પ્ર૦ પૂ૦ પા. વયોવૃદ્ધ આચાર્યશ્રીવિજયસિદ્ધિસૂરીશ્વરજી, શ્રી વિજયદાનસુરિજીના સંઘાડાના દાક્ષિણ્યને લીધે બુધવાર પક્ષમાં ભડ્યાનું કહેવાય છે તે યથાર્થ છે કે ?

ઉ૦ લોકોની એ ધારણા તદ્દન ખોટી છે, આચાર્ય શ્રી કોઈના દાક્ષિણ્યથી અથવા કોઈના કહેવાથી બુધવારે સંવચ્છરી કરવા ધારે છે એમ નથી પણ તેમને પોતાને જ એ વસ્તુ ખરી લાગવાથી તેમ કરવાનો નિર્ણય કર્યો છે, કેમકે સં, ૧૯૫૨

ની સાલમાં ભાદરવા શુદ્ધિ પાંચમને લીધે ચોથનો ક્ષય ન કરવાનું એમની જ હયાતીમાં છાણી મુકામે નિર્ણીત થયું હતું તેથી એમનું કહેવું છે કે જેમ ૧૯૫૨ માં તથા ૧૯૬૧ તથા ૧૯૮૯ માં પાંચમીનો ક્ષય છતાં ચતુર્થીનો દિવસ આઘો પાછો કર્યો ન હતો તેજ રીતે ભાદરવા શુદ્ધિ પાંચમીની વૃદ્ધિમાં પણ પાંચમીના નિમિત્તે ચતુર્થીનો દિવસ જતો ન કરી શકાય, ભાદરવા શુદ્ધિ પાંચમીની વૃદ્ધિમાં પહેલી પાંચમીએ ખીજ ચોથ કર્યાનો પૂર્વાકાલીન કોઈ દાખલો પણ નથી, તેથી ભાદરવા શુદ્ધિ પાંચમીને માટે ચોથના દિવસમાં ફેરફાર કરવો યોગ્ય ન લાગવાથી જ એએશ્રી ખુધવારે વારતવિક્ર ચોથે સંવચ્છરી કરવાના નિર્ણય ઉપર આવ્યા છે.

૧૦૧. પ્ર૦ તમે સંશોધનકાર્યમાં રસ લેનારા હોઈ આ ચર્ચામાં ઉતર્યા એ ઠીક ન કર્યું એમ ઘણાનું માનવું છે તો એ સંબંધમાં કંઈ ખુલાસો કરશો ?

ઉ૦ હું સંશોધન કાર્યમાં રસ લેનાર હોવાથી જ આપણામાં ચાલતી તિથિવિષયક રૂઢિઓનું અશાસ્ત્રીયપણું મહને સમજવામાં વાર ન લાગી, સં. ૧૯૮૯ ની સાલમાં જ આ રૂઢિઓની અશાસ્ત્રીયતા મહેં જાહેર કરી હતી પણ તે વખતે એ ચર્ચાને વેગ ન મળવાથી આગલ ન ચાલી, પણ ગયા વર્ષમાં ફરિ તેજ અશાસ્ત્રીય રૂઢિનો આશરો લઈ પર્યુષણ-તિથિ બદલવાની જાહેરાત થઈ એટલે મહારે આ ચર્ચામાં ભાગ લેવો પડ્યો છે.

૧૧ નિર્ણય—

આપણા જૈન શાસનમાં અને ખાસ કરીને તપાગચ્છમાં પૂર્વાકાલથી જ પર્વતિથિઓ કેવી નિશ્ચિત અને પરિવર્તનીય હતી તે

આપણે ઉપરના વિવેચનોથી જાણ્યું, લગભગ પચ્ચીસસો વર્ષ જેટલા લાંબા કાલમાં માત્ર એક જ કાલકાર્ય એવા થયા કે જેમણે પાંચમે કરાતી પર્યુષણા કારણુયોગે ચોથે કરી અને તેય કલ્પનાબલે નહિ પણ “અંતરા વિ સે કલ્પદ્વ” (તે પર્યુષણા પહેલાં પણ કરવી કલ્પે) એ કલ્પસૂત્રના વચનનો આધાર લઈને, આ ઉપરથી જે જાણવાનું મલ્લે છે તે એજ કે ધાર્મિક ક્રિયા અને તપ નિયમને અંગે નિયત થયેલી તિથિઓ કોઈ પણ રીતે પરિવર્તિત થઈ શકતી નથી, જે ધાર્મિક કાર્ય જે તિથિએ કરવાનું હોય તે કાર્ય તે તિથિએ ન કરતાં સ્વેચ્છાએ આગલ પાછલની તિથિએ ધકેલવામાં આવે તો અવ્યવસ્થા થઈને પરિણામે અનિયમિતપણું વધી જાય એ કારણને ધ્યાનમાં રાખીને આપણા પૂર્વાચાર્યોએ ધાર્મિક કાર્યોને અંગે તિથિઓ ચોક્કસપણે નિયત કરેલી છે.

પૂર્વકાલમાં આપણામાં ત્રણ પખવાડા અને પાંચ રાતો વીચે સંવચ્છરી પર્વનું આરાધન કરાતું હતું, અને શ્રી કાલકાર્ય પછી પણ એજ પ્રમાણે કરવાનો રિવાજ ચાલ્યો આવે છે, પૂર્વે જ્યારે પૂનમે ચૌમાસી પ્રતિકમણુ થતું હતું ત્યારે એક રાત આષાઠ શુદ્ધિ પૂનમની અને ચ્યાર રાતો ભાદ્રવા શુદ્ધિ એકમથી ચોથ સુધીની એમ એકંદર પાંચ રાતો ત્રણ પખવાડા ઉપર ગણાતી હતી, પણ ચૌમાસી ચૌદશે આવ્યા પછી આષાઠ શુદ્ધિ ચૌદશ અને પૂનમની બે રાતો અને ભાદ્રવા શુદ્ધિ એકમ બીજ તથા ત્રીજની ત્રણ રાતો મલીને પાંચ રાતો ત્રણ પખવાડા ઉપર ગણાય છે, તેથી આવખતે ચોથ ખુધવારે સંવચ્છરી કરવાથી જ ત્રણ પખવાડા અને પાંચ દિવસનો હિસાબ બરાબર મલ્લે છે, ગુરુવારે કરતાં આષાઠી ચૌદશ પૂનમની બે રાતો અને ભાદ્રવા શુદ્ધિ ૧ થી ૪ સુધીની ચ્યાર રાતો મલીને ત્રણ પખવાડા અને છ રાતો થાય છે જે શાસ્ત્ર વિરૂદ્ધ છે, કેમકે શાસ્ત્રમાં ચૌમાસીથી સંવચ્છરી ૫૦ દિવસ ગણીને કરવાની

ચર્ચા નથી પણ એક માસ અને વીસ રાત્રિયો વીત્યે કરવાનું વિધાન છે, માટે દોઢ માસ અને પાંચ દિવસ વીત્યે પર્યુષણારાધન અવશ્ય થઈ જવું જોઈએ, જે ગુરૂવારે સંવત્સરી કરવામાં આવે તો ત્રણ પક્ષ અને છ દિવસ વીત્યે સંવત્સરીની આરાધના થાય અને જાણી જોઈને એક રાત્રિ અધિક ઉક્ષંધન કર્યાની દોષાપત્તિ આવે.

યુગપ્રધાન શ્રી કાલકાચાર્યે જે ચોથે સંવત્સરી કરી હતી તે લગભગ ૧૨૦૦ વર્ષ જેટલા લાંબા કાલ સુધી નિર્વિવાદ પણે કરાતી રહી, પણ વિક્રમના આરંભ સૈકાના અન્તભાગમાં નિકલેલ પૂર્ણિમા પક્ષના સમર્થક આંચલિકાદિ ગચ્છના અનુયાયિયોએ ચોથની સંવત્સરી સામે પહેલ વહેલો વાંધો ઉઠાવ્યો અને કહ્યું—‘કાલકાચાર્યે ભલે કારણજેગે ચોથ કરી હોય પણ હવે ચોથ કરવાનું તે કારણ રહ્યું નથી માટે હવે ચોથને શા સારૂ પકડી રાખવી જોઈએ? શાસ્ત્રમાં જ્યારે પંચમીમાં સંવત્સરી કરવાનું વિધાન છે તો હવે તે મૂલ આગમ માર્ગને શા માટે ન સ્વીકારવો જોઈએ?’ પંચમી પક્ષના અનુયાયી ગચ્છોના આ તર્કનો તત્કાલીન સ્થવિર અહુશ્રુતોએ આપેલ ઉત્તર આજની પરિસ્થિતિમાં ખરેખર વિચારણીય છે, પંચમીના હિમાયતીઓને ઉત્તર આપતાં અહુશ્રુતોએ કહ્યું કે—‘ધણા જાણ્યા સમયથી ભાદરવા શુદ્ધ ચતુર્થી પર્યુષણની તિથિ નિયત થઈ ચૂકી છે અને પૂર્વે જેમ ભા. શુ. પંચમી પર્યુષણની અન્તિમ તિથિ ગણાતી હતી તેમ વર્તમાન સમયમાં જૈન શ્રમણસંઘ ભા. શુ. ચતુર્થીને જ પર્યુષણની અન્તિમ તિથિ માને છે, આવી સ્થિતિમાં જેમ કાલકાચાર્યને માટે પંચમીની રાત્રિ અનુક્ષંધનીય હતી તેમ વર્તમાનકાલીન સંઘને માટે ભાદ્રપદ ચતુર્થીની રાત્રિ અનુક્ષંધનીય છે’—જે કે સુધારાની ધૂનવાલા તે નૂતનગચ્છ સ્થાપકોને તો સ્થવિરોનો એ યૌક્તિક ઉત્તર પણ ગલે ન ઉતર્યો છતાં જૈનસંઘનો ધણો ભાગ તે યુક્તિની વાસ્તવિકતા સમજીને પ્રચલિત માર્ગમાં સ્થિર રહ્યો.

અને તેનું જ પરિણામ છે કે આજ પર્યન્ત જ્ઞેન સંઘનો મુખ્ય ભાગ ભાદરવા શુદ્ધ ચતુર્થીના દિવસે જ વાર્ષિક પર્વની આરાધના કરે છે.

સં. ૧૫૭૨ ની સાલમાં નાગપુરીય તપાગચ્છના શ્રી પાર્શ્વચન્દ્રો પાધ્યાયે પૂર્ણિમા પક્ષના અનુયાયિયોની અસરથી બીજી કેટલીક વાતોની સાથે પંચમીએ પર્યુષણા કરવાની આવરણા કરી હતી પણ પરિણામે તેમને તપાગચ્છથી દૂર થવાનો વખત આવ્યો હતો, આ બીના પણ સૂચવે છે કે કાલકાચાચની ચતુર્થી પર્યુષણા પછી કોઈ પણ સંયોગોમાં પંચમીએ પર્યુષણા કરી શકાય નહિ,

શ્રી વિજયહીરસૂરિજી શ્રી વિજયસેનસૂરિજી અને ઉપાધ્યાય ધર્મસાગરજીના અન્થેના ઉપરથી ખુદલું જણાય છે કે તે વખતે કોઈ પણ પર્વતિથિની વૃદ્ધિ હાનિમાં અપર્વતિથિની વૃદ્ધિ હાનિ નહોતી કરાતી પણ પર્વકૃત્ય કયા દિવસે કરવું એની જ માત્ર વ્યવસ્થા કરવામાં આવતી હતી, છેલ્લા કેટલાક સમયથી પૂનમની વૃદ્ધિએ ત્રયોદશીની વૃદ્ધિ કરવાની નિરાધાર રૂઠિ ચાલી અને ધીરે ધીરે તે રૂઠિ સર્વત્ર લાગૂ કરવાની ચેષ્ટા થવા માંડી, કેટલેક અંશે તે ચેષ્ટા સફલ પણ થઈ, છતાં પર્યુષણા તિથિને અંગે એ રૂઠિ પૂર્વે કોઈ પણ વખતે લાગૂ પડી હોય એવો કોઈ દાખલો મળતો નથી, અને તે મને તેમ પણ નથી. કારણકે શ્રી ચંદ્રપંચાગને અનુસારે સં. ૧૬૨૨-૧૬૨૮-૧૬૪૮-૧૬૫૪-૧૭૮૦ (ગુજરાતી સં. ૧૬૨૧-૧૬૨૭-૧૬૪૭-૧૬૫૩-૧૭૭૬) માં બે પાંચમો થઈ હતી પણ તે વખતે પૂનમની વૃદ્ધિએ ત્રયોદશીની વૃદ્ધિ કરવાની રૂઠિ ન હોવાથી ભા. સુ. ૫ ની વૃદ્ધિએ ચોથની કે ત્રીજની વૃદ્ધિ કરવાનો સવાલ ઉઠવાનું કારણ જ ન હતું, અને તે પછી ચંદ્રમાં બે પાંચમો થઈ તે પૂર્વે જ તેનું સ્થાન શ્રી ધરના મુદ્રિત ચંદ્રએ લઈ લીધું હોવાથી એ પ્રશ્ન ઉઠ્યો જ નથી, બે પૂનમોની બે તેરસ કરવાની રૂઠિ થયા પછી માત્ર ગયા વર્ષે અને ચાલુ વર્ષમાં જ ભા. સુ. પંચમીની વૃદ્ધિ આવી

અને પૂનમની વૃદ્ધિનો દાખલો લાગુ પાડીને પર્યુષણની તિથિ પરાવ-
ર્તિત કરવાની કેટલાક આચાર્યોએ હિમાયત કરી છે, પણ શાસ્ત્ર
પ્રમાણ કે એ પ્રકારની પ્રાચીન પરમ્પરા ન હોવાથી પર્યુષણ પછીની
પંચમીને લીધે ઔદયિક ચોથને જતી કરી પહેલી પંચમીએ સાંવ-
ત્સરિક પર્વ કરવું કોઇ રીતે યોગ્ય નથી.

બીજી પર્વ તિથિઓનો ક્ષય કરવાની રૂઠિ વર્તમાનમાં ભલે ન
હોય છતાં જ્ઞેમ સંવત ૧૯૫૨-૧૯૬૧ સને ૧૯૮૯ ની સાલમાં
ભાદરવા શુદ્ધ ૫ મીનો ક્ષય માનીને ભાદરવા શુદ્ધ ૪ કેકાણે રાખી
હતી તેજ ન્યાયે આ વર્ષે પંચમીની વૃદ્ધિ કાયમ રાખીને નીચે
જણાવ્યા પ્રમાણે ભાદરવા શુદ્ધ ૪ બુધવારે પર્યુષણ પર્વની આરા-
ધના કરવો જોઈએ.

આવણુ વદિ (મારવાડી ભાદરવા વદિ) ૧૧ ને બુધવારે પર્યુ-
ષણ અઠાહિધર.

આવણુ વદિ (મારવાડી ભાદરવા વદિ) ૧૨ ગુરુવારે અઠાહિના
ઉપવાસનાં પારણાં.

આવણુ વદિ (મારવાડી ભાદરવા વદિ) ૧૪ શુક્રવારે પાક્ષિક
પ્રતિક્રમણુ.

આવણુ વદિ (મારવાડી ભાદરવા વદિ) ૩૦ શનિવારે કલ્પ-
વાચના, યૌદ્ધ અમાવસે છઠ કરવો.

ભાદરવા શુદ્ધ ૧ રવિવારે શ્રી મહાવીર ભગવાનનો જન્મોત્સવ.

ભાદરવા શુદ્ધ ૨-૩ અને ૪ નો અઠમ તપ અને ભાદરવા
શુદ્ધ ૪ બુધવારે, સંવત્સરિક પર્વ, આરસા સૂત્ર વાચના
અને સાંજે સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણુ.

ભાદરવા શુદ્ધ પહેલી પાંચમ ને ગુરુવારે પર્યુષણનાં પારણાં અને
ભાદરવા શુદ્ધ બીજી પાંચમે પંચમીનો ઉપવાસ.

ઉપર જણાવેલ ક્રમ પ્રમાણે પર્યુષણની આરાધના કરવાથી જ ભાદરવા શુદ્ધિ ચોથે સંવચ્છરી કરવાની શ્રી કાલકાચાર્યની સનાતન પરંપરાનું પાલન થાય છે, તેથી શ્રી કાલકાચાર્યની આચરણને પ્રામાણિક માનનાર તપાગચ્છના માનનારાઓને આંચલગચ્છ, કોંકાગચ્છ. પાપચન્દ્રગચ્છ વિગેરેની માફક પહેલી પાંચમ ને ગુરુવારે સંવચ્છરી કરવી કોઈ રીતે યોગ્ય નથી, એટલું જ નહિ પણ ઉપાધ્યાય શ્રી ધર્મસાગરજીના શબ્દોમાં કહીયે તો ચોથની સંવચ્છરી પ્રામાણિક માન્યા પછી પંચમીએ પર્યુષણ કરવી તે મહાન 'અનાચાર' છે.

આશા છે કે વાચકગણ મધ્યસ્થ બુદ્ધિએ આ બધું વાંચીને સત્ય માર્ગનો સ્વીકાર કરશે.

પર્વતિથિ ચર્ચા સંગ્રહનો પ્રથમ પરિચ્છેદ સમાપ્ત થયો.

